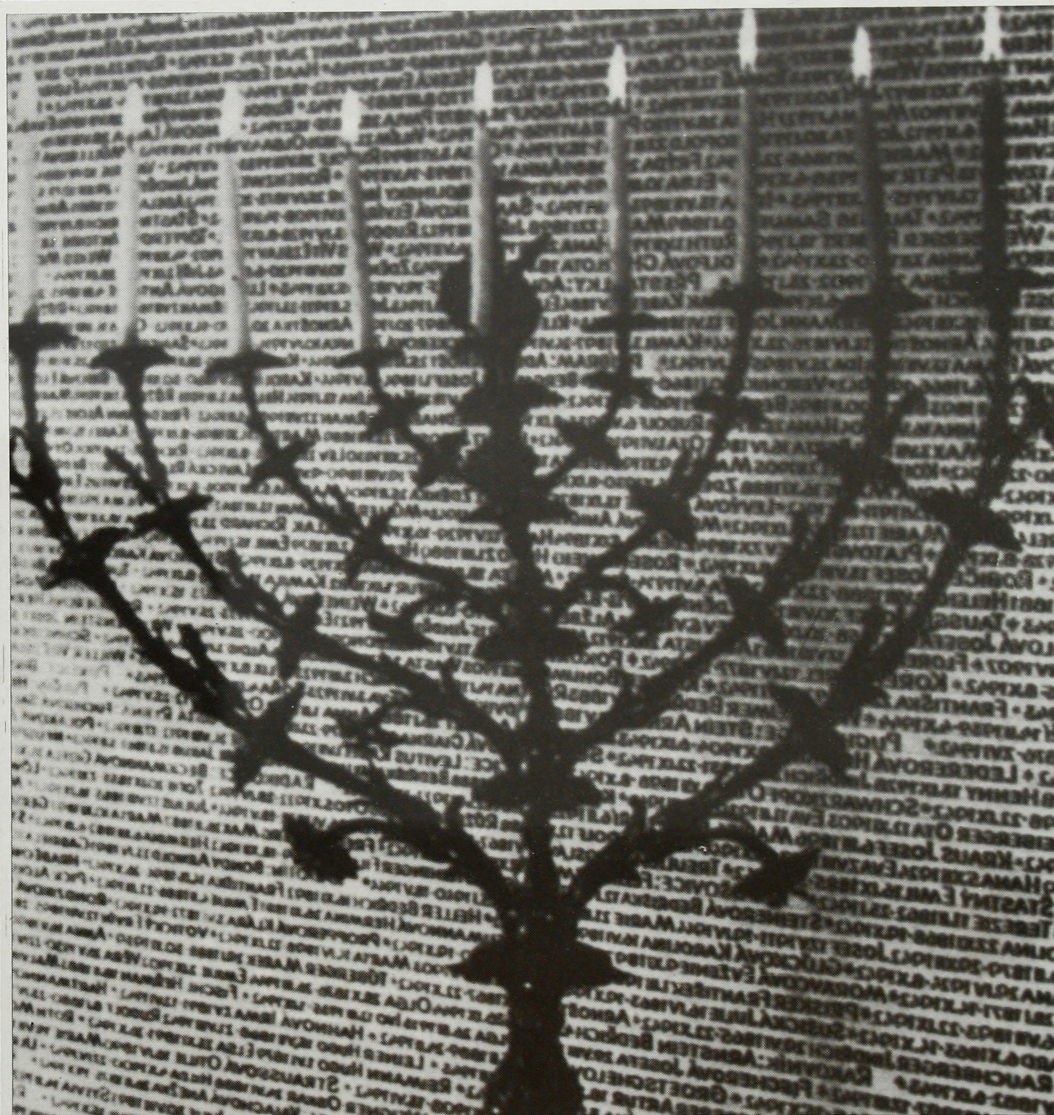

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

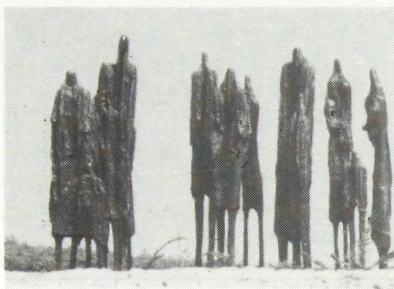
ΕΤΟΣ Η' • ΑΡΙΘΜ. 76 — 77 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ ΜΑΪΟΣ 1985 • ΝΙΣΑΝ — ΙΓΙΑΡ 5745

בבל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם

«Εἰς πᾶσαν τήν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καί ἕως
τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης οἱ λόγοι αὐτῶν» (Ψαλ. 19:4)

Η ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

«Τό χάσμα π' άνοιξ' ό σεισμός
κ' εύθύς έγιόμισ' άνθη!»

Δ. Σολωμός

Τιμάμε καί φέτος τή μνήμη τών γονέων κι αδελφών μας πού παράλογα κι άπάνθρωπα χάθηκαν στά χιτλερικά στρατόπεδα. Άναπολούμε μέ συγκίνηση καί πόνο τά τραγικά θύματα του πρωτοφανούς σέ σύλληψη καί σέ έκτέλεση στά χρονικά τής ιστορίας Όλοκαυτώματος. Στεκόμαστε εύλαβικά στήν άνάμνηση τών όμοθρήσκων μας πού καί πάλι θυσιάστηκαν, μαζί μέ πιστούς άλλων θρησκείων, γιά τήν έλευθερία καί τήν πρόοδο.

Είναι πράγματι παράδοξο ότι σέ πολλές περιόδους τής ιστορίας τής ανθρωπότητας οί Έβραίοι έχουμε γίνει τό λίπασμα γιά νά άνθίσουν νέες, καλύτερες γιά τόν άνθρωπο εποχές: από τή φοβερή Ίερή Έξέταση — πού είχαε σάν στόχο κυρίως τούς Έβραίους — ξεπήδησε ή άνοιξη τής Άναγεννήσεως, από τό τραγικό Όλοκαύτωμα — πού στοίχισε τή ζωή 6 εκατομμυρίων Έβραίων — δημιουργήθηκε ή φιλελεύθερη καί φιλική γιά τόν άνθρωπο μεταπολεμική κοινωνία.

«Έπιστροφή στόν άνθρωπο»: έτσι ονομάστηκε ή μετά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο πορεία τών λαών καί τών κρατών πρός τή δημιουργία. Προστασία του ανθρώπου, παροχή δυνατότητων γιά τήν πνευματική, κοινωνική, οικονομική, πολιτική άνάπτυξή του, καλύτερευση τών συνθηκών διαβιώσεώς του, πνοή άέρα έλευθερίας, άτομικής κι όμαδικής (π.χ. κατάργηση τής άποικιοκρατίας, Διακήρυξη τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου). Αυτή τήν εύεργετική γιά τόν άνθρωπο πορεία τήν καθόρισαν καί τήν όριοθέτησαν μέ τήν προσφορά τής θυσίας τους εκείνοι πού χάθηκαν στόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Καί μεταξύ αυτών, έμεις οί Έβραίοι έχουμε τή μαζικότερη καί τήν πιό άπάνθρωπη συμμετοχή μιά καί ή έξόντωση τών 6 εκατομμυρίων όμοθρήσκων μας δέν έγινε μέ τίς συνθήκες του έμπολέμου (θύματα στά πεδία τών μαχών, κάθε είδους καταστροφές άμάχου πληθυσμού) αλλά στυγνά κι ώμά γιά φυλετικές καί θρησκευτικές διακρίσεις: **γιά μόνο τόν λόγο ότι είμαστε πιστοί τής Ίουδαϊκής θρησκείας!**

Τώρα μόλις, ύστερα από 40 καί πλέον χρόνια, φωτισμένες προσωπικότητες του εύρωπαϊκού πνεύματος, αντικειμενικές καί σοβαρές φωνές τής Χριστιανικής θρησκείας (όπως καί στή σελίδα 31) του παρόντος τεύχους δημοσιεύεται, αρχίζουν σιγά -σιγά, διακριτικά νά αναγνωρίζουν ότι **τό πνεύμα του άντισιμιτισμού ήταν εκείνο πού ήθικά επέτρεψε στόν Χίτλερ νά τολήσει τό Όλοκαύτωμα**. Αυτό τό άντισιμιτικό πνεύμα — πού στή διάρκεια τών αιώνων συχνά όπλισε τά χέρια διωκτών, καταστροφών, τυράννων, σφαγών — αυτό τό ίδιο πνεύμα του διωγμού τών Έβραίων ήταν εκείνο πού προσπάθησε νά «δικαιώσει» τίς πιό ταπεινές πράξεις κι έκδηλώσεις πού έχουν σημειωθεί στή μακραίωνη ιστορία του ανθρώπου επί τής γής.

Τόν άντισιμιτισμό τόν δημιούργησαν καί τόν εξέθρεψαν θρησκευτικά κινήματα, πολιτικοκοινωνικές θεωρίες, οικονομικές καταστάσεις καί κάθε είδους κρυφά καί φανερά συμφέροντα. Τό δένδρο του άντισιμιτισμού έχει ποτιστεί μέ ποτάμια άγνοιας κι ευτέλειας από άμαθείς, καιροσκόπους, κακούς, μικρόνοους κι άνίκανους. Ή μέ κάθε τρόπο έξόντωση άκόμα καί ή σωματική έξαφάνιση του «κακού Έβραίου» (ναί, ναί εκείνου πού πίνει τή Μ. Παρασκευή τό αίμα τών χριστιανόπαιδων... Γιατί κι αυτό άκόμη έχει διδαχθεί σέ λαούς ταλαίπωρους όπως ό έλληνικός) θεωρήθηκε σέ κάποιες στιγμές σά δικαιολογημένη, άκόμα καί κάπως νομιμοποιούμενη. Ό Έβραίος ήταν πάντα ή εύκολη λύση (καί λεία) κάτω από τό διωγμό του όποίου κρύφτηκαν επανειλημμένα — **καί δυστυχώς κρύβονται καί σήμερα άκόμη** — κάθε μορφής συμφέροντα, πνευματική ύποτέλεια, βασανιστικές καταστάσεις, άντιδημοκρατικά συνθήματα.

Οί διωγμοί τών Έβραίων συντελέστηκαν πάντα από άνελεύθερα θρησκευτικά, πολιτικά καί κοινωνικά καθεστῶτα. Διωγμοί πού άπετέλεσαν πάντα προοίμιο άλλων γενικότερων άρνητικών καταστάσεων, πού δέν ήταν ούτε καί σήμερα είναι, εύκολα όρατές.

Άποτελεί όμως θεία οικονομία καί ίσως κάποια ήθική άνταμοιβή ότι από τό αίμα τών Έβραίων πού χύθηκε, δημιουργήθηκαν πάντα καλύτερες συνθήκες γιά τόν άνθρωπο. Δημιουργείται αυτό πού επιγραμματικά γιά τό Όλοκαύτωμα άνέφερε ό Άκαδημαϊκός Καθηγητής κ. Κ. Μπόννης: «Άπό του μαρτυρίου εις τήν άναφαίρετον δόξαν». **Καί ή δόξα αυτή είναι του ανθρώπου!**

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Μνημείο γιά τά θύματα του Όλοκαυτώματος στήν παλιά Συναγωγή τής Πράγας.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟ ΟΛΟ- ΚΑΥΤΩΜΑ

Αποκαλύπτω τὰ ἐγκλήματα τοῦ δήμιου - γιατροῦ ΜΕΝΓΚΕΛΕ

Εἶδα ὁλόκληρη τὴν οἰκογένειά μου
νά ὀδηγεῖται στὰ κρεματόρια

Αφωνη ἔμεινε ἡ διεθνὴς κοινὴ γνώμη ἀπὸ τὶς ἀποκαλύψεις τῶν ἐπιζώντων τοῦ ᾿Αουσβιτς πού κατέθεσαν τὴν προσωπικὴ τους ἐμπειρία σέ μιὰ συμβολικὴ δίκη πού ὁλοκληρώθηκε πρὶν ἀπὸ μερικὲς μέρες στὴν Ἱερουσαλὴμ μέ κατηγορούμενο — ἀπόντα βέβαια — τὸν ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια «ἄφαντο» Γιόζεφ Μένγκελε τὸν «ἄγγελο τοῦ θανάτου», πού κρύβεται στὴν Παραγουάη καὶ πού ὁ δικτάτορας ᾿Αλφρεντ Στρέσενερ — πρῶην ναζιστὴς — δέν πρόκειται νά ἐκδώσει ποτέ...

Σαράντα ὁλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ᾿Αουσβιτς, οἱ μνῆμες εἶναι ζωντανές στὰ «πειραματόζωα» τοῦ Μένγκελε πού κατόρθωσαν νά ἐπιζήσουν ἀπὸ τὰ βασανιστήριά του. Καὶ δέν εἶναι διόλου παράξενο ὅτι τὰ θύματα τοῦ ναζιστῆ γιατροῦ πού ὀνομάστηκε «ἄγγελος ἐξολοθρευτῆς» συμφωνοῦν ὅτι μόνο μετὰ τὴ σύλληψη καὶ τὴν παραδειγματικὴ τιμωρία του θά βροῦν ἐπιτέλους τὴν ψυχικὴ τους ἡρεμία.

Συγκλονιστικὴ ὑπῆρξε ἡ μαρτυρία δύο γυναικῶν, τῆς Ἑλίζαμπεθ καὶ τῆς Πέρλα Μόσκοβιτς πού ἔφτασαν στό ᾿Αουσβιτς 18 ἐτῶν, ἔχοντας τὴν ἀτυχία νά εἶναι Ἑβραῖες, δίδυμες καὶ νάνοι. «Ὅταν μᾶς πρωτοεῖδε ὁ Μένγκελε ἐνθουσιάστηκε «κατέθεσε ἡ Πέρλα Μόσκοβιτς, πού ὅπως καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς κινεῖται πιά πάνω σέ ἀναπηρικὴ πολυθρόνα. «Τὸν θυμᾶμαι νά τρίβει τὰ χέρια του καὶ νά κραυγάζει ὅτι μέ ἐμᾶς θά ἔχει δουλειὰ γιὰ εἴκοσι χρόνια».

Ὅπως κατέθεσαν οἱ δύο ἀδελφές, τὰ βασανιστήρια πού ὑπέστησαν ἦταν ὅλων τῶν εἰδῶν. Καὶ δέν πρόκειται νά ξεχάσουν ποτέ ἐκεῖνο τὸ ἐφιαλτικὸ βράδυ πού ὁ Μένγκελε τὶς διέταξε νά γδυθοῦν καὶ νά ἀνέβουν στὴ σκηνή γιὰ νά διασκεδάσουν τὸν ἀρχηγό των ᾿Ες - ᾿Ες Χ. Χίμmlερ καὶ 2.000 ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες. Τὴν ὥρα πού οἱ δυστυχισμένες δίδυμες ἐκτελοῦσαν τὸ μακάβριο νούμερό τους, ὁ Χίμmlερ ἀπαθανάτιζε τὴ σκηνὴ μέ τὴν κινηματογραφικὴ του μηχανή...

Σήμερα ἡ «Α» φέρνει στό φῶς μιὰ συγκλονιστικὴ μαρτυρία. Μιὰ Ἑλληνίδα Ἑβραία ἡ κ. Μπέρρυ Ναχμία, ἔζησε τὸν ἐφιάλτη τοῦ ᾿Αουσβιτς ὅπου εἶχε στήσει τὸ «βασίλειο τῆς φρίκης» ὁ «ἄγγελος τοῦ θανάτου».

— Ἐγὼ γλύτωσα, θυμᾶται ἡ κ. Ναχμία, ἀλλὰ εἶδα νά ὀδηγοῦνται στὰ κρεματόρια ἀπὸ τὸν Μένγκελε, 9 ἀγαπημένα μέλη τῆς οἰκογένειάς μου. Μαζί μέ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες.

Χάινριχ Χίμλερ
Ο αρχηγός των SS

Είσοδος του "Αουσβιτς. "Arbeit macht frei"...

Στό "Αουσβιτς μαρτύρησαν Έλληνίδες!

«Μία μέρα βρέθηκα στο χῶμα μέ δύο τεράστια λυκόσκυλα από πάνω μου νά μέ κατασπαράζουν καί τρεῖς "Εσ - "Ες νά μέ χτυπάνε μέ τά μαστίγια τους ἀλύπητα. Τό αἷμα μου ἔτρεχε ποτάμι καί ἡ ξερα ἐκείνη τήν ὥρα τῆς φρίκης, πῶς δέν εἶχαν κάνει ἀπολύτως τίποτα, πῶς δέν εἶχα φταίξει. Τότε ἦταν πού ἐπαναστάτησε ὅλο μου τό εἶναι».

«"Ενίωσα τό σῶμα μου νά γίνεται ἀτσάλινο, τό πρόσωπό μου νά κοκκινίζει καί ὕστερα νά μαυρίζει. Καί ἔτσι ξαφνικά, σταμάτησα νά πονῶ. Δέν ἐνιωθα κανένα χτύπημα, δέν φοβόμουν τά σκυλιά, τίποτα. Δίπλα μου ἡ ξαδέλφη μου καί κάτι ἄλλες φίλες, ἔκλαιγαν, οὐρλιαζαν.

— Γιατί κλαίτε; Τίς ρώτησα.

— Μά θά σέ σκοτώσουν, δέν τό καταλαβαίνεις; Μοῦ ἀπάντησαν».

«Ὅμως ἐγώ δέν πονοῦσα. Γιατί ἤθελα νά ζήσω, εἶχα πάρει ἀπόφαση πῶς πρέπει νά ζήσω. Κι αὐτό, ἦταν δυνατότερο ἀπό ὅποιοδήποτε ἄλλο συναίσθημα...».

Νούμερο 76.859, στρατόπεδο συγκέντρωσης "Αουσβιτς. Μιά γυναίκα κοντά στά 55 σήμερα, πού οἱ μόνες γερμανικές λέξεις πού θυμᾶται ἀβίαστα εἶναι αὐτός ὁ ἀριθμός, πού θέλει νά μιλήσει γιά κείνες τίς μέρες ὅσο κι ἂν τῆς κοστίζει καί πού κατάφερε νά ἐπιβιώσει ἀπό τό ὀλοκαύτωμα.

Ἡ κ. Μπέρρυ Ναχμία, ἔσφιξε τά δόντια στό "Αουσβιτς καί εἶπε, «θά ζήσω». Καί τά κατάφερε. Χρόνια ὀλόκληρα μετὰ ἀπό τίς 5 Μαΐου τοῦ 1945 πού ἀντίκρουσε γιά τελευταία φορά τίς πόρτες τοῦ στρατοπέδου ἀνοιχτές δέν θέλησε νά μιλήσει σέ κανέναν. Γιά τά βασανιστήρια, γιά τά κρεματόρια καί τούς ἐξευτελισμούς, γιά τόν «ἄγγελο

τοῦ θανάτου», τόν Μένγκελε, πού αὐτές τίς μέρες δικάστηκε — ἔστω καί ἐρήμην — στό Ἰσραήλ. Σέ μιά δίκη πού συγκλόνισε τήν παγκόσμια κοινή γνώμη, καθῶς τά θύματα τοῦ παρανοϊκοῦ γιατροῦ κατέθεταν.

Γιά τή φίλη της τή Ντόρα πού τῆς διδάξε πῶς νά ζήσει, νά ἐπιβιώσει ἀπό τή θηριωδία χωρίς νά χάσει τήν ἀνθρωπιά της. Ἡ κ. Ναχμία, κρατοῦσε βαθιά μέσα της τήν πληγή πού λέγεται "Αουσβιτς καί ξανάφτιαχνε τή ζωή της. Μέχρι τό 1981. Ὅταν γιά πρώτη φορά τό Ἰσραήλ κάλεσε ὅλους τούς ἐπιζήσαντες ἀπό τά στρατόπεδα νά μιλήσουν, ν' ἀφήσουν ζωντανές μαρτυρίες γιά ὅλες τίς ἐπόμενες γενιές.

«Ἀκούγαμε γιά στερρώσεις μέσα ἀπό φρικτούς πόνο, γιά τό ὅτι «πότιζε» τά θύματά του μέ διάφορα μικρόβια. Πράγματα πού κάνουν τό μυαλό τοῦ ἀνθρώπου νά σταματάει νά ἀρνεῖται νά τά πιστέψει».

Ἡ κ. Ναχμία, ἦταν στό Ἰσραήλ τήν περασμένη ἐβδομάδα πού γινόταν «ἡ δίκη» τοῦ Μένγκελε. Τοῦ ἀνθρώπου πού ἀφάνισε ὅλη της τήν οἰκογένεια. «Βρισκόμουν στό Τέλ - Ἀβίβ γιά μιά σειρά ἐκδηλώσεων καί δυστυχῶς δέν μπόρεσα νά προσθέσω καί γώ τή δική μου μικρή μαρτυρία», θά πεῖ. «Ὅμως ἐβλεπα κάθε μέρα ἀπό τήν τηλεόραση τί γινόταν».

«Ἄκουσα ὅλους αὐτούς τούς ἀνθρώπους νά παρελαύνουν καί νά λένε τί τούς ἔκανε ὁ «γιατρός». Καί συνειδητοποίησα — γιά ἄλλη μιά φορά — πῶς ποτέ δέν πρέπει ἐμεῖς πού ζήσαμε τό ὀλοκαύτωμα νά κλείνουμε τό στόμα μας. Ἀλλά νά μιλάμε γιά νά μήν ξεχάσει κανεῖς ὅλα αὐτά πού γίνανε. Μόνο καί μόνο γιατί εἴμαστε Ἑβραῖοι...».

Ἡ 17χρονη Μπέρρυ ἀρχίζει νά καταλαβαίνει μέρα μέ

τή μέρα πόσο δίκιο είχε ή φίλη της ή Ντόρα, όταν προ-
σπαθοῦσε νά τήν κάνει νά καταλάβει πώς πρέπει νά μεί-
νει ζωντανή. «Στό Μπίργκενάου μάς βάζανε όλη τήν ήμέ-
ρα νά κουβαλάμε πέτρες. Σκάβαμε μέ τά χέρια μας,
παίρναμε πέτρες καί τίς κουβαλούσαμε χιλιόμετρα όλό-
κληρα. Καί μετά, τίς ξαναπηγαίναμε εκεί πού τίς είχαμε
πρωτοπάρει».

«Έρχονται στιγμές πού τόνιωθα πώς δέν θά άντεχα.
Καί όμως... Ή Ντόρα ήταν πάντα κοντά μου γιά νά μού
φωνάζει «ψηλά τό ήθικό». Καί γώ αναρωτιόμουν, γιατί, τί
νόημα έχει. Άφοῦ ό θάνατος ήταν γύρω μας, τόν βλέπα-
με κάθε μέρα νά περνάει καί άπλά λέγαμε πώς, σήμερα
δέν ήρθε ή δικιά μας σειρά. Κι όμως. Έκείνα τά λόγια
της Ντόρας πού μέ συντρόφεψαν τίς άτέλειωτες νύχτες
καί μέρες στό στρατόπεδο του θανάτου, ήταν τόσο πα-
ράλογα καί τόσο δυνατά πού κατάφερα νά τά πιστέψω».

«Είπα στόν έαυτό μου πώς δέν πρέπει νά χάσει τήν άν-
θρωπιά του, πώς πρέπει ν' άντέξει. Τότε, μέ είχαν βάλει
σ' ένα τμήμα μέ άλλες 500 γυναίκες. Δουλειά μας ήταν
νά φτιάχνουμε άπό 40 πακέτα ή κάθε μία κάθε μέρα. Πα-
κέτα πού ήταν γεμάτα άπό τίς περιουσίες πού είχαν κου-
βαλήσει οί Έβραίοι μαζί τους, ρούχα, παπούτσια».

«Δούλευα σ' ένα μέρος πού γύρω -γύρω ήταν 6 κρεμα-
τόρια», λέει. «Κάθε μέρα μύριζα μέ τά ίδια μου τά ρου-
θούνια τή μυρωδιά άπό τίς καμένες σάρκες, άκουγα τίς

φωνές έβλεπα τίς φλόγες. Καί ζοῦσα τό δράμα εκείνων
πού είχαν πάρει μιά τρίμηνη άναβολή ζωής καίγοντας
τίς ίδιες τους τίς μάνες καί τ' άδελφια τους στά κρεματό-
ρια. Τούς Έβραίους πού οί Γερμανοί δέν έστελναν άμέ-
σως στόν θάνατο, αλλά τούς χρησιμοποιούσαν γιά νά
τούς βοηθάνε».

Τό καλομαθημένο κοριτσάκι άπό τήν Καστοριά άγω-
νίζεται μέ νύχια καί μέ δόντια νά επιβιώσει. Θάρ-
θουν νύχτες όλόκληρες πού οί Ναζί θά τήν αφή-
σουν γυμνή, άυπνη καί τήν επόμενη μέρα πάλι δουλειά.
Καί άλλες βραδιές πάλι πού θά ξυπνήσει άπό τίς φωνές
της κόρης γιατί ή μάνα της έκλεβε τό λιγοστό ψωμί.

»— «Μάνα», φώναζε ή κόρη, «μού τρώς τό λιγοστό ψω-
μί τήν ώρα πού κοιμάμαι. Γιατί; Γιατί δέν μ' αφήνεις νά
ζήσω;».

«Καί ή μάνα ν' άπαντάει: γιατί δέν μού φτάνει τό φαγη-
τό γιά νά ζήσω έγώ. Καί δέν θέλω νά πεθάνω...». Ή πί-
στη πού σώζει. Αύτή κράτησε τήν κ. Ναχμία στή ζωή. Με-
τά τό πρώτο σοκ, τήν άνυπαρξία, τόν φόβο, τή διαλογή
καί τήν εκτέλεση τών άγαπημένων της προσώπων, ό θά-
νατος πολύ λίγο μετροῦσε πιά.

Ή φωνή της τρέμει. Όμως ούτε μιά στιγμή δέν θά
σπάσει. Ούτε γιά ένα δευτερόλεπτο δέν θά σταματήσει
νά μιλάει, νά δείχνει τόν αριθμό στό άριστερό της μπρά-

Τά τραίνα κουβαλούσαν στό "Αουσβιτς. «Άπό εδώ δέν θά βγει κανείς».

τσο, νά προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει τὰ ἀνεξήγητα, ὅλα αὐτὰ πού εἶναι πέρα καί ἀπό τήν πιό ἀρρωστημένη φαντασία. Ἡ κ. Ναχμία πίστεψε πῶς πρέπει νά ζήσει, χωρίς νά χαρίσει τήν ἀνθρωπιά της στούς Ναζί. Καί τώρα, πιστεύει μέ κείνη τήν ἴδια φλόγα πού ἀναψε μέσα της στό "Αουσβιτς, πῶς πρέπει — ἔχει χρέος — νά μή δειλιάσει. Νά μιλήσει.

«Κάποτε, ἦμουν τόσο ἐξαντλημένη, πού δέν ἄντεξα. Χώθηκα μέσα σέ κάτι στοιβαγμένα ρούχα. Μέ πήρε ὁ ὕπνος ἀμέσως. Ὅμως ἐκείνη τήν ὥρα μπήκε τό κοντρόλ. Καί μέ ἀκουσε ἕνας Γερμανός ἀξιωματικός νά ροχαλιζώ. "Εφυγε γιά νά φέρει βοήθεια καί τήν ὥρα πού ἦταν ἀκόμα μέσα, ἔνωσα κάποια κοπέλα νά μέ ἀρπάξει ἀπό τὰ μαλλιά καί νά μοῦ λέει: — μήν κουνηθεῖς. Ξύπνα καί μόλις φύγει, βγές ἔξω γιατί θά μᾶς μετρήσουν».

Οἱ μέρες, οἱ μήνες κυλοῦσαν. Στό στρατόπεδο τοῦ «ἀγγέλου τοῦ θανάτου», ὁ φόβος ἦταν καθημερινός. Οἱ προσβολές καί οἱ ἐξευτελισμοί, συνηθισμένοι. Οἱ ἀνθρωποι προσπαθοῦσαν νά ζήσουν, ἀκόμα μία μέρα, ἀκόμα λίγες ὥρες. Τά κρεματόρια δουλεύανε συνέχεια, ὁ παρανοϊκός γιατρός, κλεισμένος τήν ἡμέρα μέσα στό ἐργαστήριό του κατέστρεφε ἀνελέητα ζωές, ἀνθρώπινες ὑπάρξεις. Καί ἡ μικρή Μπέρρυ, κράταγε γιά λάβαρο τήν ἀνθρωπιά της καί τό πείσμα της νά ζήσει.

Ὅμως ἡ φρίκη πλησίαζε στό τέλος της. Τά συμμαχικά στρατεύματα προχωροῦσαν ὅλο καί πιό βαθιά. Οἱ Γερμανοί ἔτρεχαν. Καί μία μέρα... «μέ ξύπνησαν καί μοῦ εἶπαν νά βγῶ ἔξω γιατί οἱ πόρτες τοῦ στρατοπέδου ἦταν ἀνοιχτές».

«Δέν πίστευα στά μάτια μου. Οἱ Γερμανοί νά τρέχουν καί τό στρατόπεδο ἄδειο. Ἐκεῖ συνάντησα καί τήν ξαδέλφη μου. Ἀρχίσαμε νά περπατᾶμε — οὔτε κι ἐγώ ξέ-

Ὁ Χίτλερ στό "Αουσβιτς

Θάλαμος κρατουμένων στό "Αουσβιτς

ρω πόσες μέρες - μέσα στό δάσος. Ἡ μία στήριζε τήν ἄλλη. Καί, ὅταν κάποια στιγμή ἀποκάμαμε, βρισκόμασταν κοντά σ' ἕνα ἄλλο ἐγκαταλελειμένο στρατόπεδο».

«Μπήκαμε μέσα γιά νά κοιμηθοῦμε. Καί τό πρωί ξαναβρήκαμε τίς πόρτες κλειδωμένες. Δέν περιγράφεται αὐτό πού ἐνώσω. Βέβαια ἐκείνη τή στιγμή δέν ξέραμε πῶς θά ἦταν κλειδωμένες οἱ πόρτες μόνο γιά λίγες ὥρες. Ὅμως ἡ αἴσθηση καί μόνο ὅτι ξαναμπήκαμε μόνες μας μέσα στή φυλακή, μᾶς τρέλλαινε. Καλύτερα — λέγαμε — νά πεθάνουμε στό δάσος. Τουλάχιστον, νά πεθάνουμε λεύτερες...».

Ἡ περιπλάνηση τῶν δύο κοριτσιῶν θά συνεχιστεῖ. Μέχρι τή στιγμή πού θά συναντηθοῦν μέ τά στρατεύματα τῶν Ρώσων. Καί ὁ ἐφιάλτης, μοιάζει νά φτάνει στό τέλος του. «Θυμᾶμαι πῶς ὅταν εἶδαμε τούς Ρώσους καί μᾶς ἔδωσαν ἕνα κρεβάτι καί λίγα τρόφιμα, τότε καί μόνον τότε, ἄφησα τόν ἑαυτό μου νά χαλαρώσει. καί μέσα σέ λίγες ὥρες, ἀνέβασα 40 πυρετό».

«Εἶχα πάθει τύφο. Γιά πολλές μέρες δέν εἶχα ἐπαφή μέ τό περιβάλλον. Μέχρι πού συνηλθα καί εἶδα πῶς μέ ταῖζανε τήν... σούπα τοῦ στρατοπέδου», θά πεῖ χαμογελώντας. «Μ' ἔπιασε ἀπελπισία. Πού νά ξερα ὁμως ἐκείνη τή στιγμή πῶς θά μπορούσα νά ἔχω πεθάνει ἂν δέν ἔκαναν αὐτό τό πράγμα οἱ Ρῶσοι γιατροί γιά νά συνηθίσει σιγά - σιγά ὁ ὀργανισμός μου. Μετά συνεχίζει γέμισα ψεῖρες. Ὅμως ἦμουν λεύτερη...».

Ἡ ἀντίστροφη μέτρηση γιά τήν ἐπιστροφή στήν πατρίδα εἶχε ἀρχίσει.

«Ἄφησα μία κασέτα στό εἰδικό χωριό πού φτιάχτηκε στό Γιάντ Βασέμ τῆς Ἱερουσαλήμ. Μία κασέτα πού δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά μία φωνή ἀπό τό ὀλοκαύτωμα».

«Κι αὕτη ἡ φωνή εἶναι δικιά μου, φερμένη ἀπό πολύ μακριά. Ἀπό τὰ χιτλερικά στρατόπεδα τοῦ "Αουσβιτς τοῦ Μπίργκενάου. Ὁμηρος καί θῦμα τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, ἐπειδή ἦμουν Ἑβραία. Ἡ παράκλησή μου εἶναι νά παραδοθεῖ στίς ἐπόμενες γενιές, γιατί τό "ὀλοκαύτωμα τῶν Ἑβραίων, δέν πρέπει ποτέ νά ἐπαναληφθεῖ...».

Τά δύο «πειραματόζωα»

«**Ό**ταν γύρισα στην Ελλάδα από τό "Αουσβιτς, κι εγώ καί όλοι όσοι έζησαν τήν φρίκη του, κουβάλησα μέσα μου τό στρατόπεδο», λέει ή κ. Ναχμία. «Προσπάθησα ν' αντιδράσω κλείνοντας τά πάντα μέσα μου, κρατώντας γιά τόν έαυτό μου όσα έζησα. Παντρεύτηκα, έκανα παιδιά καί ποτέ — έκτός από μία φορά πού μίλησα στόν άντρα μου — δέν άναφέρθηκα σέ 'κείνη τήν περίοδο».

«Μέχρι τόν 'Ιούνιο του 1981. Ήταν τότε πού μαζευτήκαμε στόν τόπο τών προγόνων μας όλοι όσοι γλυτώσαμε. Μας ζήτησαν θυμάμαι νά κάνουμε όμιλίες, νά πούμε ό καθένας τήν προσωπική του περίπτωση. Τρείς μήνες πρίν μιλήσω εκεί σάν αντιπρόσωπος τής 'Ελλάδας ξαναζούσα τόν εφιάλτη. 'Υπέφερα γιατί ξανασκεφτόμουν στιγμές, εικόνες πού είχα προσπαθήσει πολύ νά ξεχάσω. 'Η μνήμη άρνιέται νά ξαναζήσει τέτοια φρίκη. Γι' αύτό καί οι περισσότεροι δέν θέλουν νά μιλάνε γιά τά χρόνια τής όμηρείας τους...».

Καί είναι άλήθεια. Δυό γυναίκες - πειραματόζωα του Μένγκελε πού σήμερα ζούν στή Θεσσαλονίκη, τρέμουν καί μόνο στό άκουσμα του "Αουσβιτς, καί μόνο στήν ιδέα πώς πρέπει νά μιλήσουν νά πούν όλα όσα έζησαν. Τό 'Ιδιο καί οι περισσότεροι επιβίωσαντες τής 'Αθήνας πού — πολύ εύγενικά αλλά άποφασιστικά — άρνιούνται νά μιλήσουν.

Ήταν 24 Μαρτίου του 1944. 'Η 18χρονη Μπόνικα — έτσι φώναζαν χαϊδευτικά τήν κ. Ναχμία — πιάστηκε μαζί

μέ άλλους 900 'Εβραίους στήν Καστοριά, όταν οι Γερμανοί κύκλωσαν τήν έβραϊκή συνοικία. Ήμειναν όλοι 3 μέρες περιορισμό καί μετά όδηγήθηκαν στή Θεσσαλονίκη. "Άλλες 6 μέρες περιορισμός καί μετά... "Αουσβιτς.

«Ήμουν τόσο μικρή τότε, τόσο άθώα πού καλά - καλά δέν καταλάβαινα τί γινόταν», θυμάται τό νούμερο 76.859 του στρατοπέδου σήμερα. «Δέν μπορούσα ποτέ νά πιστέψω τί μας περίμενε. "Άλλωστε παίρναμε συνέχεια γράμματα από τήν Κρακοβία, από 'Εβραίους πού ήδη είχαν όδηγηθεί στό στρατόπεδο, όπου μας έγγραφαν πόσο καλά περνούσαν καί πώς έπρεπε νά πάμε καί μεις μαζί τους».

«Θυμάμαι τήν ξαδέλφη μου τήν Ντόρα πού προσπαθούσε νά μέ προετοιμάσει καί γώ τήν ρώταγα συνέχεια. «Μά γιατί; "Αφού δέν έχω κάνει τίποτα...». Δέν μπορούσα, δέν είχα τήν δύναμη νά φανταστώ τί θά γινόταν μόλις φτάναμε εκεί. Κι άλλωστε έβλεπα καί τούς δικούς μου, όλόκληρη τήν οικογένειά μου πού χάθηκε στό στρατόπεδο του θανάτου, νά ελπίζουν».

'Από τούς 900 'Εβραίους τής Καστοριάς πού όδηγήθηκαν εκείνο τόν Μάρτιο του 1944 στό "Αουσβιτς, γύρισαν ζωντανοί μόνο 35... 'Ανάμεσά τους καί ή μικρούλα Μπόνικα, πού πολύ γρήγορα συνειδητοποίησε πόσο δικίο είχε ή Ντόρα ή φίλη της, όταν προσπαθούσε νά τήν προετοιμάσει καί νά τής μάθει πώς πρέπει νά πιστέψει στή ζωή γιά νά τά καταφέρει. "Αν ήθελε νά γυρίσει ζωντανή.

Φρίκη στό «Μπλόκ 10»

«**Σ**τό "Αουσβιτς έφτασα μ' όλη μου τήν οικογένεια», συνεχίζει ή κ. Ναχμία. «Τή μητέρα μου, τόν παπού καί τήν γιαγιά καί τά μικρότερα άδελφια μου. Μόλις μπήκαμε μέσα στόν στρατόπεδο, αντίκρισα τόν Μένγκελε. Ψηλός μελαχροινός, μέ μουστάκι, θυμάμαι, μου φάνηκε πραγματικά θηριώδης. Αύτός καί οι Γερμανοί στρατιώτες ήταν παραταγμένοι, καθαροί μέσα στις ζεστές στολές τους καί μεις, ήδη εξαθλιωμένοι από τό ταξίδι».

«'Ο Μένγκελε ήταν εκείνος πού άποφάσιζε. Ποιός θά ζήσει καί ποιός θά πεθάνει. Ήρθα φάτσα μέ φάτσα μαζί του. Καί κείνος έδειχνε μέ τό χέρι του. 'Επάνω ή κάτω. Πού σήμαινε ζείς ή πεθαίνεις. Θυμάμαι πώς έτρεμα από τήν εξάντληση καί τόν φόβο μου. Καί ήμουν δίπλα στή φίλη μου τήν Ντόρα, προσπαθώντας νά πάρω κουράγιο, όταν ξαφνικά είδα τόν πατέρα, τ' άδελφια μου καί τούς υπόλοιπους δικούς μου, επάνω σ' ένα φορτηγό νά διασχίζουν τήν αύλή».

«'Εκείνη τήν ώρα, μ' έπιασε πανικός. Δέν ήθελα νά ά-

φήσω τόν πατέρα μου καί, δέν ξέρω ήθελα νά τόν βοηθήσω. "Αφησα τήν Ντόρα καί έτρεξα στό φορτηγό. Σκαρφάλωσα στή ρόδα γιά νά βρεθώ δίπλα του, όταν κάποιοι Γερμανός στρατιώτης — πού προφανώς μέ λυπήθηκε γιατί ήξερε πού τούς πήγαιναν — μου 'δωσε ένα χαστούκι καί βρέθηκα τρία μέτρα μακριά».

«'Εγώ όμως σηκώθηκα καί ξαναπροσπάθησα νά φτάσω στό φορτηγό. 'Ο στρατιώτης δοκίμασε νά μέ ξαναχτυπήσει καί τότε άκουσα τή φωνή του πατέρα μου νά λέει:

«— Μήν άνεβαίνεις. Δέν θέλω νά τούς βλέπω νά σε χτυπάνε. Νά κάθεσαι ήσυχη καί νά τούς άκούς. Ήταν καί τά τελευταία του λόγια. 'Η τελευταία φορά πού τόν είδα ζωντανό. Κι αύτόν καί όλους τούς υπόλοιπους...».

'Η ρόδα αυτού του φορτηγού, ό Μένγκελε πού συνέχιζε νά δείχνει αυτούς πού θά ζούσαν ή πού θά πέθαιναν, «συνόδεψαν» πολλά χρόνια τήν κ. Ναχμία στους νυχτερινούς της εφιάλτες στό χρόνια πού άκολούθησαν.

«Ναί. 'Ο άνθρωπος αύτός ήταν στήν ουσία ό διοικητής

του στρατοπέδου», θυμάται. «Είχε τόν πρώτο καί τόν τελευταίο λόγο γιά τή ζωή μας. Ήταν εκείνος πού από τήν πρώτη στιγμή πού έφταναν οί «καινούργιοι» αποφάσιζε ποιοί μπορούν νά δουλέψουν, ποιοί θά πήγαιναν στά κρεματόρια καί ποιοί θά ήταν εκείνοι πού θά χρησιμοποιούσε στά αποτρόπαια πειράματά του».

«Καθώς κύλαγε ή καθημερινή ζωή στό στρατόπεδο έμεις δέν τόν βλέπαμε. Ήταν σχεδόν όλη τήν ήμέρα κλεισμένος μέσα στό «μπλόκ 10» καί άσχολείτο μέ τά πειράματά του. Μέ τό πρόσχημα τής καλύτερης τροφής καί

τής καλύτερης μεταχείρισης ξεγελούσε κάποιους ή τούς έπαιρνε δά τής βίας, μέσα στό δικό του μπλόκ».

«Καί εκεί, έκανε όλη τήν ήμέρα τά πειράματά του. Έβγαινε μόνο όταν έρχονταν οί καινούργιοι γιά νά «διαλέξει» τά πειραματόζωά του. Στό στρατόπεδο άρχισαν νά κυκλοφορούν διάφορες φήμες γιά τό τί άκριβώς γινόταν μέσα στό μπλόκ 10. Γιά γυναίκες πού έβαζε μέσα στις ώοθήκες τους σπέρματα πιθήκου, γιά άντρες πού βασάνιζε κάνοντάς τους διάφορες έγχειρήσεις, γιά τά δίδυμα πού ήταν ή «άδυναμία» του».

(Άπό τήν «Άκρόπολη», 17.2.1985)–

Ό Πάπας
Ίωάννης Παύλος
στό Ιστορικό του
προσκύνημα
στό Άουσβιτς.
Στό στρατόπεδο
πού έξολοθρεύτηκαν
Έβραίοι
καί Χριστιανοί μαζί.
Λίγα λουλούδια
καί πολλές εύχές
γι' αυτούς
πού έπεσαν εκεί
καί πού θά θυμίζουν
στis γενιές
πού έρχονται
τό μεγάλο
έγκλημα

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 — 104 39 ΑΘΗΝΑ

τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα
μέ τό Νόμο:

Ό Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.:

Ίωσήφ Λόβιγγερ

Σουρμελή 2 — Άθήνα

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Γκούντρουν Χίμλερ

Δύο παράλληλα ήμερολόγια

Πώς έβλεπαν τά γεγονότα
του πολέμου ή καταδιω-
γμένη Έβραιοπούλα καί
ή κόρη του άρχηγού
τών "Ες "Ες, Χίμλερ.
Καί οι δύο θαυμάζουν
τούς γονείς τους. Έκτι-
μήσεις καί μικρά οικο-
γενειακά μυστικά.
"Ονειρο ένα κτήμα

"Αννα Φράνκ

στην Άνατολή. «Ό μπαμπάς θά συνεισφέρει πολύ στή νίκη...». «Ή καρδιά μου άνοίγεται στην έλπίδα...». Ή
"Αννα πέθανε από τύφο. Ή Γκούντρουν ζεί.

Μάιος 1942: «Ό καιρός ήταν θαυμάσιος. Βραδάκι καί μέ τή μαμά καθόμασταν στή βεράντα, όταν ξαφνικά χτύπησε τό κουδούνι δυνατά καί έπίμο-
να. Ποιός μπορούσε νά χτυπάει έτσι; Ήταν ό μπαμπάς».

Ό «μπαμπάς» είναι ό Χάινριχ Χίμλερ, παχύς, κοντός, πολύ μύωψ, άνώτατος διοικητής των "Ες "Ες του Χίτλερ. Έδώ καί ένα χρόνο έκπονεί καί θέτει σέ έφαρμογή καί έντολήν του Χίτλερ ένα σχέδιο μέ τίτλο «Τελική λύση του έβραιοκού προβλήματος στην Εύρώπη καί στις άνατολικές χώρες». Τό σχέδιο προβλέπει τήν εξόντωση ενός άριθμού Έβραίων πού, σύμφωνα μέ τούς ύπολογισμούς του Χίμλερ, φθάνουν τά ένδεκα έκατομμύρια. Πρόκειται γιά μία επιχείρηση εκκαθαρίσεως τής «μολυσμένης φυλής» στις γερμανοκρατούμενες περιοχές: Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Γαλλία, μεγάλο τμήμα τής ΕΣ-ΣΔ, Βέλγιο, Όλλανδία.

Αυτό τό βράδυ του Μάη του 1942, ό Χίμλερ γυρίζει στό σπίτι από τή Όλλανδία. Έχοντας κάνει γεωργικές σπουδές κι έπειδή άγαπά τή φύση φέρνει στή γυναίκα του καί τήν κόρη του «πολλά φρούτα, λαχανικά καί 150 θαυμάσιες, δίχρωμες τουλίπες». Έτσι γράφει ή κόρη του Γκούντρουν στό ήμερολόγιό της.

Τίς ίδιες μέρες, τίς ίδιες ώρες, στό "Αμστερνταμ τής Όλλανδίας, μία άλλη κοπελίτσα, συνομήλικη τής Γκούντρουν, γράφει καθημερινά τό ήμερολόγιό της. Τή λένε "Αννα Φράνκ. Καί οι δύο είναι Γερμανίδες, αλλά τό 1933, στά τέσσερα χρόνια τους, συνέβη κάτι πού σημάδεψε μέ τρόπο άντιφατικό τή μοίρα τους: Ό Χίτλερ ανέλαβε τήν έξουσία στή Γερμανία. Κι ό πατέρας τής Γκούντρουν, ό Χάινριχ Χίμλερ, έγινε ό πρώτος ίσχυρός άντρας μετά τόν Χίτλερ, μέ δικαιώματα ζωής καί θανάτου επί των συμπατριωτών του. Άνέλαβε τήν εξόντωση των «έ-

χθρών του Ράιχ», των πολιτικών άντιφρονούντων καί των Έβραίων. Ό πατέρας τής "Αννας Φράνκ, Όττο, είναι Έβραίος, ένας από τούς πλούσιους εκείνους Έβραίους πού ό Χίμλερ άποφάσισε νά κατάσχει τίς περιουσίες τους, νά τούς διώξει από τίς δουλειές τους καί νά τούς στείλει στόν θάνατο.

Τό 1933, όταν ό Χίμλερ αρχίζει νά ύπογράφει θανατικές καταδίκες, ό Όττο Φράνκ φεύγει κρυφά μέ τήν οικογένειά του καί εγκαθίσταται στό "Αμστερνταμ. Έπτά χρόνια άργότερα, τό 1940, μετά από μάχες καί άεροπορικούς βομβαρδισμούς πέντε ήμερών, ή Όλλανδία παραδίδεται στό ναζιστικό Ράιχ. Τώρα, ή οικογένεια Φράνκ είναι παγιδευμένη άκόμη καί στην έξορία. Βρίσκει καταφύγιο σ' ένα σπίτι κι αρχίζει ή περίοδος τής παράνομης ζωής τους. Έδώ αρχίζει ή "Αννα Φράνκ νά γράφει τό ήμερολόγιό της: «Έφθασα σ' αυτό τό καταφύγιο στά 13 μου χρόνια καί ίσως γι' αυτό άρχισα νά σκέπτομαι νωρίτερα από άλλες κοπέλες καί νά θεωρώ τόν έαυτό μου άτομο πού πρέπει νά άποκτήσει άπόλυτη ύπευθυνότητα», σημειώνει.

Τό «Ήμερολόγιο τής "Αννας Φράνκ», Έβραίας έφηβης πού πέθανε στό στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Μπέργκεν -Μπέλσεν τό 1945, κατά τήν τελευταία φάση τής «τελικής λύσης» του Χάινριχ Χίμλερ, είναι ένα από τά πιό γνωστά βιβλία του κόσμου. Τό «Ήμερολόγιο τής Γκούντρουν Χίμλερ», πού κυκλοφόρησε πρόσφατα στή Γερμανία, δέν διεκδικεί βέβαια λογοτεχνικές δάφνες. Κι όμως, πρόκειται γιά βίους παράλληλους δύο νεαρών κοριτσιών, πού ή μοίρα τους συνδέθηκε όχι μέ τήν ιστορία, αλλά μέ μία συγκεκριμένη άπόφαση θανάτου.

Ό πατέρας τής Γκούντρουν δέν άκουσε ποτέ νά γίνει-

ται λόγος γιά τόν πατέρα τής "Αννας καί ή Γκούντρουν θά γνωρίσει τήν "Αννα μετά τόν θάνατό της, μόνο καί μόνο χάρη στό ήμερολόγιό της. Κι όμως, ό δικός της πατέρας αφιέρωσε τό μεγαλύτερο μέρος τής ζωής του καί τής «έπαγγελματικής του δραστηριότητας» στήν προσπάθεια νά σκοτώσει τόν πατέρα τής "Αννας, τούς συγγενείς του καί εκατομμύρια άλλων ανθρώπων.

Ή "Αννα ανήκει σέ πλούσια οικογένεια, αλλά όταν πιά θά βρísκεται σέ ήλικία πού θά συνειδητοποιήσει όσα συμβαίνουν γύρω της, τά πλούτη αὐτά εἶναι ἀπλῶς μιά ἀνάμνηση, ἀλλά κι ἕνα μέσο νά πληρώνουν τό καταφύγιό τους, νά παρατείνουν τή ζωή τους. «Ό πατέρας μου ἦταν γεννημένος πλούσιος», γράφει ή "Αννα. «Κάθε ἑβδομάδα μεγάλοι χοροί, γιορτές, ὠραίες κοπέλες, γεύματα... Καί ή μαμά προέρχεται ἀπό πλούσια οικογένεια καί συχνά τήν ἀκούμε μ' ἀνοιχτό τό στόμα νά μάς διηγείται γιορτές ἀρραβώνων μέ διακόσιους προσκεκλημένους...».

Στήν οικογένεια Χίμλερ δέν γίνονται τέτοιου εἴδους συζητήσεις. Ή καταγωγή τοῦ Χάινριχ εἶναι πιό ταπεινή. Ό πατέρας του ἦταν γυμνασιάρχης. Ἀκόμη κι ό ἴδιος, ἀκόμα καί όταν πήρε τό πτυχίο τής γεωπονικῆς καί μετά τήν κατάταξη του στά "Ες "Ες ἐξακολούθησε νά εἶναι ἕνας μικροαστός. Ἀλλά μέ τή βοήθεια τοῦ Χίτλερ ἀποκτᾶ ἄνετο σπίτι στά προάστια καί πολυτελές γραφεῖο στό Βερολίνο. Εἶναι ἕνας ἰσχυρός ἄντρας. Καί αὐτή ή δύναμη τοῦ πατέρα ἐντυπωσιάζει τή μικρή του κόρη. «Μέ λένε Γκούντρουν Χίμλερ», ἐπαναλαμβάνει κάθε τόσο στό ήμερολόγιό της. Καί κάπως ἔτσι ἐξηγεῖ στόν ἑαυτό της γιατί οἱ συνονίλικές της τήν περιβάλλουν μέ ἐκδηλώσεις φιλίας καί θαυμασμοῦ καί γιατί όταν πηγαίνει μέ τή μητέρα της στό Μόναχο μπορεῖ νά μείνει στό πολυτελές ξενοδοχεῖο "Τέσσερις Ἐποχές» καί μετά νά παρακολουθεῖ τήν παράσταση στό θέατρο ἀπό τό βασιλικό θεωρεῖο. Ό Χάινριχ Χίμλερ ἀποφασίζει πότε θά γιορτάσει οικογενειακά τό Χριστούγεννα: "Ἀλλοτε στίς 17, ἄλλοτε στίς 21 Δεκεμβρίου, ἀνάλογα μέ τό πότε ἀδειάζει νά βρεθεῖ στό σπίτι του. Κι αὐτό ή Γκούντρουν τό σημειώνει μέ περηφάνεια.

"Ζήτω! Ό μπαμπάς εἶναι καί πάλι ἐδῶ», γράφει κάθε φορά πού ό πατέρας της ἀδειάζει ἀπό τά καθήκοντα τοῦ ἐκτελεστή. Διαφορετικά: «Ό μπαμπάς τηλεφῶνει ἀπό τό Βερολίνο δύο φορές τήν ἑβδομάδα. Τώρα ή μαμά ἔχει καί πάλι νά τόν βρεῖ στό Βερολίνο. Ἐγώ εἶμαι πολύ θλιμμένη καί θά κλάψω. Ὁμως, ἔχω μιά καινούργια χελώνα. Τή λένε Λίζελοτ».

Ἀπεναντίας ό μπαμπάς τής "Αννας Φράνκ «εἶναι πάντα ἐκεῖ». Ἀλλά ή ἀναγκαστική συγκατοίκηση τριῶν οικογενειῶν, προκαλεῖ στήν "Αννα ἀντιφατικές ἀντιδράσεις. Ή ἀποφασιστική δήλωσή της («Ό μπαμπάς εἶναι ὅλος δικός μου. Εἶναι τό πρότυπό μου καί τόν ἀγαπῶ ὅσο κανένα στόν κόσμο»), θά συνθλιβεῖ ἀπό τίς δυσκολίες τοῦ περιβάλλοντος. Τά νεῦρα τοῦ Ὄττο Φράνκ συχνά κουρελιάζονται καί ή "Αννα νιώθει ἐγκαταλειμμένη, «τό ἀλεξικέραυνο μιάς οικογένειας φυγάδων πάντα ἔτοιμων νά κάνουν κριτική».

Ἀντίθετα, ό θαυμασμός τής Γκούντρουν εἶναι σταθε-

"Αννα Φράνκ: Μέ τόν μπαμπά εἶναι ἄλλο πράγμα... Εἶναι τό πρότυπό μου.

ρός, ἀλλά καί τυφλά θριαμβολογικός: «"Όλος ό λαός κοιτάζει τόν πατέρα μου. Ἀλλά ἐκεῖνος εἶναι τόσο μετριόφρων, καί ποτέ δέν ἐπιδεικνύεται...».

Εἶναι πάνω κάτω οἱ ἴδιες λέξεις μέ τίς ὁποῖες οἱ προπαγάνδα τοῦ Γκαίμπελς, τοῦ «σκηνοθέτη» τοῦ ναζιστικοῦ «θεάματος», παρουσιάζει τήν οικογένεια Χίμλερ, προβάλλοντας ὄχι μόνο τήν ἐμφυτή ἐνδοστροφία τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν "Ες "Ες, ἀλλά καί τή μανία του νά ἐμφανίζεται τέλειος γραφειοκράτης καί ὑποδειγματικός οἰκογενειάρχης. Ή πραγματικότητα εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Τό Βερολίνο γνωρίζει ὅτι ό Χίμλερ ἔχει μόνιμη ἐρωμένη τή γραμματέα του Χέντβιχ καί τά ἄλλα στελέχη τοῦ Ναζιστικοῦ Κόμματος γνωρίζουν πολύ καλά πόση ὑποκρισία ὑπῆρχε στήν ἐπιθυμία τοῦ Χίμλερ νά παντρευτεῖ μιά γυναίκα ὀκτώ χρόνια μεγαλύτερή του, τή μητέρα τής Γκούντρουν. Στό μυαλό τοῦ Χίμλερ εἶναι σφηνωμένη ή ἰδέα ὅτι ό ναζισμός, ἐκτός ἀπό τήν ἐξόντωση τῶν Ἑβραίων, ἔχει νά ἐπιτελέσει κι ἄλλα δύο ἔργα στό γενετικό πεδίο: Νά ἐπιμηκύνει τή γόνιμη ήλικία τής γυναίκας καί νά αὐξήσει τό ὕψος τῶν ἀνδρῶν.

Στά ἴδια χρόνια πού ή "Αννα Φράνκ καί ή Γκούντρουν Χίμλερ γράφουν τά ἐφηβικά τους ήμερολόγια, ό Χάινριχ Χίμλερ ἀναθέτει σέ κάποιον δόκτορα Σίγκμουντ Ράσερ νά ἐκτελεῖ ἀπάνθρωπα πειράματα σέ Ἑβραίους καί αἰχμαλώτους πολέμου, συμπεριλαμβανομένου καί ἐκείνου τής αὐξήσεως τοῦ ὕψους. Καί ό δόκτωρ Ράσερ κερδίζει τή δουλειά αὐτή μόνο ἐπειδὴ κατορθώνει νά πείσει τόν Χίμλερ ὅτι ή γυναίκα του ἀπέκτησε τρία παιδιά ἀφοῦ ἔιχε κλείσει τά 48. "Όταν ἀργότερα ό Χίμλερ θ' ἀνακαλύψει ὅτι τά παιδιά ἦταν υἱοθετημένα, θά διατάξει νά ἐκτελεστεῖ ό Ράσερ.

Τό 1942 - 1943, οί πανίσχυροι Χίμλερ αναγκάζονται νά ἐγκατασταθοῦν στήν ἐξοχική τους κατοικία γιά νά γλυτώσουν ἀπό τούς βομβαρδισμούς πού καταστρέφουν τίς γερμανικές πόλεις. Ὁλο τό συγγενολόι τῶν Χίμλερ βρίσκει καταφύγιο στό σπίτι τῆς Γκούντρουν — δύο γυναῖκες καί πέντε παιδιά — καί ἐκείνη «ξεσπάει» στό ἡμερολόγιό της: «Πάντα καυγαδίζουμε μέ τούς Χίμλερ τοῦ ἐπάνω πατώματος. Ἐχουν πολύ ὕψος καί παίρνουν ἀποφάσεις γιά λογαριασμό μας λές καί αὐτό εἶναι πολύ φυσικό. Οἱ σχέσεις μας εἶναι ἐντελῶς τυπικές, ἀπλῶς τούς κάνουμε τό τραπέζι Κυριακή παρά Κυριακή».

Στό καταφύγιο τοῦ Ἀμστερνταμ, ὅπου συγκατοικοῦν τρεῖς οικογένειες, ἡ Ἄννα Φράνκ περιγράφει παρόμοιες σκηνές: «Ὅσο πιό πολύ παρατείνονται ὅλα αὐτά, τόσο λιγότερο ἀνεχόμαστε ὁ ἕνας τόν ἄλλο. Στό τραπέζι κανεῖς πιά δέν ἀνοίγει τό στόμα του, γιατί ὅ,τι κι ἄν πεῖ, τό παρεξηγοῦν καί τό διαστρεβλώνουν... Ἀχ, ἄς μήν ἤμουν ἀναγκασμένη νά ζῶ ἔτσι, ἄς μπορούσα νά φύγω...».

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1942, ἀφοῦ ἐπισκέφθηκε τό σπίτι του κατά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν Ὁλλανδία, ὁ μπαμπάς τῆς Γκούντρουν πηγαίνει στό Μίνσκ, ὅπου λειτουργεῖ ἕνα μικρό στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει περιβληθεῖ μέ ἀπόλυτες ἐξουσίες, πού ἀποφασίζει γιά τίς τύχες 240 περίπου ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων (Γερμανῶν καί μή) καί θέλει νά θανατώσει ἕνδεκα ἑκατομμύρια, δέν ἔχει ἀκόμη παρακολουθήσει ὁμαδική ἐκτέλεση. Στό Μίνσκ ἀποφασίζει ὅτι ἤλθε ἡ ὥρα νά κάνει τό πείραμα. Διατάσσει, λοιπόν, νά ἐκτελεσθοῦν μπροστά στά μάτια του ἑκατό Ἑβραῖοι κάθε ἡλικίας καί φύλου. Ὅταν τό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα ρίχνει τήν πρώτη ὁμοβροντία — εἶναι βράδυ τῆς 31ης Αὐγούστου 1942 — ἀρχίζει νά μήν αἰσθάνεται καλά. Ὅταν στό τέλος τῆς τελευταίας φουρνιάς, διαπιστώνει ὅτι δύο κοριτσάκια τῆς ἴδιας ἡλικίας μέ τήν Γκούντρουν δέν ἔχουν ἀκόμη πεθάνει καί σαλεύουν ἀνάμεσα στά πτώματα, γίνεται ἔξαλλος. Κατηγορεῖ τούς ἄνδρες τοῦ ἀποσπάσματος ὅτι δέν ξέρουν νά κάνουν τή δουλειά τους καί δηλώνει ὅτι ἔτσι δέν θά μπορέσουν ποτέ νά ἐξαλείψουν τούς Ἑβραίους ἀπό τόν κόσμο. Διατάζει ν' ἀκολουθεῖται ἄλλη μέθοδος γιά τίς γυναῖκες καί τά παιδιά. Ἔτσι γεννιέται ἡ ἰδέα τῶν θαλάμων ἀερίων. Συνέπεια τῆς ὑστερικής κρίσης τοῦ μπαμπά τῆς Γκούντρουν εἶναι ὅτι, μετά μιά ἐβδομάδα, σ' ὅλη τήν κατεχόμενη Εὐρώπη, γυναῖκες καί παιδιά δολοφονοῦνται σέ στρατιωτικά καμιόνια μέ τό ἀέριο ἀπό τήν ἐξάτμιση τῶν αὐτοκινήτων.

«Ὅταν θά ἔλθει ἡ εἰρήνη», γράφει ἡ Γκούντρουν Χίμλερ στό ἡμερολόγιό της τήν 1η Νοεμβρίου 1943, «θά μᾶς δώσουν τό δῖχως ἄλλο ἕνα κτῆμα στήν Ἀνατολή». Ἡ μικρή θυμᾶται τίς φράσεις τοῦ πατέρα της. «Ἀνατολή» εἶναι ἡ ΕΣΣΔ, εἶναι οἱ Σλάβοι, οἱ Τσεχοσλοβάκοι, οἱ Πολωνοί. «Αὐτό πού μπορεῖ νά συμβεῖ σ' ἕναν Ρῶσο ἢ σ' ἕναν Τσεχοσλοβάκο», δηλώνει ὁ Χίμλερ τήν ἴδια ἐποχή πού διηγεῖται στήν κόρη του τά περί «κτῆματος στήν Ἀνατολή», «ἐμένα δέν μ' ἐνδιαφέρει καθόλου... Τό ἄν οἱ λαοί

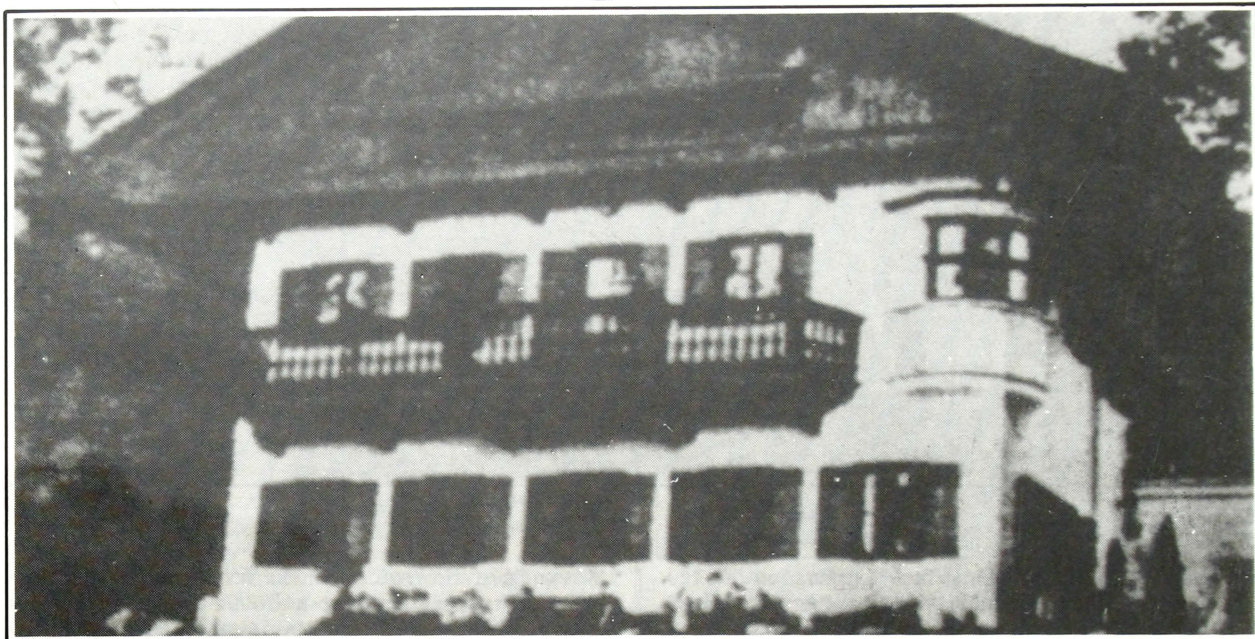
εὐημεροῦν ἢ πεθαίνουν τῆς πείνας σάν σκυλιά μ' ἀφήνει ἀδιάφορο· ἐμένα μ' ἐνδιαφέρει μόνο ὅσο θά χρειάζομαστε τούς κατοίκους τους γιά σκλάβους... Ἄν δέκα χιλιάδες Ρωσίδες πού σκάβουν ἕνα χαράκωμά μας πέσουν νεκρές ἀπό τήν κόπωση, ἐμένα μ' ἐνδιαφέρει μόνο ἐπειδή ἐκεῖνο τό χαράκωμα πρέπει νά σκαφεῖ».

«Θά ἀποκτήσουμε σπῖτι στήν Ἀνατολή», συνεχίζει ἡ Γκούντρουν Χίμλερ. «Ἀλλά θά χρειασθεῖ καιρός, πολὺς καιρός: δυό - τρία χρόνια». Μετά, δείχνοντας κάποια εὐαισθησία, φυσιολογική ἄλλωστε γιά τήν ἡλικία της, περιγράφει τόν πόλεμο μέ τρόπο πού ὁ πατέρας της θά χαρακτηρίζε πεσιμιστικό: «Οἱ μάχες εἶναι τρομερά σκληρές. Στήν Ἀνατολή εἶχαμε φθάσει στό Στάλινγκραντ καί τώρα βρισκόμαστε πίσω στό Κίεβο... καί μᾶς κυνηγοῦν οἱ ἀντάρτες. Δυστυχῶς ἤδη πολλοί Γερμανοί δέν πιστεύουν πιά στή νίκη. Ἀλλά ἐμεῖς πρέπει νά νικήσουμε. Ὁ μπαμπάς θά συνεισφέρει πολὺ, πάρα πολὺ στήν τελική νίκη».

Ἡ Γκούντρουν Χίμλερ μέ τόν πατέρα της.

Τό έξοχικό σπίτι του Χίμλερ

Ο μπαμπάς κάνει ότι μπορεί. Για παράδειγμα αποφασίζει ότι η στιγμή είναι κατάλληλη για να χρησιμοποιηθούν μερικές χιλιάδες Έβραίοι και αιχμάλωτοι πολέμου σάν πειραματόζωα, για να μετρηθεί η ένδεχόμενη άνοχη των Γερμανών αεροπόρων στο υπερβολικό ψύχος. Γράφει ο μπαμπάς της Γκούντρουν γι' αυτό τό θέμα σέ μιά αναφορά του: «Αναλαμβάνω προσωπικά τήν εϋθύνη νά τροφοδοτήσω τά πειράματα μέ αντικοινωνικά άτομα καί ἐγκληματίες πού βρίσκονται σέ στρατόπεδα συγκεντρώσεως (Έβραίοι), πού μόνο νά πεθάνουν εἶναι ἀξιοί». Ἀργότερα, θά δώσει καί μερικές περιγραφές: «Καθίζουν ἕναν κρατούμενο γυμνό, βράδυ, σ' ἕνα βαρέλι ξέω ἀπό τίς παράγκες (στό στρατόπεδο συγκεντρώσεως τοῦ Νταχάου). Εἶναι σκεπασμένος μ' ἕνα σεντόνι καί κάθε μιά ὥρα ἀδειάζουν πάνω του παγωμένο νερό. Τό πειραματόζωο μένει ὑπό αὐτές τίς συνθήκες στό ὕπαιθρο ὡς τό πρωί, μέ θερμοκρασία 20 - 21 βαθμῶν ὑπό τό μηδέν...».

ΟΙ πρώτες ἀνησυχίες τῆς Γκούντρουν Χίμλερ γιά τήν τροπή τοῦ πολέμου, ἀντιστοιχοῦν σέ χαρούμενες ἐκρήξεις ἐλπίδας στό ἡμερολόγιο τῆς Ἄννας Φράνκ. Ἡ 6η Ἰουνίου 1944 εἶναι ἡ D-DAY, ἡ μέρα πού ὁ μεγαλύτερος ναυτικός καί αεροπορικός στόλος τῆς ἱστορίας συνοδεύει τήν ἀπόβαση τῶν Ἀγγλοαμερικανῶν στή Βόρεια Γαλλία, τήν κατεχόμενη ἀπό τοὺς ναζί Νορμανδία. Στό καταφύγιο τοῦ Ἄμστερνταμ, οἱ Φράνκ καί οἱ

ἄλλοι ἀκοῦνε Λονδίνο, ἀδίκημα γιά τό ὅποιο ὁ Χίμλερ ἐπέβαλε τήν ποινή τοῦ θανάτου. Γράφει ἡ Ἄννα Φράνκ: «This is D-DAY, εἶπε στίς δώδεκα ὁ ραδιοφωνικός σταθμός τοῦ Λονδίνου. Καί ἔχει δίκιο! Αὐτή εἶναι ἡ μέρα. Ἡ ἀπόβαση ἀρχισε... Τό καταφύγιό μας παραληρεῖ. Πλησιάζει λοιπόν στ' ἀλήθεια ἡ ἀπελευθέρωση πού τόσο περιμέναμε, ἡ ἀπελευθέρωση γιά τήν ὁποία τόσο μιλούσαμε, μά πού εἶναι πολύ ὁμορφη, πολύ μυθική γιά νά γίνει ποτέ πραγματικότητα. Δέν τό γνωρίζουμε ἀκόμη, ἀλλά ἡ ἐλπίδα μᾶς δίνει νέα ζωή, θάρρος καί δύναμη».

Ο ἄγγλοαμερικανικός στρατός διασπᾷ τίς γερμανικές γραμμές. Μέρα μέ τή μέρα τά ἑκατομύρια τῶν ἀνθρώπων, πάνω στοὺς ὁποίους ὁ Χίμλερ ἔχει δικαιώματα ζωῆς καί θανάτου, λιγοστεύουν κι αὐτό κάνει ἀκόμη πιό δύσκολη τή δουλειά τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἑς Ἑς. Ο μπαμπάς τῆς Γκούντρουν δέν μπορεῖ νά δεχθεῖ τήν ἰδέα ὅτι τό πιθανό πιά τέλος τοῦ Ράιχ θά τόν ἐμποδίσει νά ολοκληρώσει τήν «ἀποστολή» του, τήν ἐξόντωση τῶν Έβραίων. Παράλληλα, ὅμως, καταλαβαίνει ὅτι οἱ μαζικές ἐκτελέσεις στεροῦν τοὺς Γερμανοὺς ἀπό χρησιμότητες σκλάβους γιά τά ἐργοστάσια ὁπλων καί τήν κατασκευή χαρακωμάτων, μπούνκερ καί συστημάτων ἀμύνης. Ἔτσι, οἱ ἐντολές του γίνονται ἀντιφατικές: Πλέκει τό ἐγκώμιο τοῦ διοικητῆ τοῦ Ἀουσβιτς πού, μέ τέσσερις θαλάμους ἀερίων καί τήν χρησιμοποίηση τοῦ Σικλόν Β, κατορθώνει μερικές φορές νά ξεπερνᾷ τίς 6.000 ἐκτελέσεις ἡμερησίως. Κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά συνιστᾷ μιά σχε-

«Μιά ομάδα αξιωματικών έκανε απόπειρα εναντίον του Φύρερ...»

τική επιλογή θυμάτων: Οί πιά ίκανοί πρέπει νά δουλεύουν. Οί συνθήκες αὐτῆς τῆς ἐργασίας πρέπει νά παραμένουν μυστικές. Οἱ σκλάβοι δέν ἐπιτρέπεται νά ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τόν γερμανικό λαό.

Ἡ Γκούντρουν τ' ἀκούει ὅλα αὐτά, ἀλλά δέν καταλαβαίνει καλά. Αὐτοί οἱ «φυλακισμένοι», πού δέν μπορεῖ νά τούς πλησιάσει καί πού δουλεύουν σ' ἓνα μπούνκερ κοντά στό σπίτι της, τήν ἐνοχλοῦν. Γράφει στίς 5 Ἰουλίου 1944: «Τώρα, στό πάρκο ὅπου ἔπαιζα φτιάχνουν ἓνα μπούνκερ: Πάντα χτυπᾶνε... πάντα φυλακισμένοι... δέν μπορεῖς νά πᾶς ἐδῶ, δέν μπορεῖς νά πᾶς ἐκεῖ... Ὁ μπαμπάς κι ἡ μαμά τό θέλουν, ἀλλά ἐγώ δέν τό βρίσκω ἀπαράιτητο, γιατί ἐδῶ, σέ μᾶς, δέν ἔχει συμβεῖ τίποτε ἀκόμη, ἂν καί τίς τελευταῖες μέρες τό Μόναχο βομβαρδίστηκε τρεῖς φορές...».

Στούς ἀγγλοαμερικανικούς βομβαρδισμούς, στήν προώθηση τῶν συμμάχων ἀπό Βορρᾶ, Δύση καί Νότο, ἡ Γερμανία ἀπαντᾷ μέ τό «μυστικό της ὄπλο», τίς βόμβες μεγάλου βεληγεκοῦς V1 πού πετοῦν πάνω ἀπό τή Μάγχη καί χτυποῦν τό Λονδίνο. Ἡ χιτλερική προπαγάνδα ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶναι ἓνα ὄπλο πού μπορεῖ ν' ἀντιστρέψει τήν πορεία τοῦ πολέμου. Ἡ Ἄννα Φράνκ καί ἡ Γκούντρουν Χίμλερ μιλοῦν κι οἱ δύο στά ἡμερολόγιά τους γιά τή νέα πολεμική ἐφεύρεση. Ἡ Ἄννα Φράνκ μέ εἰρωνεῖ: «Τό W-UWA (τό μυστικό ὄπλο V1) βρίσκεται σέ πλήρη δράση, ἀλλά τί μποροῦν νά κάνουν αὐτές οἱ βόμβες ἐκτός ἀπό μικροζημιές; Ἀπλῶς γεμίζουν τίς ἐφημερίδες τῶν πατατοφαγᾶδων».

Ἡ Γκούντρουν Χίμλερ ἐκφράζεται μέ ὑπάκουη πίστη, πού μετατρέπεται σέ σκεπτικισμό: «Ἀδιανόητη θά ἦταν ἡ μοίρα μας ἂν χάναμε αὐτόν τόν πόλεμο... Τώρα ἔχουμε ἓνα νεώτατο ὄπλο πού ἐκτοξεύεται ἀπό τίς ἀκτές τῆς

Μάγχης ἐναντίον τοῦ Λονδίνου. Τό λένε V1. Κι ἂν ὑπάρχει V1 θά πρέπει νά ὑπάρχει καί V2. Ἄς ἐλπίσουμε. Ὅλοι λένε ὅτι σ' ἓνα χρόνο θά ἔχουμε εἰρήνη. Ἐγώ, ὅμως, δέν μπορῶ νά τό φαντασθῶ...».

Γιά τήν Γκούντρουν Χίμλερ τό νά πιστεῦει στή νίκη τῆς Γερμανίας εἶναι ζήτημα σεβασμοῦ πρὸς τίς ἰδέες τοῦ πατέρα της. «Πρέπει» νά πιστεῦει ἀκόμη κι ὅταν τά γεγονότα ἄλλα δείχνουν. «Ἀποσυρθήκαμε ἤδη ἀπό τό Χερβούργο καί παντοῦ ὑποχωροῦμε, στήν Ἰταλία καί τή Ρωσία. Ἡ Ρώμη εἶναι χαμένη ἀπό καιρό καί στή Ρωσία, οἱ Ρῶσοι ἔφθασαν οὐσιαστικά στά σύνορα. Ἀπλούστατα τρομερό. Ἀλλά ἐγώ, σάν κόρη τοῦ πιά σεβαστοῦ καί ἀγαπητοῦ ἀνθρώπου τοῦ Γ' Ράιχ, πρέπει νά πιστεύω ἀκράδαντα στή νίκη, ὅπως ἐκεῖνος, ὁ μπαμπάς. Καί τό κάνω». Πέντε μέρες μετά τίς σύντομες αὐτές σημειώσεις τῆς Γκούντρουν Χίμλερ, στίς 20 Ἰουλίου 1944, μιά ομάδα ἀνώτερων ἀξιωματικῶν τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ ἐπιχειρεῖ νά δολοφονήσῃ τόν Χίτλερ μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά μπορέσει νά διαπραγματευτεῖ μέ τούς Συμμάχους. Ὁ συνταγματάρχης φόν Στάουφενμπεργκ ρίχνει μιά βόμβα στό γενικό στρατηγεῖο τοῦ Χίτλερ, στό Ράστενμπουργκ.

Γράφει ἡ Ἄννα Φράνκ στίς 21 Ἰουλίου: «Ἡ καρδιά μου ἀνοίγεται στήν ἐλπίδα. Ἐπιτέλους, τά πράγματα πᾶνε καλά! Ἐγινε ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Χίτλερ καί ὄχι ἀπό Ἑβραίους, κομμουνιστές ἢ Ἀγγλους καπιταλιστές, ἀλλά ἀπό ἓναν Γερμανό στρατιωτικό, καθαρόαιμο Γερμανό, πού εἶναι κόμης καί ἐπιπλέον νέος! Ἡ Θεῖα Πρόνοια ἔσωσε τή ζωή τοῦ Χίτλερ, πού δυστυχῶς τή γλύτωσε μέ κάτι μικρογραφτζουνιές. Μερικοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς ἀκολουθίας του σκοτώθηκαν ἢ τραυματίστηκαν. Ὁ κύριος ἐνοχος τουφεκίστηκε. Αὕτη εἶναι ἡ καλύτερη ἀποδείξη ὅτι πολλοὶ στρατηγοὶ καί ἀξιωματικοὶ ἔχουν βαρεθεῖ τόν πόλεμο».

«Η Γκούντρουν Χίμλερ γράφει για την απόπειρα κατά του Χίτλερ την επομένη, 22 'Ιουλίου: «Στίς 20 'Ιουλίου τό βράδυ, ή μαμά έφθασε από τό Βερολίνο μέ αυτόκίνητο. Έκανε τρομακτική ζέστη, πέρασε μέσα από τή Λειψία τήν ώρα του βομβαρδισμού, καί γι' αὐτήν, πού εἶναι τόσο φοβιτσιάρα, ήταν μιά άπαίσια έμπειρία. Τώρα πιά, σχεδόν καθημερινά σημαίνει συναγερμός. Μερικές φορές κρατάει καί τέσσερις ώρες καί δέν μπορούμε νά βγοῦμε από τό καταφύγιο. Στίς 20 'Ιουλίου, μιά ομάδα Γερμανών άξιωματικών, σχεδόν όλοι εὐγενείς, έκανε απόπειρα κατά του φύρερ. Ό φύρερ δέν έπαθε τίποτα, αλλά τραυματίστηκαν όσοι ήταν κοντά του. Όταν τό έμαθα, σχεδόν οὐρλιαξα. Δόξα τῷ Θεῷ, ό μπαμπάς δέν ήταν εκεί, αλλά οί εὐθύνες του θά εἶναι τρομερές...».

Πράγματι, από τήν ήμέρα τής απόπειρας, οί άρμοδιότητες του Χίμλερ πολλαπλασιάζονται. Δίνει έντολή γιά μιά σφαγή, τά θύματα τής όποιας άνέρχονται σέ χιλιάδες. Οί άμεσοί καί έμμεσοί υπεύθυνοι, γιά πολλούς από τούς όποιους μόνο ύποψίες υπήρχαν, ύποβάλλονται κατ' έντολήν του Χίτλερ, αλλά μετά από σύσταση του Χίμλερ, σέ άργό θάνατο: Στραγγαλίζονται μέ δόσεις, κρεμιούνται από γάντζους.

Οί σημειώσεις γιά τήν απόπειρα κατά του Χίτλερ εἶναι οί τελευταίες πού συνδέουν τό 'Ημερολόγιο τής 'Αννας Φράνκ μέ τής Γκούντρουν Χίμλερ. Δύο έβδομάδες άργότερα, στίς 4 Αὐγούστου, οί άνθρωποι του Χίμλερ, αναγκασμένοι πιά νά εγκαταλείψουν τήν 'Ολλανδία, ένεργοῦν ένα τελευταίο κύμα συλλήψεων κρυμμένων 'Εβραίων. Γιά τήν οικογένεια τής 'Αννας Φράνκ αρχίζει ή άγωνία του στρατοπέδου συγκεντρώσεως του Μπέργκ-Μπέλσεν. Ένῳ ή Εὐρώπη άπελευθερώνεται από τόν ναζισμό, οί έλπίδες τής 'Αννας Φράνκ γίνονται καπνός πάνω από τούς φούρνους τών κρεματορίων.

«Ο Χίμλερ έπιθεωρεῖ στρατόπεδο συγκεντρώσεως.

15 'Ιουνίου 1944: «Τώρα έχουμε ένα νεώτατο όπλο πού εκτοξεύεται από τίς άκτές τής Μάγχης...»

Η άπελευθέρωση τής Εὐρώπης, πού ήλθε πολύ άργά γιά τήν 'Αννα Φράνκ, προχωρεῖ πρὸς τό σπίτι τής Γκούντρουν Χίμλερ καταστρέφοντας ό,τι τήν προστάτευε καί δέν τήν άφηνε νά δει τί έκανε ό πατέρας της. Τό 'Ημερολόγιό της περιέχει μερικές άκόμη σημειώσεις. 9 Μαρτίου 1945: «Οί Ρώσοι έχουν εἰσχωρήσει βαθιά στό γερμανικό έδαφος, βρίσκονται κοντά στό Βερολίνο κι έχουν άποκλείσει τήν 'Ανατολική Πρωσία, όπου αντίστοιχονται μόνο ή Καϊνίξβέργη καί ή Πομερανία. Γιά τήν Πομερανία εἶναι ζήτημα ήμερών... Οί Ρώσοι θέλουν τή Βαλτική. Υπάρχουν άκόμη πολλοί Γερμανοί εκεί καί οί Ρώσοι τούς φέρονται μέ άπερίγραπτο τρόπο. Τώρα κατέχουν καί τήν Κάτω Σιλεσία. Τό Μπρεσλάου άντέχει άκόμη. Χθές, ό όμοσπονδιακός γραμματέας Χάνκε μίλησε από τό όχυρό. Εἶναι θαυμάσιος καί τραγικός: Στο φρούριο όλοι ξέρουν ότι πρέπει νά πεθάνουν... Στήν Εὐρώπη δέν έχουμε πιά συμμάχους, πρέπει νά στηριζόμαστε μόνο στους έαυτούς μας. Οί προδοσίες αύξάνουν. Οί άξιωματικοί λιποτακτοῦν. Κανείς δέν θέλει πιά τόν πόλεμο. Οί άεροπορικοί βομβαρδισμοί πλήττουν συνεχῶς τόν πληθυσμό καί τούς σιδηροδρόμους. Βομβάρδισαν τή Δρέσδη πού ήταν γεμάτη πρόσφυγες από τήν 'Ανατολή.

»Πέρυσι στίς 18 'Οκτωβρίου, ό μπαμπάς ένθάρρυνε τόν λαό μέ έναν θαυμάσιο λόγο... 'Η άεροπορία πάει δλο καί χειρότερα καί ό Γκαϊρινγκ, αὐτός ό ξιπασμένος, δέν κάνει τίποτε. 'Αντίθετα, ό Γκαϊμπελς κάνει πολλά, αλλά επιδεικνύεται. 'Ολοι δέχονται βραβεῖα καί μετάλλια, ένῳ ό μπαμπάς όχι. Κι όμως, έπρεπε νά εἶναι ό πρώτος πού θά έπαιρνε παράσημο. 'Αν δέν υπήρχε εκείνος, θά κατέρρεαν όλα άμέσως...».

Δέν είναι αλήθεια ότι ο μπαμπάς Χίμλερ δεν παίρνει μετάλλια και βραβεία. Μετά τη σφαγή του 'Ιουλίου - Αυγούστου, ο Χίτλερ τον ονομάζει ανώτατο διοικητή των τελευταίων δεκάδων χιλιάδων Γερμανών που θά στέλνονταν στον θάνατο. Ούτε είναι αλήθεια ότι «αν δεν υπήρχε αυτός...». Στην πραγματικότητα, ακριβώς εκείνες τις ημέρες, ο Χάινριχ Χίμλερ, ο πιο πιστός υπηρέτης του Χίτλερ, είχε γυρίσει τις πλάτες στον φύρερ σε μία τρελή, απεγνωσμένη προσπάθεια να διαπραγματευθεί μυστικά με τους Συμμάχους.

Στις 19 'Απριλίου 1945 (ή 'Αννα Φράνκ πεθαίνει από τύφο στο Μπέργκεν - Μπέλσεν, η αδελφή της Μαργκό έχει ήδη πεθάνει), η Γκούντρον Χίμλερ γράφει: «Ο μπαμπάς έχει πολλή δουλειά, τρομερά επίπονη. Ο φύρερ αρνείται να δεχθεί ότι ο Γερμανός στρατιώτης δεν θέλει πιά να πολεμήσει. 'Αλλά ποιός ξέρει, στο τέλος μπορεί όλα να τελειώσουν καλά...». Τι να θέλει να πει η Γκούντρον μ' αυτή την κοινότυπη φράση; Μιλάει για τη Γερμανία; Μιλάει για τον εαυτό της; 'Ισως να αναφέρεται απλώς στο σχέδιο φυγής που ο πατέρας της έχει ήδη συλλάβει. 'Η Γκούντρον και η μητέρα της, με ψεύτικα όνόματα, θά πάνε στο Τυρόλο. Ο Χάινριχ Χίμλερ, αν δεν ευοδωθούν τα σχέδιά του συνεργασίας με τους Συμμάχους, θά προσπαθήσει να διαφύγει μεταμφιεσμένος σε

λοχία, με επίδεσμο στο ένα μάτι και ψεύτικα χαρτιά.

Στις 29 'Απριλίου 1945, στο μπουνκερ του Βερολίνου, ο 'Αδόλφος Χίτλερ, που του μένουν μόνο 48 ώρες ζωής, πληροφορείται ότι ο Χάινριχ Χίμλερ πρόδωσε, προσπαθώντας να έλθει σε επαφή με τους Συμμάχους. Καταλαμβάνεται από κρίση ύστερίας και διατάζει, με μία «πολιτική διαθήκη», τη διαγραφή του Χίμλερ από τό Ναζιστικό Κόμμα και την απαλλαγή από όλα τα καθήκοντά του. Την ίδια μέρα, η Γκούντρον κλείνει για πάντα τό 'Ημερολόγιό της με τη φράση: «Πολλά πράγματα συνέβησαν στον κόσμο και πάνω απ' όλα σε μας». Καί σ' αυτό τό «πάνω απ' όλα» υπάρχει τό κλειδί αυτού του 'Ημερολογίου - ντακουμέντου.

Σήμερα, η Γκούντρον, παντρεμένη με τρία παιδιά, ζει στο Μόναχο. Ο πατέρας της, που οι 'Αγγλοι τόν αναγνώρισαν καθώς προσπαθούσε να διαφύγει με τη στολή του λοχία, αυτοκτόνησε καταπίνοντας μία κάψουλα ύδροκυάνειου. 'Ετσι δέν κάθησε στο έδωλο του κατηγορουμένου της Δίκης της Νυρεμβέργης. Καί η 'Αννα Φράνκ, με τό 'Ημερολόγιό της, άφησε στον κόσμο τό χρονικό του μαρτυρίου της.

('Από την 'Ιστορία, 8.4.83, άρ. τεύχους 178)

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ—

Η επέτειος του Όλοκαυτώματος στην Αθήνα

Πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 28 'Απριλίου 1985, υπό την αιγίδα και οργάνωση της 'Ισραηλιτικής Κοινότητας 'Αθηνών, επιμνημόσυνη δέηση στη μνήμη των 'Εβραίων 'Ελλήνων πολιτών.

Η εκδήλωση έλαβε χώρα στο Μνημείο θυμάτων ναζισμού στο 'Ισραηλιτικό τμήμα του Γ' Νεκροταφείου Κοκκινιάς.

Μετά την επιμνημόσυνη δέηση, που έψαλλε ο Σοφολογιάτορας Ραββίνος της 'Αθήνας κ. 'Ιακώβ 'Αράρ, μίλησε για τό νόημα της επέτειου η Πρόεδρος της Κοινοτικής Συνελεύσεως της 'Ισραηλιτικής Κοινότητας 'Αθηνών κ. Τζίλντα 'Αντζελ. 'Εκ μέρους των όμηρων που επέζησαν των ναζιστικών στρατοπέδων συγκεντρώσεως μίλησε η κ. Μπέρρυ Ναχμία για τά θύματα του «Μπλόκ 10» του 'Αουσβιτς, όπου ο διαβολικός γιατρός Μένγκελε πραγματοποίησε τά άπεχθή «έπιστημονικά του πειράματα». Στη συνέχεια παρέδωσε την παρακαταθήκη του 'Ολοκαυτώματος στον εκπρόσωπο της δεύτερης γενιάς κ. Μίνω Μορδεχάι, ό οποίος την παρέλαβε με μία συγκινητική όμιλία.

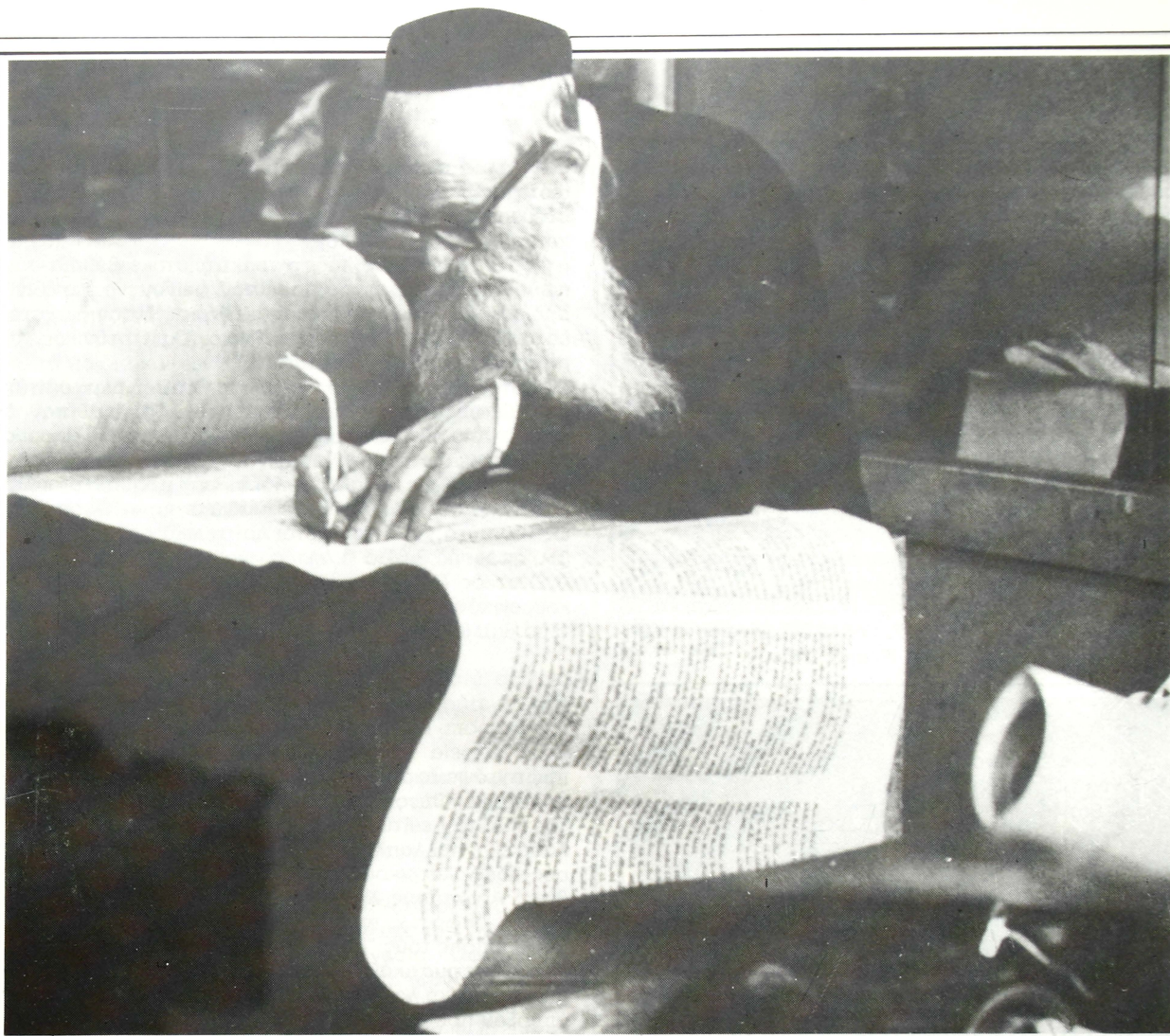
'Ακολούθησε κατάθεση στεφανιών: έκ μέρους της κυβερνήσεως διά του ύπουργού κ. Εύ. Κουλουμπή, από τόν εκπρόσωπο της άξιωματικής αντιπολιτεύσεως κ. Μ. 'Ε-

βερτ, τόν αντιδήμαρχο 'Αθηναίων κ. 'Αρ. Μπέη, εκπροσώπους κομμάτων, έβραϊκών οργανισμών και οργανώσεων.

Η εκδήλωση — που έκλεισε με λαμπαδοφορία άθλητών και ενός λεπτού σιγή στη μνήμη των άθων θυμάτων — γίνεται κάθε χρόνο, με στόχο άφ' ενός μόν την άπότιση φόρου τιμής στα τραγικά θύματα των Ναζί «έγκληματιών πολέμου», άφ' έτέρου δέ για να διατηρηθεί ζωντανή η ανάμνηση του τρομερού γεγονότος, που έπληξε πέρα από τόν 'Εβραϊσμό την ανθρωπότητα στο σύνολό της, επιδιώκοντας πάντα να άποτραπεί ή επανάληψη μιάς άνάλογης τραγωδίας στο μέλλον.

Παρέστησαν ό ύπουργός Χωροταξίας, Οικισμού & Περιβάλλοντος κ. Εύ. Κουλουμπής, ως εκπρόσωπος της κυβερνήσεως, ό εκπρόσωπος της άξιωματικής αντιπολιτεύσεως βουλευτής της Ν.Δ. κ. Μιλτ. 'Εβερτ, ό εκπρόσωπος του ΚΚΕ κ. Κ. Σειρινίδης, ό εκπρόσωπος του ΚΚΕ έσωτ. κ. 'Αντ. Τρίκας, ό Γεν. Γραμμ. του ΚΟΔΗΣΟ κ. Χαρ. Πρωτοπαπής με τό μέλος του κόμματος κ. Φιλ. Μπάμη, οί βουλευτές της Ν.Δ. κ. Ν. 'Αναγνωστόπουλος, 'Ηλ. Βουγιουκλάκης και Γ. Μπουγας, ό αντιδήμαρχος 'Αθηναίων κ. 'Αρ. Μπέης, ό Διευθυντής Ραδιοφωνίας (ΕΡΤ-1) κ. 'Ιακ. Καμπανέλης και ό κ. και ή κ. 'Ιωάν. Πεσμαζόγλου.

Γραφέας, επιδιορθώνει τή γραφή επί κυλίνδρου τής Τορά.

ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ:

Ένα από τά τρία σύγχρονα θρησκευάματα τής σύγχρονης εποχῆς

Τοῦ κ. **ΙΩ. Α. ΔΡΟΥΛΙΑ**,
Καθηγητοῦ τῆς Ἀρσακείου
Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Ψυχικοῦ

Τά τρία σύγχρονα σήμερα καί στενά συγγενῇ μεταξὺ τους μεγάλα μονοθεϊστικά θρησκευάματα, δηλαδή ὁ Ἰουδαϊσμός μός, ὁ Χριστιανισμός καί ὁ Μουσουλμανισμός, ἀποδέχονται ἓνα Ὅν Ὑπέρτατο, Πνευματικό, Προσωπικό, Πάνσοφο, Παντοδύναμο καί Πανάγαθο Θεό, μέ τόν Ὅποῖον ὁ ἄνθρωπος, σάν πλάσμα καί τέκνο Του, τελεῖ σέ ἄμεση προσωπική σχέση.

Τά ἐν λόγω τρία θρησκευάματα ἔχουν βέβαια πολλά βασικά κοινά στοιχεῖα, μεταξύ δέ αὐτῶν καί τό θέμα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ Ὁντος στόν ἄνθρω-

πο. Τό σημαντικότερο πάντως κοινό σημεῖο τους συνίσταται στήν πίστη τους σέ ἓνα καί μοναδικό ἀληθινό Θεό!

Βλ. «Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου... οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ» (Ἐξοδ. κ' 2 - 4).

Α' Ἰουδαϊσμός

Ἡ ἰουδαϊκὴ εἶναι ἀρχαιότατη μονοθεϊστικὴ θρησκεία «ἐξ ἀποκαλύψεως».

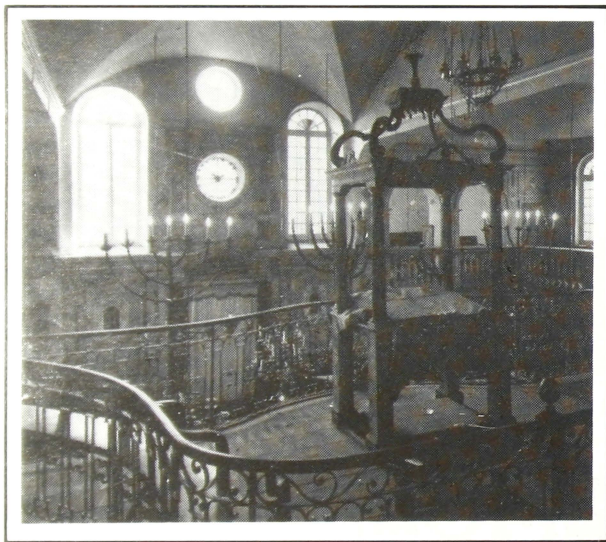

— 'Ο 'Ιουδαϊσμός απέβη πρόδρομος, αποτελώντας προϋπόθεση γιά τόν Χριστιανισμό μάλιστα δέ «παιδαγωγός γέγονεν εις Χριστόν», κατά τόν απόστολο Παῦλο (Γαλάτ. γ' 24), καθώς επίσης καί κατά τόν Κλήμεντα τόν 'Αλεξανδρέα.

α) 'Ονοματολογικά καί όντολογικά στοιχεία σχετικά μέ τόν Κύριο καί Θεό καί τόν Ισραηλιτικό λαό. 'Ονομασία καί όντότητα.

— **Τό όνομα τοῦ Θεοῦ** ἦταν καί εἶναι γιά τούς 'Ισραηλίτες πανσεβάσμιο βλ. ἀνάλογη ἐντολή Δεκαλόγου «οὐ λήψει τό όνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπί ματαίῳ» ('Εξοδ. κ' 7). 'Η ἐντολή αὐτή εἶναι ἀπολύτως σεβαστή τόσο ἀπό τό Χριστιανισμό (πρβλ. Κυριακή Προσευχή «ἀγιασθήτω τό όνομά σου» Ματθ. στ' 9) ὅσο καί ἀπό τό Μουσουλμανισμό.

Στόν 'Υψιστο προσδόθηκαν διάφορες όνομασίες, ὅπως μεταξύ ἄλλων 'Ελωχίμ, πού δηλώνει Θεῖς Δυνάμεις, καί 'Ιαχβέ δηλαδή Κύριος. 'Απαγορευόταν ἡ μάλλον ἀπεφεύγετο ἀπό σεβασμό νά προφέρεται τό πρῶτο καί ἱερώτατο Θεῖο όνομα. 'Απ' τά δύο αὐτά όνόματα συνετέθη-κε τό 'Ιεχωβά, πού σημαίνει Κύριος ὁ Θεός.

“Αποψις τῆς Συναγωγῆς Βενετίας τοῦ 14ου αἰώνα.

'Ο 'Αδωνάι = **Κύριος τῶν Δυνάμεων** θεωρεῖται ἀπ' τόν 'Ιουδαϊσμό ὡς Δημιουργός - Ποιητής τοῦ σύμπαντος κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου, ἔχοντας **σχέση πατρική** μέ τά ἀνθρώπινα ποιήματά Του. 'Η όνομασία **'Ισραήλ**, πού σημαίνει **δυνατός**, προσδόθηκε ἀρχικά στόν πατριάρχη (Γεν. λβ' 22 - 31) 'Ιακώβ μετά τόν γάμνα ὀλονύχτιας πάλης του μέ τό «Πρόσωπο» πού εἶχε μορφή ἀνθρώπου (πρβλ. 'Ανθρωπομορφισμός) καί κατ' ἐπέκταση στόν 'Ισραηλιτικό λαό.

— 'Ο **'Ιουδαϊκός λαός** στό σύνολό του χαρακτηρίζεται καί ἐθεωρεῖτο «ἔθνος ἅγιον, λαός περιούσιος» σέ ἀμεση σχέση βρισκόμενος μέ τόν ἰσχυρό Κύριο τῶν Δυνάμεων. 'Η **θεοκρατική σχέση** ὅμως αὐτή μεταξύ Θεοῦ καί λαοῦ δέν ἦταν ἀπλῶς σχέση κυριαρχίας - κυριότητας Κυρίου καί δουλείας ἡ ὑποταγῆς ἀνελευθέρων ἀνθρώ-

πων, ἀλλά σχέση θεϊκῆς πατρότητας καί ἀνθρώπινης υἱότητας βλ. «καί ἔσομαι ὑμῖν εἰς Πατέρα καί ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱούς καί θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ» (Β' Κορ. στ' 18).

— 'Ο 'Ιουδαϊκός λαός χαρακτηρίστηκε βέβαια σάν περιούσιος λαός, ὅμως παρά τόν φαινομενικό ὁθωτισμό, στήν Παλαιά Διαθήκη διαφαίνεται, ὄντας διάχυτο, ἔνα **πνεῦμα ὑπερεθνικό, πανεθνικό**. 'Ο ὑπερεθνικός χαρακτήρας τῆς Π.Δ. εἶναι ἐμφανής:

1) στό ἱστορικό βιβλίό «Ρούθ». 'Η Ρούθ εἶναι μωαβίτισσα. 'Ομως ἀπόγονος αὐτῆς τῆς ἀλλόφυλης ἦταν ὁ Δαυίδ. 'Από τή γενιά τους γεννήθηκε μάλιστα ὁ 'Ιησοῦς Χριστός — σωτήρας ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀδιακρίτως.

'Η ἄλλοεθνῆς καί ἀλλόθρησκη Ρούθ προβάλλεται μάλιστα ἀπό τήν Π.Δ. σάν ὑπόδειγμα ἀρετῆς καί ἀφοσιώσεως. Γι' αὐτό καί δικαίωνεται καί τελικά ἀποκαθίσταται (βλ. ὁμώνυμο βιβλίό Π.Δ.).

2) στός Προφῆτες ἰδιαίτερως παρουσιάζεται τό οἰκουμενικό πνεῦμα τῆς θεότητας (ὅπως θά δοῦμε σέ ἰδιαίτερο βιβλίό μας).

Β' Λατρεία Ιουδαϊκή.

'Η λατρεία τῶν 'Ιουδαίων ἀρχικά ἐκδηλωνόταν ἐκ πρώτης ὄψεως μόνο κατά τρόπο ἐξωτερικό, ὕλικό καί τυπολατρικό, ὅπως τυπικά ἐμφανίζεται στό σχετικό βιβλίό τῆς Π.Δ. τό Λευϊτικό. Αὐτό συνέβαινε, γιατί ὁ Ιουδαϊκός λαός εἶχε πολλαπλᾶ νά ἀντιμετωπίσει εἴτε ὁμορους λαούς εἰδωλολατρικούς, ὅπως λ.χ. τοὺς Φιλισταίους, Μωαβίτες, Αἰγυπτίους, Χαναναίους, εἴτε ἄλλους λαούς κατακτητές, ὅπως π.χ. τοὺς 'Ασσυροβαβυλωνίους, τοὺς Μήδους, ἐπίσης τοὺς 'Ελληνες καί Ρωμαίους. 'Όλοι αὐτοί, εἶχαν συστηματικά ὁργανωμένη καί ἀνεπτυγμένη τήν τυπική καί ὕλική λατρεία. Γι' αὐτό ποικίλες καί πολυειδεῖς ὑπῆρξαν προφανῶς οἱ πιέσεις, ἐπιδράσεις καί ἀντιδράσεις πού ἀσκήθηκαν στός 'Ιουδαίους ἀπό τοὺς ξένους.

'Ομως κατά βάθος ἡ Ιουδαϊκή θρησκεία, καθώς καί ἡ λατρεία τῆς, εἶναι δυνατόν νά χαρακτηρισθεῖ σάν πνευματικώτατη, παρά τίς παρεκκλίσεις τῆς καί τοὺς σχετικούς τύπους. 'Η λατρεία κυρίως κατά τοὺς προφῆτες ὀφείλει νά εἶναι πνευματική, ἐσωτερική, ψυχική, «βιωματική» καί ἀληθινά ἀνθρωπιστική - κοινωνική, βλ. 'Ωσηέ: «ἀγάπην ἐπιθυμῶ καί ὄχι θυσίας (αἱματηράς), γνῶσιν Θεοῦ καί ὄχι ὀλοκαυτώματα» ἢ «ἐλεος (= ἐλεημοσύνη) θέλω καί οὐ θυσίαν καί ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἢ ὀλοκαυτώματα» (στ' 6) καί τοῦ 50ου ψαλμοῦ τοῦ Δαυίδ «*θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καί τεταπεινωμένην...*» (στίχ. 19) πρβλ. «*ποιεῖν δίκαια καί ἀληθεύειν ἀρεστά παρά Θεῷ μάλλον ἢ θυσιῶν αἵμα*» (Παροιμίαι κα' 3).

Γ' Κοινωνικές Ιουδαϊκές ἰδέες

1ον) 'Η **θέση τῆς γυναίκας στήν Ιουδαϊκή κοινωτική ζωή — διασυζυγικές σχέσεις**

Στή Γένεση ἀναφέρεται ἀλληγορικά, ὅτι ἡ Εὐα (ἡ γυναίκα) δημιουργήθηκε «*ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ 'Αδάμ*» (τοῦ ἀνδρός) (Γεν. β' 21). 'Ετσι παρουσιάζεται ἀνάγλυφα γιά

νά δηλωθεί, πώς η γυναίκα είναι ισότιμη ολόπλευρα και ισάξια με τον άντρα, του οποίου αποτελεί alter ego, «όστων έκ των όστέων και σάρξ έκ της σαρκός» του (Γεν. β' 23).

— Είναι γνωστό, ότι ακόμη και κατά την αριστοτελική θεώρηση η γυναίκα εκλαμβάνονταν ως δν δευτερεύουσας κατηγορίας - κατώτερης μοίρας από τον άντρα. Έξ άλλου ο σταγειρίτης φιλόσοφος θεωρούσε υποδεέστερα τά παιδιά και τούς δούλους, καθώς και τίς γυναίκες έξ έπόψεως βουλήσεως.

Αντίθετα, στόν ισραηλιτικό λαό η γυναίκα κατείχε σημαντική θέση σάν σύζυγος και μητέρα. Κατά τό Δευτερονόμιο, ό Έβραίος σύζυγος δέν είχε «τό δικαίωμα της πωλήσεως ούτε της τιμωρίας και πολύ ολιγότερον του φόνου της γυναικός, άλλ' ούδέ της παλλακής αυτού, έστω και άν αυτή ήτο δούλη» (Δευτερ. κα' 14).

Αν μάλιστα συμπεριφερόταν ό άνδρας άπρεπα στή γυναίκα του, εκείνη είχε τή δυνατότητα (δικαίωμα) νά προσφύγει στό δικαστήριο και νά ζητήσει διαζύγιο - «άποστάσιον» (Δευτερ. κδ' 1). Μετά τό διαζύγιο έπιτρεπόταν και ό β' γάμος.

Η γυναίκα δέν γονυπετούσε μπροστά στό σύζυγό της, ένw αυτό γινόταν στούς Πέρσες, πού ούτε η βασίλισσα άποτολούσε νά εμφανιστεί ισότιμα μπροστά στό μέγα βασιλέα.

Αξιοσημείωτο είναι τό γεγονός ότι ακόμη και άρχηγός μάλιστα του ιουδαϊκού λαού καταστάθηκε γυναίκα ως «κριτής» η περιώνυμη Δεββώρα.

2ον) Ό Θεσμός της δουλείας

Οί Έβραίοι δέν ήταν δυνατόν επ' άπειρον νά κατέχουν σάν res (= πράγματα) τούς δούλους τους, χρησιμοποιώντας τους για χειρωνακτική εργασία. Ωφείλαν νά τούς άπελευθερώσουν, κηρύσσοντάς τους άπελεύθερους μετά από όρισμένα έτη (έπταετία) ή κατά τό Έωβηλαίο, βλ. *Έξ έτη δουλεύσει σοι, τώ δέ έβδόμω έτει άπελεύσεται έλεύθερος δωρεάν* ("Έξοδος κα' 1-2 και Δευτερ. ιε' 12).

Η πράξη αυτή βασίζεται στό ότι ό δούλος όπως και ό έλεύθερος κύριος θεωρούνται σύνδουλοι, έχοντας μοναδικό κοινό Κύριο τό Θεό, όντας τέκνα Του άμφότεροι.

3ον) Κοινωνική μέριμνα για τούς άκτήμονες

Γιά τούς άκτήμονες (προλετάρους) είχε ληφθεί ιδιαί-

Ευλογηφία μέ παράσταση από έορτασμό του Σιμχάτ Τορά (Ρωσία 1920).

τερη πρόνοια στόν ισραηλιτικό χώρο. Ήταν επιβεβλημένο για τούς γαιοκτήμονες, κατά την περίοδο του θερισμού, νά αφήνουν άθήριστο ένα τμήμα - ένα μέρος καλλιεργημένης γής ώστε νά καρπώνονται οί άποροι τά άγαθά, τά κατάλοιπα του θερισμού (βλ. Λευϊτικόν ιθ' 9 - 11, Δευτερονόμιον κδ' 21). Μάλιστα τό 1/10 του όλου εισοδήματός τους έπρεπε νά δίνεται για τίς ανάγκες της κοινότητας (αυτό άποτελεί την περιώνυμη δεκάτη). Αύτή ισχύει μέχρι σήμερα για τό δέκατο των εισοδημάτων των Ισραηλιτών (όντας θά έλέγαμε έμμεση φορολογία). Η έν λόγω προσφορά θεωρείται σάν δωρεά πρός τόν Θεό (πρβλ. Λευϊτικό και σχετική διήγηση για τή Ρούθ σκτό όμώνυμο βιβλίο7).

— Κάθε 7ο έτος, καθώς και κατά τό Έωβηλαίο έτος, γινόταν ή άποκατάσταση των έγγεϊων αγαθών. Οί δανειστές τότε έχάριζαν ό,τι είχαν δανείσει στόν όμόθηρσκό τους. Έτσι εφαρμόζουν τό «άξίωμα» ότι ή γη άνήκει στόν Κύριο και Θεό και άρα σέ όλους, ένw οί κάτοικοι και ιδιοκτήτες ήταν πάροικοι του ένός Κυρίου της γής (Λευϊτ. κε' και έξ.).

(Από τό βιβλίο του Αϊώνιες άναζητήσεις και άνάλογες θεωρήσεις — του όντως Όντος — Αθήναι 1981, σελ. 51 κ.έ.).

Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ:

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

Η πρωτεύουσα των προσφύγων

(Αθήνα: Κέδρος, 1984).

Στό βιβλίο αυτό, έκτός των άλλων, περιλαμβάνεται τό πεζογράφημα «Έν ταϊς ήμέραις εκείναις» πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό ειδικό τεύχος των «Χρονικών» για τή Θεσσαλονίκη κι αναφέρεται στό διωγμό των Έβραίων της Συμπρωτεύουσας. Έπίσης στό ίδιο βιβλίο υπάρχει τό πεζογράφημα «Είς έαυτόν», όπου ό συγγραφέας αναφέρει ότι μέ τόν τίτλο της πρώτης του ποιητι-

κής συλλογής «Ηλιοτρόπια» (Θεσ/νίκη, 1954), έννοούσε τό κίτρινο άστρο των Έβραίων, και έπίσης μέ την άφιέρωση της ίδιας συλλογής «στόν Λάζαρο», αναφερόταν «στόν άγνωστο Έβραίο φίλο». Σελίδες για τούς Έβραίους της Θεσσαλονίκης είναι οί 16 - 17, 22 - 23, 58 - 70, 72, 129, 211, 227 κ.ά.

(Σελίδες 279. Τιμή δρχ. 600)

Ἑβραῖοι προσευχόμενοι

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

Δρ. Γιώργου Μουστάκη

Θεολόγου — Κοινωνιολόγου

Τό μονοθεϊστικό κήρυγμα τῶν προφητῶν τῆς Βίβλου

Στά ἑβραϊκά Nabhi σημαίνει προφήτης καί παράγεται ἀπό τήν ἀκκαδική λέξη Nabu (αὐτός πού ἔχει λάβει κλήση ἢ ἐντολή γιά νά μιλήσει). Ὑπάρχει ἀκόμη καί ὁ τύπος Nabi - ilisu (ὁ καλεσμένος ἀπό τὸ Θεό). Στὴν ἑλληνική κλασική περίοδο καί συγκεκριμένα στό Ρήσο τοῦ Εὐριπίδη ἡ λέξη προφήτης σημαίνει (προφάναι) δηλαδή νά ὁμιλεῖ κάποιος πρὶν ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς γεγονότος. Στά κείμενα ὅμως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποδίδονται καί ἄλλα χαρακτηριστικά στίς προσωπικότητες τῶν προφητῶν ὅπως (Mal' akh Jahweh) ἀγγελιαφόρος τοῦ Θεοῦ (ebhedh Jahweh) λάτρης τοῦ γιανχβέ, (is Elohim) ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Ἀκόμη ἀποκαλοῦνται μέ τὰ λαϊκά λειτουργήματά τους, ὅπως (ro' eh) ποιμένας (somer) φύλακας (orheh) ἀγρυπνός κ.τλ.

Στὴν ἑλληνική βιβλιογραφία δὲν εἶναι πολλὰ τὰ ἔργα πού ἔχουν ἀφιερωθεῖ στό ἔργο τῶν προφητῶν τῆς Βίβλου καί τοῦ ριζοσπαστικοῦ μονοθεϊσμοῦ τους. Στά δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ μετροῦνται οἱ αὐτοτελεῖς μελέ-

τες. Πολλὰ ὅμως τὰ ἄρθρα, οἱ ἐπιφυλλίδες καί συχνές - πυκνές οἱ ἀναφορές στὰ λεγόμενά τους καί κυρίως στὴ δράση τους. Προσωπικά νομίζουμε ὅτι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος στό ἔργο του *Ὁ Χριστιανισμός καί ἡ ἐποχή μας* ἔχει ἀφιερώσει, παρὰ τὴ μεγαλοστομία πού τίς διακρίνει, μερικές διαλεχτές σελίδες γιά τὸν ἀγέραστο προφητισμὸ τοῦ ἱσραηλιτικοῦ μονοθεϊσμοῦ.

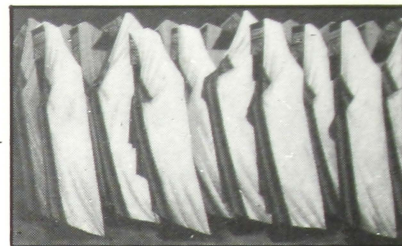
Γράφει λοιπὸν γιά τοὺς βιβλικούς προφήτες:

Θά σταθῶ λίγο στοὺς προφήτες τοῦ Ἰσραήλ. Εἶπαμε ὅτι εἶναι ἴσως οἱ μόνοι πού προσπάθησαν νά προετοιμάσουν τὸ λαὸ τους γιά τὰ ἐρχόμενα, γιά τίς ὥρες τίς μεγάλες καί τίς κακές. Μόνον ὁ Ἰσραήλ γέννησε πνεύματα σάν τὸν Δαυὶδ, τὸν Ἡσαΐα, τὸν Ἱερεμία, τὸν Ἰεζεκιήλ. Ὁ Ἰσραήλ ἦταν λαὸς μεγάλων παθημάτων. Λιμοί, λοιμοί, καταποντισμοί, ἐπιδρομές ἀλλοφύλων, πολιορκίες καί ἥττες, μετοικεσίες καί ἐξανδραποδισμοί — καί ὅλα αὐτὰ πλάϊ στὴν ἔρημο, τὴ νεκρὴ φύση καί πλάϊ στὴ νεκρὴ θάλασσα — χαρακτηρίζουν τὴ ζωὴ τοῦ Ἰσραήλ. Ἰσως γι' αὐτὸ καί ὁ Κύριος τῶν Δυνάμεων στάθηκε πῶς πολὺ κοντά του. Καί μιλοῦσε στοὺς προφήτες τοῦ Ἰσραήλ. Τοὺς μιλοῦσε τάχα στ' ἀλήθεια; Οἱ ἴδιοι πίστευαν ὅτι τὸν ἄκουγαν. Naί, ἀναμφίβολο εἶναι ὅτι τὸ πίστευαν. Δὲν εἶχε, ἴσως, γεννηθεῖ ἀκόμα ποτὲ ἡ ἀμφιβολία. Δὲν εἶχε πάντως γεννηθεῖ ὡς καθεστῶς ψυχῆς ἢ ὡς μέθοδος. Δὲν ὑπάρχουν τεχνάσματα στὰ λόγια ἢ στίς κραυγές τῶν προφητῶν. Μονάχα ὁποιος πιστεύει ὅτι τοῦ μιλεῖ ὁ Θεὸς μπορεῖ νά μιλήσει ἢ νά ὀργισθεῖ ἢ νά θρηνήσει δὲ πῶς μίλησαν, ὀργίσθηκαν οἱ προφῆτες. Ἡ γλῶσσα τους εἶναι

(Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ *Οἱ πέντε μεγάλες θρησκείες τοῦ κόσμου* — Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Πατάκη, 1984 — σελ. 139 - 148).

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

ταυτόχρονα σκληρή και τρυφερή. Τήν ώρα πού όργιζονται οι προφήτες ή πού μεταφέρουν τού όργισμένου Θεού τούς λόγους, συνδυάζουν τή σκληρή λέξη και σκέψη μέ τίς πιό άπαλές παρομοιώσεις, μέ τήν άμπελο, μέ τούς έλαιώνες, μέ τούς κέδρους, μέ τά κρίνα, μέ τά χελιδόνια, μέ τά περιστέρια, μέ τά πρόβατα. «Ευφράνθητι, έρημος διψώσα», λέει ό 'Ησαΐας, «άγαλλιάσω έρημος και άνθίτω ως κρίνον». Και λέει ό Θεός μέ τά χείλη τού 'Ησαΐα: «θήσω εις τήν άνυδρον γήν κέδρον και πύξον και μυρσίνην και κυπάρισσον και λεύκην, ίνα ίδωσι και γνώσι και έννοηθώσι και έπιστύνται άμα, ότι χείρ Κυρίου έποίησε ταύτα...». Και μέσ' στήν πιό μεγάλη όργή του, λέει ό Κύριος στόν 'Ιεζεκιήλ μέ μιάν άφταστη τρυφερότητα και θλίψη: «και διεσπάρη τά πρόβατά μου έν παντί όρει και επί πάν βουνόν ύψηλόν και επί προσώπου πάσης τής γής διεσπάρη, και ούκ ήν ό έκζητών ουδέ ό άποστρέφων». Ναί, ή ψυχή τών προφητών είναι γεμάτη θλίψη και τρυφερότητα, κι όταν άκόμα ό νοός τους είναι γεμάτος όργή. 'Η θλίψη — ή μόνιμη, βαθιά και ακατάλυτη θλίψη — είναι τό μεγάλο γεγονόςός μέσ' στήν ψυχή τών προφητών. 'Η θλίψη σώζει τόν άνθρωπο. 'Η θλίψη είναι τό «σωτήριον». Τόν σώζει από καθετί πού είναι λιγότερο από τόν έαυτό του. Τατριασμένη μέ τή θλίψη, γίνεται ή κάθε μας σκέψη και πράξη καλύτερη, άφθονώτερη, καθαρότερη.

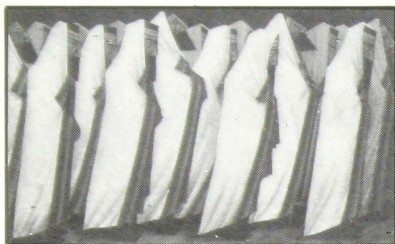
Ο λαός τού 'Ισραήλ, άφοϋ τόν παιδεύσαν και τόν προετοίμασαν οι προφήτες, άνθεξε σέ ό,τι δέν θ' άντεχε κανένας άλλος λαός. Τόν πήραν οι άνεμοι και τόν έσκόρπισαν. Οι βασιλείς του έγιναν ζητιάνοι και οι παρθένες του μαράζωσαν. Θρηνηό 'Ιερεμίας: «Και έξήρθη εκ θυγατρός Σιών πάσα ή εύπρέπεια αυτής' έγέγοντο οι άρχοντες αυτής ως κριοί οϋχ εύρίσκοντες νομήν και έπορεύοντο έν οϋκ ισχύι κατά πρόσωπον διώκοντος... 'Ακούσατε δή, πάντες οι λαοί, και ίδετε τό άλγος μου' παρθένου μου και νεανίσκου μου έπορεύθησαν έν αιχμαλωσία». "Άλλοι λαοί πέθαναν ή χάθηκαν μέσ' στήν ιστορία, όταν έδειψαν οι γεωγραφικές προϋποθέσεις και οι πολιτικές έγγυήσεις για τή λαϊκή τους ένότητα. Οι 'Ιουδαίοι στερεώθηκαν άκόμα περισσότερο, όταν ή μοίρα και ή όργή τού Θεού τούς καταδίκασε να 'ναι άνεδαφικοί, χωρίς δικό τους έδαφος. Γή τους έγινε ή κάθε ξενιτιά, κι ή πιό βαριά. "Ανθεξαν στους πιό σκληρούς και βίαιους διωγμούς' και σέ κάτι άλλο άκόμη πού είναι χειρότερο κι από τό πύρ κι από τόν σίδηρον: στήν περιφρόνηση. 'Η περιφρόνηση τούς έκαμε υπερέφανους μέσα τους, όσο κι άν φόρεσαν τή μάσκα τής δουλοπρέπειας και τής κολακείας. "Όπου κι άν βρέθηκαν, στή Δύση ή στήν 'Ανατολή, σέ χώρες τού Βορρά ή τού ήλιου, έμειναν οι ίδιοι. 'Η κάθε έβραϊκή οικογένεια ήταν κι ένας όλόκληρος λαός, μιá όλόκληρη φυλή. Είκοσι αιώνες ιστορίας, και μάλιστα περισσότεροι, άγνόησαν τήν ύπαρξη τού 'Ισραήλ, άλλα και ό 'Ισραήλ άγνόησε τούς αιώνες. Οι αιώνες, άγνοώντας τόν 'Ισραήλ, δέν τόν ένίκησαν. 'Ο 'Ισραήλ, άγνοώντας τούς αιώνες, τούς ένίκησε. Κρατήθηκε όρθιος πίσω από τόσα κράτη πού έπεσαν, χωρίς να πάρει μέρος σέ καμιά μάχη, χωρίς να συμμερισθεί τήν τύχη ούτε νικητών ούτε ήττημένων ούτε τή δόξα τους

ούτε τήν ντροπή τους. "Αν και ήταν λαός γενναίος πού είχε μιá καλή πολεμική παράδοση, έπνιξε ό 'Ισραήλ μέσα του τήν παράδοση αυτή, και δέ θέλησε να θεωρήσει άξιο τής γενναίας καρδιάς του κανένα πόλεμο από όσους έχουν συνδεθεί μέ τήν πολιτική και ήθική διαμόρφωση τής Εύρώπης.

"Ετσι σημειώθηκε ένα μοναδικό φαινόμενο στήν ιστορία τού κόσμου, τό φαινόμενο ενός λαού πού πίσω από τήν ιστορική άφάνεια τής διασποράς του διατήρησε έντονη, όσο κανένας άλλος λαός, τή συνοχή του. "Αλλά πώς μπορεί να γίνει καν σύγκριση μέ άλλους λαούς; 'Η διασπορά τού 'Ισραήλ είναι κάτι τό καταπληκτικό. 'Ο Στράβων λέει ότι στήν εποχή τού Σύλλα δέν ήταν πόλη όπου να μην είχαν εισδύσει οι 'Ιουδαίοι. Τι ζητούσαν τάχα, φεύγοντας από τήν πατρίδα τους; "Εφευγαν οι Φοίνικες και οι 'Ελληνες, άλλα για να ίδρύσουν άποικίες, για να κατακτήσουν άγορές, για να δοξάσουν τή μητρόπολη, για να εξαπλωθούν στόν κόσμο. "Άλλο ή έξάπλωση και άλλο ή διασπορά. Ποιό είναι τό ειδικό νόημα τής ιουδαϊκής διασποράς; Κάμποσους, βέβαια, 'Ιουδαίους είχαν εγκαταστήσει ό Μέγας 'Αλέξανδρος και ό Πτολεμαίος ό Α' στήν 'Αλεξάνδρεια ή ό 'Αντίοχος ό Γ', ό Μέγας στή Μικρά 'Ασία. "Αν εξαίρεσουμε, όμως, τίς τέτοιες μετοικεσίες πού άνάγονται στό θέλημα τών κατακτητών, ή μεγάλη διασπορά τού 'Ισραήλ στόν κόσμο όλόκληρο δέ βρίσκει τό νόημά της ούτε στή βία και στήν πληθυσμιακή πολιτική τών κατακτητών ούτε στήν τάση τού ίδιου τού 'Ισραήλ να κατακτήσει τόπους και να ίδρύσει άποικίες. Κι αυτό, άκόμα, τό έμπορικό έλατήριο γεννήθηκε άργότερα στή σκέψη τών 'Ιουδαίων πού έφευγαν από τήν πατρίδα τους ως ξεριζωμένοι γεωργοί, κηπουροί και χειρώνακτες. Στενή ήταν βέβαια, ή πατρίδα τους, βαρεία ή δουλειά και ή ιστορική άφάνεια στα όρια τής Παλαιστίνης ή και τής Μεσοποταμίας. "Αλλά μήπως έφευγαν από τή δουλειά και τήν ιστορική άφάνεια, για να βρουν τήν έλευθερία και τή δόξα; "Εφευγαν, μόνο και μόνο για να φύγουν, αδιάφορο αν θα ζούσαν χειρότερα και αν θα καταντούσαν πιό άσημοι και πιό φτωχοί' έφευγαν για να φθάσουν παντού, για να εισδύσουν παντού, για να πραγματοποιήσουν τήν πιό άδοξη, άλλα ταυτόχρονα τήν πιό μόνιμη και τήν πιό άποτελεσματική διείσδυση πού έχει σημειωθεί στόν κόσμο. Και έφθασαν παντού. Στόν Ζ' αιώνα μ.Χ. σημειώνεται ή παρουσία τους και σ' αυτή τήν 'Αγγλία. Και ό λαός αυτός πού κατάφερε να φθάσει και να εισδύσει παντού, ήταν λαός ήττημένος, λαός χωρίς κράτος, λαός κατατρεγμένος, λαός πού τής ψυχής του μόνιμος σύντροφος ήταν ό φόβος. Είχε, όμως, ή ψυχή του κι έναν άλλο μόνιμο σύντροφο: τό λόγο τών προφητών. 'Η πειθαρχία και ύποταγή τών 'Ιουδαίων στό λόγο τών προφητών ήταν ή μεγάλη τους δύναμη.

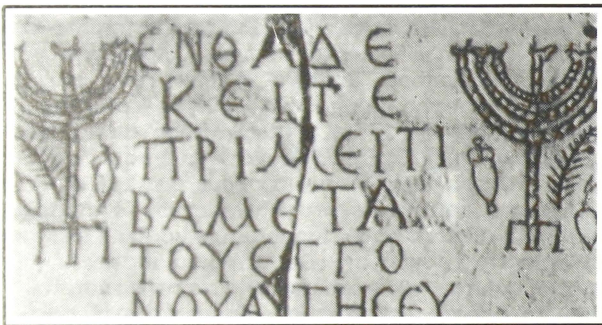
Οι προφήτες τού 'Ισραήλ, παιδεύοντας τήν ψυχή τού λαού τους, θαρρούσαν ίσως ότι τήν προετοίμαζαν για ν' άντιμετωπίσει δοκιμασίες πού θα κρατούσαν μόνο δέκα

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

ή εκατό ή διακόσια χρόνια. Κι όμως, οι δοκιμασίες κράτησαν επάνω από δύο χιλιάδες χρόνια. Και τό έργο των προφητών κράτησε άλλο τόσο. Τό φαινόμενο είναι θαυμαστό. Τά λόγια του 'Ιερεμία, πού μνημονεύσαμε παραπάνω, είπώθηκαν μέ άφορμή μία ταπείνωση και μετοικεσία πού, άν συγκριθεί μέ όσα ήρθαν άργότερα, ήταν μία παροδική περιπέτεια. Κι όμως, είπώθηκαν ουσιαστικά — τό προαισθάνθηκε τάχα ό μεγάλος ποιητής των θρήνων; — γιά τή μεγάλη διασπορά πού κράτησε περισσότερο άπό είκοσι αιώνες. 'Η άντοχή του 'Ισραήλ μαρτυρεί άμεσα γιά τήν άντοχή του λόγου των προφητών. Οί προφήτες δέν προφήτευσαν, αλλά έδρασαν' κι ή δράση τους φθάνει ως τίς μέρες μας. Είναι πολύ μεγάλη ή σημασία του λόγου, του άληθινού και του μεγάλου' είναι δραστικότητα από τή μεγαλύτερη ιστορική πράξη. Καμιά μάχη και

'Επιτύμβιος πλάκα της Ρωμαϊκής περιόδου

κανένα πολίτευμα δέν εξασφάλισαν τή ζωή ενός λαού γιά χιλιάδες χρόνια' ούτε ή μάχη του Μαραθώνος, ούτε ή respublica. Μόνον ό λόγος, εκείνος πού επήγαγε από τή θλίψη των προφητών, από τή δημιουργική θλίψη μεγάλων φίλων του θεού και των ανθρώπων, μπορούσε νά πλάσει τίς ψυχικές δυνάμεις πού εξασφάλισαν στον 'Ισραήλ τήν επιβίωσή του ως τίς μέρες μας.

Προφήτες: Οί έχθροί των ειδώλων

Ο βιβλικός προφητισμός είναι ένα μοναδικό φαινόμενο στην παγκόσμια ιστορία των θρησκευμάτων. Είναι καθαρό γνώρισμα της γιαχβικής μονοθεϊστικής παράδοσης. Βέβαια προφητικά φαινόμενα, όράσεις και ένύπνια εμφανίζονται και σ' άλλες θρησκείες όπως ή αϊγυπτιακή. Οί προφητείες όμως του Iruwer είναι συναισθηματικές και ύποκειμενικές περιγραφές παράλογων γεγονότων. 'Η προφητεία είναι ακριβής προαγγελία μελλοντικών γεγονότων ύπαγορευμένων από μία έντονη θρησκευτική διαίσθηση πού δέν χάνει όμως τήν αυτοκυριαρχία της και όπως ό Γερμανός θεολόγος έρμινεύει, ή βιβλική προφητεία είναι «άποτέλεσμα τής θείας ένεργείας επί του διαλεγμένου σκεύους της».

'Ο βιβλικός προφητισμός είναι τό ύψηλότερο στοιχείο τής θρησκείας τής Παλ. Διαθήκης και μία των μεγαλύτερων πνευματικών κινήσεων όλοκλήρου τής ανθρωπότητας. 'Όλοι οί φιλόσοφοι, όλοι οί νομοθέτες, όλοι οί ιδρυτές θρησκειών στό σύνολό τους δέν εξήγγειλαν τόσες ριζοσπαστικές ιδέες όσες οί λίγοι προφήτες τής Παλ. Διαθήκης ύποστηρίζε οί παλαιοδιαθηκολόγοι Dennefeld. Οί προφήτες άκόμη δέν προέρχονταν από πλούσιες οίκογένειες. 'Αντίθετα ήταν παιδιά του λαού της. 'Ο 'Ελισσαίος π.χ. ήταν χωρικός, ό 'Αμώς βοσκός και ό 'Ωση από πολύ φτωχή και ταπεινή οίκογένεια χειρωνακτών.

Οί θείες άνακοινώσεις γίνονται στους προφήτες «δι' έσωτερικής όράσεως» καθαρά διανοητικής λειτουργίας και ψυχολογικής κατάστασης. «Και έγένετο λόγος Κυρίου πρό μέ λέγων». Και ενώ όμιλει στή διάνοια ό θεός ένεργεί και κινεί τά προφητικά αισθήματα μέ έντελώς αισθητές έξωτερικές εικόνες. 'Η ψυχολογική κατάσταση του προφήτη είναι τέτοια, τήν ώρα πού γίνεται δέκτης των θείων μηνυμάτων, ώστε άποξενώνεται από τόν κόσμο πού τόν περιβάλλει και περιπίπτει σ' έκστατική κατάσταση. 'Η ζωηρή άπορρόφηση του από τά έσωτερικά του γεγονότα άποσπά τόν προφήτη από έξωτερικές θορυβώδεις ένεργειες, και μακριά από κάθε βέβηλη επίδειξη ή έπιβολή μαγικού τύπου πάνω σέ ύπνωτισμένους όπαδούς και άκολούθους.

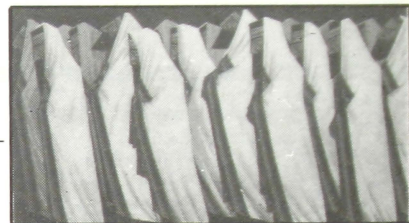
Τήν ώρα πού ό βιβλικός προφήτης εξαγγέλλει τά λόγια του Κυρίου, τά προφητικά, είναι «αυτό - κυριαρχούμενος και έχει πλήρη έλεγχο λόγων και πράξεων» και όχι όπως οί διάφορες Πυθίες ή ύπνωτισμένοι ιεροδιάμεσοι. Τήν ώρα τής λειτουργίας τής προφητείας ό κάθε προφήτης διατηρεί τό δικό του χαρακτήρα στή διατύπωση των άποκαλυμμένων άληθειών και λόγων του γιαχβέ τά όποια άποδίδει μέ πιστότητα, αλλά, και μέ τό δικό του λογικό συναισθηματικό χρώμα. Κι άς μήν ξεχνάμε ποτέ ότι οί προφήτες είναι διαγγελείς του Κυρίου και ποτέ μαγικά ή παθητικά φερέφωνα. Γι' αυτό τά κείμενά τους άρχίζουν όχι μέ τό άτομικιστικό ΕΓΩ ΛΕΓΩ αλλά τό γεμάτο δέος «ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ ΚΥΡΙΟΣ».

Τώρα, όσον άφορά τό περιεχόμενο του προφητικού κηρύγματος είναι τό πιό άντι - ειδωλολατρικό μήνυμα πού άκούστηκε ποτέ στην ιστορία των θρησκευτικών. Και ίδού.

'Αγεναλόγητος είναι και άνειρήνευτος θά παραμείνει μέχρι τή συντέλεια των αιώνων ό πόλεμος άνάμεσα στον άληθινό θεό του προφητικού μονοθεϊσμού Παλαιάς και Καινής Διαθήκης και τόν άλλοτριωμένο κόσμο των ειδώλων. Κάθε φορά πού μέρες πονηρές και χρόνια δισεκτα τής ήθικοπνευματικής όπισθοδρόμησης (δυστυχώς ή άρετή άτόμων και λαών δέν άκολουθεί πάντα τήν προοδευτική εύθεια του χρόνου, αλλά άρετή και χρόνος μπορεί πολλές φορές νά βαδίζουν άντίστροφα μέσα

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

στήν ιστορία), υποκαίνε τούς άνομους πόθους και τά είδωλολατρικά ένστικτα του λαού και τόν κάνουν νά επιθυμεί τήν πολυθεία τών Αίγυπτίων και τήν ύποκρισία τών Φιλισταίων, τότε άμεση και ζωτική θά παρουσιάζε-ται ή ανάγκη, νά «έγερθούν» προφήτες τίμιου του θεού και του λαού.

Ο προφήτης Κυρίου δέν άρνείται τίς ύγιεις λαϊκο-θρησκευτικές παραδόσεις, ούτε τά ανθρωπιστικά αισθήματα, όταν όλα ταυτα δέν έρχονται σέ αντί-θεση μέ του Παντοκράτορα τό θέλημα τό άγιο. Έ-κείνο όμως πού πεισματικά άρνείται ο γνήσιος προφή-της, είναι νά αλλοιώσει και νά σχετικοποιήσει του θεού τό άπόλυτο μήνυμα και νά συμβιβάσει τό ιερό μέ τό άνιέ-ρο, τό φώς μέ τό σκοτάδι, τό καθαρό μέ τό άκάθαρο. Ο γνήσιος προφήτης είναι ο έπίγειος υπερασπιστής της τι-μής του θεού, πού ακόμα και τήν πολύτιμη ζωή του μέ χαρά θυσιάζει, γιά νά μείνει άνόθευτη ή λατρεία του Ίε-χωβά από στοιχεία ξένα και είδωλολατρικά της ανθρω-πίνης αδυναμίας. Ουδέποτε ο προφήτης ανταλλάσσει τήν αλήθεια μέ τό ψέμα, τόν Ίσιο λόγο μέ τόν πλάγιο. Τό κήρυγμά του έχει τίς ιδιότητες του κολλύριου πού καυ-τηριάζει πρώτα γιά νά γιάνει ύστερα. Μισείται, όταν ζει, και του κάνουν τό βίο άβίωτο οι λίγοι, οι συμφεροντολό-γοι. Κι όταν πεθάνει, τότε οίκοδομούν γι' αυτόν μνημεία μεγαλόπρεπα, γιά νά διαιωνίσουν, τάχατες, τή μνήμη του. Η λαϊκή όμως ψυχή, πού δέν ξεγελιέται από τά τερ-τίπια και τίς Ίντριγκες του κατεστημένου, πούχει αλάν-θαστο κριτήριο, απλώνει στοργικά τ' άδοξα φυλλοκάρ-δια της γιά νά σκεπάσει, νά ένθαρρύνει, ν' ανακουφίσει τό δίκαιο και ξεμοναχιασμένο λαϊκό αγωνιστή, σέ και-ρούς χαλεπούς της καταδίωξης του από τούς δυνατούς της ήμέρας.

Κορυφαίο διαγγελέα του λόγου, του Θεού, πύρινο προστάτη των λαϊκών δικαιωμάτων, ριψοκίνδυνο υπερα-σπιστή της καταπιεσμένης φτωχολογιάς, μέσα στη σε-πή χορεία των προφητών της Βίβλου διακρίνουμε τόν 'Αμώς, του γιαχβέ τό διαλεκτό θεράποντα. Αυτός ο με-γαλόστομος κεραυνωτής της κοινωνικής άδικίας ήταν βοσκός στο έπάγγελμα, αλλά πήρε χάρισμα θεόσταλτο, νά γίνει ο τρυφερός τιμωρός μιάς ύλιστικής κοινωνίας, μέ σάπια θεμέλια και άπάνθρωπους προσανατολισμούς. Τό ζηλωτικό γιά άποκάλυψη - κρίση, καθαροση, θεραπεία κήρυγμα του βοσκού - προφήτη, είναι ένας όριακός σταθμός στην ιστορία του μονοθεϊσμού. Είναι μία από τίς σπάνιες φορές όπου ο παντοκράτορας Κύριος απο-καλύπτει τόν έαυτό του μέσα από τό διαλεγμένο του δούλο σάν έκδικητή του λαού του, μέχρι «τρίτης κα-τάρτης γενεάς» εάν αυτός ο περιούσιος λαός δέν κατα-παύσει από τά πονηρά του έργα, πού ένα φθαρμένο ιε-ρατείο μέ τό παράδειγμά του πρόβαλλε σέ κάθε πτυχή της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής του. Στην έρμηνεία της ιστορίας στο «Δευτεροσηαία», βλέπουμε τό γιαχβέ νά καλεί τούς ξένους λαούς και άλλόφυλους, γιά νά τιμω-

ρήσουν τόν «περιούσιο λαό» «ένεκα τών σφοδρών άδι-κιών του». Έτσι γιά πρώτη φορά στην ιστορία των θρη-σκευμάτων αντικρίζουμε ένα θεό πού 'χει τή δύναμη νά άποκολλιέται κι άπ' αυτά τά Ίδια τά παιδιά του, γιά νά τά τιμωρήσει μέ σκληρότητα τρυφερή. Έδώ ο θεός της Πα-λαιάς Γραφής άναδεικνύεται σέ πανανθρώπινο παιδα-γωγό πού άπειλεί, τιμωρεί και έτσι σώζει.

Γιά τόν άγέραστο προφητισμό της Βίβλου και τήν ήγε-τική έπιβολή πού αυτός άσκούσε πάνω στον «περιούσιο λαό του Κυρίου» έχει γράψει ο Παν. Κανελλόπουλος:

Οι προφήτες παιδεύαν, αυτός ήταν προπάντων ο σκοπός τους, τίς ψυχές των συμπατριωτών τους, την ψυχή του περιού-σιου λαού. Ποιός όμως βρέθηκε ύστερ' από τούς προφήτες του Ίσραήλ νά παιδέψει τήν ψυχή του λαού; Κανένας. Μόνο οι προφήτες είχαν αυτή τήν τρυφερή σκληρότητα. Όλοι οι άλλοι ήγέτες λαών (και θρησκειών έμείς θά προσθέταμε) κολακεύ-ουν τήν ψυχή του λαού τους ή τήν άγνοούν. Όσοι τήν άγνοούν (άλλά και κάμποσοι από όσους τήν κολακεύουν) συμβαίνει και νά τήν ποδοπατούν. Στίς δημοκρατίες τήν κολακεύουν. Οι προ-φήτες όμως δέν ήταν δημοκρατικοί. Δέν ήταν όμως, ούτε τύ-ραννοι, ούτε άπολυταρχικοί. Τυραννούσαν και τιμωρούσαν πρό πάντων και πριν από όλους τούς άλλους τόν έαυτό τους. Όποιος όμως θεωρεί πρώτον ένοχον τόν έαυτό του δέν είναι τύραννος.

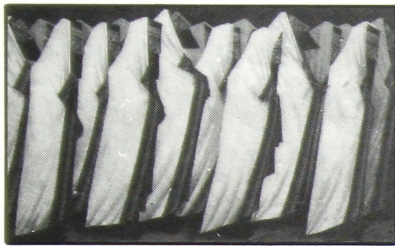
Αυτά τονίζει στο κλασικό του **‘Ο Χριστιανισμός και ή εποχή μας** έπιγραμματικά και βαθυστόχαστα ο Πανα-γιώτης Κανελλόπουλος.

Τό χάρισμα και ή μεταμορφωτική δύναμη, όπως αυτό εκδηλώνεται μέσα στα άθάνατα και οικουμενικά βιβλικά κείμενα, είναι «φωτιά και τσεκούρι» στην κάθε κατεστη-μένη όλιγαρχία και τά αντιλαϊκά προνόμια της. Έλέγ-χουν οι Όσηέ, Άμώς, Μιχαίας, Ήσαϊας, Ναούμ, Άβα-κούμ και Σοφονίας τό κοινωνικό κακό, όριζόντια και κά-θετα είτε αυτό φωλιάζει στα παλάτια είτε σέ κακομαθη-μένες καλύβες όπου ο φτωχός καταπιέζει τό φτωχότε-ρο. Ο προφητικός λόγος ποτέ δέ σκόρπισε ζαχαρώδη προϊόντα όμοια μέ αυτά τ' ακίνδυνα «μελό» πού άφθονα σκορπίζουν πολλοί έπαγγελματίες ιεροκήρυκες σήμε-ρα, αλλά είναι θερμοκαυστήρας στίς κοινωνικές πληγές και καταλύτης των θεσμών και δεσμών της άδικίας.

Η προφητική δράση βέβαια πρέπει νά τοποθετηθεί και νά έρμηνευθεί μέ τά κριτήρια της εποχής εκείνης. Εί-ναι άνιστόρητος, αυτός πού ζητά ένα ολοκληρωμένο έ-παναστατικό μηχανισμό και πρόγραμμα από τούς προ-φήτες της Βίβλου. Έτσι δέ θά καταλογίσουμε ευθύνη στους προφήτες γιά τήν έλλειψη έπαναστατικής στρατη-γικής και μεθοδολογίας, γιατί άπλούστατα αυτοί δέν ή-ταν άντάρτες βουνών ή πόλεων μέ τή σημερινή έννοια του όρου. Τό όπλο γι' αυτούς ήταν ο λόγος. «Είναι πολύ μεγάλη ή σημασία του λόγου, του αληθινού και του με-γάλου» είναι δραστικότερη από τή μεγαλύτερη ιστορική πράξη».

‘Ο προφητικός λόγος δέν είναι «εύσεβής όκηνηρία»,

ΟΙ ΠΡΟΦΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

ούτε φυγή από τὰ καυτὰ προβλήματα τοῦ κοινωνικοῦ περιγυρου, ἀλλὰ πάλι «ἄχρι θανάτου» ἐναντίον τους στό ὄνομα τοῦ ἑνός θεοῦ τῆς δικαιοσύνης. Πολλές φορές ἡ προφητεία κλαίει γοερά, ἄλλοτε στενάζει «στεναγμοῖς ἀλαλήτοις». Κλαίνει οἱ προφῆτες γιά τὰ μεγάλα παθήματα τοῦ λαοῦ, πού εἶναι καρπός τῆς ἀνομίας του καί τῶν ἀδικιῶν του. Καί πάλι ὁ Π. Κανελλόπουλος στοχαζόμενος τήν ὀργισμένη προφητική θλίψη ἐρμηνεύει:

Καί μέσ' στήν πιό μεγάλη ὀργή του λέει ὁ Κύριος στόν 'Ιεζεκιήλ μέ μίαν ἄφταστη τρυφερότητα καί θλίψη: «καί διεσπάρη τὰ πρόβατά μου ἐν παντί ὄρει καί ἐπὶ πᾶν βουνόν ὑψηλόν καί ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς διεσπάρη, καί οὐκ ἦν ὁ ἐκζητῶν οὐδέ ὁ ἀποστρέφων». Ναί, ἡ ψυχὴ τῶν προφητῶν εἶναι γεμάτη θλίψη καί τρυφερότητα, κι ὅταν ἀκόμα ὁ νοῦς τους εἶναι γεμάτος ὀργή. ('Ο Χριστιανισμός καί ἡ ἐποχή μας).

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΒΡΑΪΚΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ

Μέσα στήν ἀνταραχὴ τοῦ κόσμου ὁ θάνατος τοῦ Μάρκ Σαγκάλ πού συνέβη στίς 28 Μαρτίου στή γαλλικὴ Ριβιέρα, τὸ μεσογειακὸ ἀραβοβόλι πολλῶν διδάσμων αὐτοεξορίστων δόθηκε ἀπὸ τὰ ξένα εἰδησεογραφικὰ πρακτορεῖα, χωρὶς πολλές λεπτομέρειες. Σὲ ἡλικία 97 ἐτῶν πέθανε, ἄλλωστε, «πλήρης ἡμερῶν», ὅπως λένε, ὁ μάγος αὐτός τοῦ χρωστήρα πού ἀντέταξε πάντοτε τήν ποίηση στὰ βίαια ζωγραφικὰ κινῆματα τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ρώσος 'Εβραῖος εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ Ρωσία ἀμέσως σχεδόν μετὰ τὴν 'Οκτωβριανὴ 'Επανάσταση μάλιστα ἡ δυναμικὴ καί πηγαία ρώσικη «ἀβάν γκάρντ» ἄρχισε νὰ παίρνει τὸν ἀρτηριοσκληρωτικὸ δρόμο τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. 'Αλλὰ σ' ὁλόκληρη τὴ μακριὰ ζωὴ του δὲν ἔπαψε νὰ ἀντλεῖ τὰ θέματά του ἀπὸ τὸ λαϊκὸ ρώσικο θρόλο, ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν 'Εβραίων τῆς Ρωσίας καί ἀπὸ τὴ Βίβλο, τὴν ὁποία μάλιστα εἶχε εἰκονογραφῆσει ὁλόκληρη σὲ μιά μνημειώδη ἐκδόση τοῦ 'Ελλην φίλου του Τεριάντ. 'Αγγελοι, ζευγάρια πού ἀγκαλιάζονται, κοπέλες μέ μακριὰ μαλλιά, ζῶα μέ φτερά, λουλούδια καί μοναχικοὶ ἐραστὲς πού κοιτάζουν τὸ φεγγάρι μετέωροι σάν νὰ πετᾶνε σὲ ἑνα στρες νύχτες, εἶναι, μαζί μέ τὰ ρόζ, πράσινα καί βαθιά γαλάζια χρώματα τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Σαγκάλ. 'Η Γαλλία,

στήν ὁποία εἶχε ζήσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του, παρέδωσε πολλές φορές σ' αὐτὰ τὰ ἠθελήμενα ἀπλοϊκά καί πάντοτε λυρικά ὁράματά του ἐπίσημα κτίριά της, ἀκόμα καί βιτρώ ἐκκλησιῶν. Καί τοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ τοῦ ἀναθέσει τὴ ζωγραφικὴ διακόσμηση τῆς ὀροφῆς τῆς 'Οπερας τοῦ Παρισιῶ, πού ἀποτελεῖ καί ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιοθέατα τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας. Σ' ἀντάλλαγμα, ὁ Σαγκάλ πού τιμήθηκε πρό ὀλίγων ἐτῶν μέ μιά μνημειώδη ἐκθεση στὸ Γκράν Παλαί, ὅπου ἐργα του φερμένα ἀπ' ὅλα τὰ

ΜΑΡΚ ΣΑΓΚΑΛ

μουσεῖα τοῦ κόσμου καί ἀπὸ πολλές ἰδιωτικὲς συλλογὲς γέμιζαν μέ φῶς ζωγράφισε μίαν ἀφίσα πού ἀποτελεῖ τὴν ἐρωτικὴ ἐξομολόγησή του πρὸς τὸ Παρίσι. Τὰ παλάτια, τὰ γεφύρια τοῦ Σηκουάνα, ὁ Πύργος τοῦ 'Αιφελ στὸ βάθος καί σὲ πρῶτο πλάνο ὁ ἴδιος πού ἐμοιάζε σάν φιγούρα βγαλμένη ἀπὸ τὸ ἔργο του, νὰ προσφέρει στὸ Παρίσι, μιά τεράστια ἀνθοδέσμη!

ΤΗΛΕΦΩΣ
(«Καθημερινή», 30.3.1985)

Βιογραφικά στοιχεία

Γάλλος ζωγράφος ρωσικῆς καταγωγῆς, 'Εβραῖος τὸ θρήσκευμα. 'Απὸ τοὺς πρωτοπόρους τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, εἰσήγαγε στὴ ζωγραφικὴ νέες μορφές καί ζωηρὰ χρώματα, καταργήσας τὸν ρεαλισμό.

Διετέλεσε 'Επίτροπος Καλῶν Τεχνῶν στήν πρώτη σοβιετικὴ κυβέρνησις τὸ 1917. 'Αργότερα ἐγκαταστάθηκε στὸ Παρίσι ὅπου ἦλθε σ' ἐπαφὴ μέ ὅλες τίς σύγχρονες τάσεις τῆς ζωγραφικῆς. Υἱοθέτησε στήν τεχνοτροπία του ἔντονα λαογραφικὰ καί φανταστικά στοιχεία. *Περίφημες εἶναι οἱ «ταπισερί», οἱ εἰκονογραφήσεις βιβλίων καί τὰ «βιτρώ» του, καθὼς καί οἱ σκηνογραφίες κι ἐνδυμασίες μπαλετῶν πού φιλοτέχνησε στίς ΗΠΑ (κατὰ τὴν περίοδο 1941-1948). 'Εργα του ὑπάρχουν σὲ πολλὰ μουσεῖα μον-*

τέρνας τέχνης καί πινακοθήκες τῆς Εὐρώπης καί τῆς 'Αμερικῆς.

'Η παρουσία τῶν ἐβραϊκῶν θεμάτων στήν τέχνη τοῦ Σαγκάλ εἶναι σημαντικὴ. 'Ηταν βαθύτατα ἐξοικειωμένος μέ τὰ ἐβραϊκά ἥθη καί ἔθιμα. Παρόλο ὅτι ὁ χώρος τῆς ἐμπνεύσεώς του ἦταν τὸ Παρίσι καί διάφορες περιοχές τῆς Γαλλίας, ὁ τόπος γιὰ πολλὰ ἔργα του εἶναι ἡ ἐβραϊκὴ συνοικία τῆς γεννέτειράς του (Liozuo Vitebsk). 'Επίσης σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ Χασσιδισμού στὸν ὁποῖο ἀνήκε ἡ οἰκογένειά του.

Σημαντικὰ ἔργα

Μεταξὺ τῶν πλέον σημαντικῶν ἔργων τοῦ Σαγκάλ εἶναι οἱ τεράστιες τοιχογραφίες τῆς Μητροπολιτικῆς 'Οπερας τῆς Νέας 'Υόρκης πού φιλοτέχνησε τὸ 1965, τὸ μωσαϊκὸν τῶν Τεσσάρων 'Εποχῶν τῆς Φέρεστ Νάσιοναλ Μπᾶνκ τοῦ Σικάγου τὰ μωσαϊκά καί «ταπισσερί» τῆς μεγάλης Συναγωγῆς (τοῦ Κοινοβουλίου) τῆς 'Ιερουσαλὴμ, ἡ διακόσμηση τῆς ὀροφῆς τῆς 'Οπερας τῶν Παρισίων, οἱ βιβλικὲς παραστάσεις τοῦ Μουσείου Σαγκάλ τῆς Νίκαιας, τὰ «βιτρώ» τοῦ μεγάρου τῶν 'Εθνικῶν 'Εθνῶν στὴ Νέα 'Υόρκη, ὁρισμένα τῶν καθεδρικῶν ναῶν τῆς Ρέμς καί τοῦ Μὲτς εἰς τὴν Γαλλίαν, τὸ Φράουμνστερ τῆς Ζυρίχης καί τοῦ 'Εβραϊκοῦ Πανεπιστημίου Χαδασσάχ τῆς 'Ιερουσαλὴμ. 'Ο κόσμος τῆς τέχνης πού εἶναι μίγμα αἰωρουμένων ἀνθρώπων, ζώων, ἀνθρών, πτηνῶν καί ἰχθύων ζωγραφισμένων μέ λαμπερὰ χρώματα, ὅπως διάφορα τῶν συμβατικῶν.

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

ΤΩΝ Κ. Κ. ΔΙΟΝ. Χ. ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΝΤΙΝΟΥ ΚΟΝΟΜΟΥ

Στό υπ' αριθ. 1 «Άνοιξη του 1984» — «Τετράδιο για τα γράμματα και τις τέχνες» υπό τον τίτλο «ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ» που τυπώθηκε στην Αθήνα, και πού για πρώτη φορά τό είδα πρό τριημέρου, και στις υπ' αριθ. 19 - 22 σελίδες του, δημοσιεύεται άρθρο του φίλου Ντίνου Κονόμου υπό τον τίτλο «Ταξίδια της Μοναξιάς μου». Στο άρθρο αυτό, πού κύριο στόχο του έχει τό Ιστορικό της έκδοσης στά 1944 του πρώτου του βιβλίου, «πρίν από 40 χρόνια», πού ήταν «μιά έκλογή από τά γνωστά και ανέκδοτα ποιήματα του Σπύρου Γκούσκου» (πού έπεσε μαχόμενος σάν άξιωματικός στ' άλβανικά βουνά), βρήκε τήν ευκαιρία νά προσφέρει εύοσμο λιβανωτό στην ιερή μνήμη του Διονύση Ρώμα. Δικαίωμά του' και αυτό, ιδιαίτερα τόν τιμά. Πλήν, ό καλός φίλος μου Ντίνος, δέν πρόσεξε ένα πράγμα' νά απομακρυνθεί λίγο από τό καπνό του μοσχολίβανου πού έκαψε και ν' αποφύγει, έτσι, τόν έπηρεασμό του αποφασίζοντας νά χαράξει τις σκέψεις του γύρω από ένα σύγχρονο Ιστορικό θέμα της πατρίδας μας, πού και οι δύο μας τό είχαμε ζήσει. Συγκεκριμένα, μιλώντας για τόν Ρώμα, γράφει: «... Ό Ρώμας είχε σώσει (κατά τη γερμανική κατοχή) κόσμο και κοσμάκι εκείνο τόν καιρό στη Ζάκυνθο. Ό Αυστριακός στρατιωτικός Διοικητής Άλφρέδος Λίτ... έτρεφε άπεριόριστη έκτίμηση και θαυμασμό στην προσωπικότητα του Διονύση Ρώμα». (Γι' αυτό καμία άμφιβολία, γιατί τήν ίδια έκτίμηση έτρεφαν και οι Ιταλοί στό πρόσωπο του Ρώμα).

Και συνεχίζει: «Ό μεσολάβηση του Ρώμα στη γερμανική διοίκηση του Νησιού στάθηκε ή αίτια νά ξεφύγουν πολλοί ντόπιοι από τά νύχια του χάρου. Κι άκόμη θά πρέπει νά μνημονευθεί ότι άν γλύτωσαν οι Έβραίοι της Ζακύνθου και δέν έγιναν κι αυτοί σαπουνί στά κρεματόρια των Γερμανών, αυτό χρωστείται πρωταρχικά και κύρια στη διπλωματική δεξιότητα του Διονύση Ρώμα. Ό ίδιος μου διηγήθηκε, λίγο καιρό πρίν πεθάνει μέ χαρακτηριστικές λεπτομέρειες τόν άγώνα του στον Λίτ για τή σωτηρία των Έβραίων του Νησιού...». Τό έάν ό άείμνηστος Ρώμας «είχε σώσει κόσμο και κοσμάκι εκείνο τόν καιρό στη Ζάκυνθο», έγώ πού έγραφα τότε τή σύγχρονη Ιστορία της Ζακύνθου και παρακολουθούσα από κοντά πρόσωπα και πράγματα και από πολύ κοντά τά γεγονότα, δέν τό ξέρω, έν ειλικρινεία δέ όμολογώ, ότι για πρώτη φορά τό άκούω και πιστεύω ότι θά τό άκουσαν για πρώτη φορά μαζί μου άν ζούσαν και όλοι οι Ζακυνθινοί της εποχής εκείνης. Μιά όμως πού τό λέει ό Ντίνος σήμερα, ύστερα από 40 χρόνια, τό παραδέχομαι και τόν συχαίρω για τήν

Τό τεύχος 35 (Ιανουάριος 1981) του περιοδικού μας ήταν άφιερωμένο στην Ισραηλιτική Κοινότητα Ζακύνθου, μία Κοινότητα πού διαλύθηκε μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο (πρό του πολέμου άριθμούσε περίπου 270 άτομα). Στο τεύχος 65 (Ιανουάριος 1984) δημοσιεύσαμε μία παλιά Ιστορία του Δ. Ρώμα μέ τίτλο: «Ό Πρωτοχρονιά ενός Έβραίου» καθώς και διηγήσεις σχετικά μέ τή διάσωση των Έβραίων της Ζακύνθου κατά τά χρόνια της κατοχής και τήν συμβολή του ίδιου του Κ. Ρώμα σχετικά. Επίσης στό τεύχος 67 - 68 (Μάρτιος - Άπρίλιος 1984) δημοσιεύθηκαν συμπληρωματικά στοιχεία.

Σέ έπιστολή του στην έφημερίδα «Πρόδος της Ζακύνθου» (20.12.1984) ό Ιστορικός και συγγραφέας Κ. Διον. Χ. Στραβόλεμος, γαμπρός έπ' άδελφή του άοιδίμου Μητροπολίτου Ζακύνθου Χρυσόστομου (Δημητρίου), ό όποιος πραγματικά προμάχησε για τή σωτηρία των Έβραίων, άπαντά στό θέμα της συμβολής του Ρώμα και παραθέτει τά παρακάτω στοιχεία.

Τά «Χρονικά» για λόγους άντικειμενικής ένημερώσεως άναδημοσιεύουν και τήν έπιστολή του Κ. Στραβόλεμου:

άποκάλυψη. Έκείνο όμως πού μέ ξενίζει, είναι τό γεγονός της «διάσωσης» των Έβραίων από τόν Ρώμα και της σωτηρίας των από τήν άπειλή της συλλήψεως των και της βιομηχανοποιήσεως των σέ σαπουνί μέσα στά άνελέητα κρεματόρια των Γερμανών, από τόν Ρώμα. Όχι αγαπητέ Ντίνο δέν είναι έτσι. Σύ ό ίδιος είχες διαβάσει τό βιβλίο μου της κατοχής στά 1949 και είχες παραδεχθεί ποιοι ήσαν οι πραγματικοί σωτήρες των Έβραίων της Ζακύνθου και είχες χειροκροτήσει σάν τέτοιους τόν Μητροπολίτη Χρυσόστομο και τόν τότε δήμαρχο Λουκά Καρρέρ και κανέναν άλλον. Άφού τώρα γράφεις σκέψεις σου γύρω από τά 1944 και έπομένως ήξερες τί είχε συμβεί τότε, γιατί δέν μου έλεγες, στά 1949 πού διάβασες τό βιβλίο μου, και δέν μου έγραφες: «στάσου, δέν είναι αυτοί οι σωτήρες, αλλά ό Διονύσιος Ρώμας, ανακάλεσε και μπάσε αυτόν στην Ιστορία». Όχι, δέν τό έπραξες, έσιώπησες και παραδέχτηκες. Σήμερα όμως οι καπνοί του μοσχολίβανου σέ έπηρέασαν σέ βάρος της Ιστορικής πραγματικότητας. Και για νά βοηθήσω τόν αγαπητό Ντίνο, αλλά και για άπομακρύνω τό αντίβαρο από τό στήθος της Ιστορίας, όφείλω νά φέρω στό φώς λίγα άποδεικτικά στοιχεία των λεγομένων μου.

Α) Τόν Άπρίλη του 1949 έξέδωσα και έκκυκλοφόρησα τό βιβλίο μου της κατοχής (1941 - 1945) της Ζακύνθου, πού τυπώθηκε σέ χαρτί πού μου είχε στείλει δωρεάν τό τότε ύπουργείο Τύπου. «Τιμής ένεκεν» έστειλα ένα και στό συγγραφέα και λόγιο Διονύσιο Ρώμα πού ήταν στη Ζάκυνθο. Τό πρωί της Κυριακής του Πάσχα (του 1949) άνέβηκα στό Μητροπολιτικό για νά εύχηθώ τό «Χριστός Άνέστη» στό γυναικαδελφό μου Μητροπολίτη Χρυσόστομο. Στο σαλόνι ήταν ό Δεσπότης και ό Διονύσιος Ρώμας και ούδεις άλλος. Άφού τούς εύχήθηκα, ό Ρώμας φιλοφρονέστα μέ εύχαρίστησε για τό βιβλίο μου και μου είπε: «πολύ καλό και σέ συχαίρω» είναι μεγάλη ή προσφορά σου, αλλά τί σου χρώσταγα νά μέ κάμεις νά μή κοιμηθώ δύο νύχτες;». «Γιατί κόντε μου» τόν ρώτησα' «γιατί είναι τόσο ένδιαφέρον πού σέ τραβάει και δέν σ' αφήνει νά τό κλείσεις ώς πού νά φθάσεις στό τέλος». Περί Έβραίων, πού γράφω για τή διάσωση τους στό βιβλίο, καμία νύξη δέν έγινε' ό Ρώμας μās έδειξε, μέ τή σιωπή του γύρω από τό θέμα αυτό, ότι είχε παραδεχθεί αυτά πού διάβασε, ότι δηλαδή τούς Έβραίους έσωσαν ό Δεσπότης και ό Καρρέρης' άν είχε άναμιχθεί και αυτός στη διάσωση ή άν είχε αυτός τήν άποκλειστικότητα της διάσωσης, θά μου τό έλεγε, Ιστορικός αυτός, και θά ζητούσε τήν άποκατάσταση της Ιστορι-

κής αλήθειας, πράγμα πού θά ἦτο συζητήσιμο ἐκείνη τή στιγμή. Καί ὅπως κανεῖς δέν εἶχε ἀκούσει γιά τό Ρῶμα, ἔτσι καί τό ἄφησε νά παραμείνει ὁ ἴδιος ὁ Ρῶμας· καί τοῦτο, γιατί ἤξερε ὅτι τόν ἀγώνα ἄλλοι τόν ἔκαναν καί ὄχι ἐκεῖνος. Καί ἐπειδὴ καί ὁ Δεσπότης καί ὁ Ρῶμας εἶναι τώρα πεθαμένοι, δέχομαι νά ὀρκισθῶ στό Εὐαγγέλιο ὅτι αὐτά πού ἐκθέτω εἶναι ἀληθινά.

Β) Τὴν ἀνοίξη τοῦ 1946 ὁ μακαρίτης τώρα Γιάννης Δενδρινός εἶχε στείλει, ὡς ὠρεά του, ὅλα τὰ τζάμια τῶν παραθύρων τῆς νέας ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου μας. Ἀνέκυψε θέμα τοποθέτησής τους, καί μάλιστα πολὺ βιαστικό, γιατί τὸν Αὐγουστο ὁ Δεσπότης θά ἔκανε τὰ ἐγκαίνια, ὅπως καί τὰ ἔκαμε. Σάν ἀπὸ μηχανῆς θεοὶ παρουσιάσθηκαν τότε στό Δεσπότη ὅλοι οἱ φαναρτζῆδες Ἑβραῖοι τῆς Ζακύνθου καί τοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι «εἰς ἐνδειξὴ εὐγνωμοσύνης γιατί τοὺς ἔσωσε ἀπὸ τὰ ἀρπακτικά καί ἐξοντωτικά νύχια τῶν Γερμανῶν, προσφέρονται νά βάλουν ἐκεῖνοι ὅλα τὰ τζάμια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου ὠρεάν», ὅπως καί τὰ ἔβαλαν, χωρὶς νά πάρουν μία πεντάρα καί ἐργάστηκαν μῆνες, μὲ συντροφιά τους κάθε ἀπόγευμα τὸ Δεσπότη, πού πήγαινε καί παρακολουθοῦσε τίς ἐργασίες ὁ ἴδιος προσωπικά καί συζητοῦσε μὲ τοὺς Ἑβραίους συνέχεια, γιατί τὸ προκαλοῦσαν ἐκεῖνοι, πού δέν ᾔχονταν ν' ἀκούουν τίς λεπτομέρειες τῆς διάσωσης. Καί αὐτὸ τὸ τελευταῖο, τὸ διηγεῖτο μέχρι πρό τιнос πού πέθανε ὁ Παναγιώτης ὁ Κούτσης ὁ σωφὲρ πού μετέφερε τὸ Δεσπότη καί παρέμενε στὴν ἐκκλησία γιά νά τὸν πάρει νά φύγουνε. Καί εἶναι πολλοὶ πού τὸ ἔχουν ἀκούσει ἀπὸ τὸν Κούτση. Ἄν προκληθῶ, εὐχαρίστως θά τοὺς ἀναφέρω.

Γ) Ἡ Ἱσραηλιτικὴ Κοινότης Ζακύνθου, περὶ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1947 ἔστειλε στό Μητροπολίτη καί στὸν τ. δήμαρχο Λουκά Καρρέρ τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 66 ἀπὸ 20 Μαρτίου 1947 εὐχαριστήριο ἐγγραφοῦ τῆς:

«Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος
Ἱσραηλιτικὴ Κοινότης Ζακύνθου
Ἀριθ. Πρωτ. 66 Ζάκυνθος, τῇ 20 Μαρτίου 1947

- 1) Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην κόν Χρυσόστομον.
- 2) Ἀξιότιμον κύριον Λουκᾶν Καρρέρ τ. δήμαρχον.

Ἐχομεν τὴν τιμὴν, ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς σημερινῆς ἡμῶν ἀναμνήσεως τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι καί ἀλλαχοῦ ἀπαχθέντων Ἑβραίων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν χιτλικῶν καί ποικιλοτρόπως βασανισθέντων ἐν ξηρᾷ καί θαλάσῃ καί τελεσθέντος ἐπιμνημοσύνου δεήσεως ὑπὲρ αἰωνίου ἀναπαύσεως τῶν εὐλογημένων τούτων ἀθῶν ψυχῶν τῶν λαῶν τοῦ Ἰσραὴλ καί κατὰ τοῦτο καλῶς ἐνθυμηθέντες τοὺς εὐεργέτας καί σωτήρας μας καί κατὰ τὰς ἐν Ζακύνθῳ κατοχὰς καί τοῦ ἐξαιρετικοῦ διασωσμοῦ μας εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλομεν τὸ ζῆν, δηλαδὴ τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιότητος καί τοῦ πολιτικοῦ τότε ἀρχοντός μας δημάρχου Ζακυνθίων κ. Λουκά Καρρέρ νά συγχαρῶμεν ἀμφοτέρους εὐγνωμονοῦντες καί εὐχαριστοῦντες ὑμᾶς, ἰδιαίτερος δὲ τὸν ἐπαξίως κατέχοντα τὴν ἐν Ζακύνθῳ κεφαλὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Σεβασμιώτατον, τὸν Ζακύνθου Χρυσόστομον, εὐχόμενοι τὴν τοῦ Ὑψίστου εὐημερίαν καί μακροβιότητα.

Ἡ Ἱσραηλιτικὴ Κοινότης Ζακύνθου

Ὁ Πρόεδρος
ΜΩΨΣΗΣ ΓΑΝΗΣ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
ΙΩΣΗΦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ.

Δ) Στὸ ὑπ' ἀριθ. 315 τῆς 15.11.1970 φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ἡχώ τῆς Ζακύνθου», ἡ ὁποία κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1970 ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα τῆς διασώσεως τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύν-

θου κατὰ τὴν κατοχὴν, ὑπάρχει δημοσιευμένη ἐπιστολὴ τοῦ ἱατροῦ κ. Γεωργίου Μοθωναίου πρὸς τὴν ἐφημερίδα. Τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς ἔχουν ὡς ἐξῆς: «Εἰς τὸ ἐν Παρισίοις 56ου Συνεδρίου τῆς Χειρουργικῆς τῆς 4-9 Ὀκτωβρίου 1954 εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ ὁποίου ἔλαβε μέρος ὁ ὑποφαινόμενος, καί κατὰ τὸ καθιερωμένον ἐπίσημον δεῖπνον τοῦ Συνεδρίου, εἰς τὸ στάδιο τῶν προπόσεων ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον, τότε, καθῆκον μου νά εὐχαριστήσω, ὡς μόνος Ἕλλην ἐκ τῶν Ἰονίων Νήσων, (παρίστατο καί ὁ καθηγητὴς τῶν Ἀθηνῶν κ. Κούριας), τοὺς παρισταμένους διασώμους χειρουργούς, ἐκπροσώπους διαφόρων κρατῶν τῆς Εὐρώπης καί Ἀμερικῆς, διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν ὑγειονομικὴν βοήθειαν εἰς τὸν πληθυσμὸ τῶν ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ προηγούμενου ἔτους 1953 πληγέντων Ἰονίων Νήσων. Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ δεῖπνου, μ' ἐπλησίασε ὁ ἐκ Ν. Ὑόρκης χειρουργὸς AARON GORELICK ὁ ὁποῖος κατ' ἴδιαν πλέον ἀλλὰ καί ἐνώπιον μικρὰς ὁμηγύρεως συνέδρων μου ἀπηύθυνε τὸν λόγον ὡς ἐξῆς:

«Ἀσφαλῶς γνωρίζετε κ. Μοθωναῖε ὅτι τὰ πρῶτα πλοῖα τὰ ὁποῖα κατέφθασαν εἰς τὴν Ζάκυνθον πρὸς βοήθειαν ὀλίγας ὥρας μετὰ τὸν σεισμόν ἦσαν τὰ Ἰσραηλινά· δὲν ξεχνῶμεν ποτὲ τὸν Μητροπολίτην σας· ἔχετε ἔνα Μητροπολίτην εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐνεργεῖαις τοῦ ὁποίου οὐδεὶς τῶν μελῶν τῆς ἐκεῖ Ἱσραηλιτικῆς Κοινότητος ἐθίγει ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Τοῦτο δὲν ξεχνῶμεν ποτὲ οἱ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Ἱσραηλίται».

Ὁμολογῶ, ὅτι τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ἐν λόγω Ἱσραηλίτου ἱατροῦ κατοικοῦ τῆς Ν. Ὑόρκης τῶν ΗΠΑ μὲ κατέπληξαν καί τοῦ ἀπάντησα: «Πράγματι ἔτσι ἐγίνε τότε, ὁ Δεσπότης μας Χρυσόστομος δὲν ἔκαμε τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι αἱ Γραφαὶ διδάσκουν» καί τὸν ἐπανευχαρίστησα εἰς ἐπήκοον τῆς κατ' ἴδιαν μικρὰς ἐκείνης ὁμηγύρεως τῶν συνέδρων, ἀλλ' αὐτὸς ἐπανεῖλαβε: «δὲν δέχομαι τὰς εὐχαριστίας σας καί ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι νά ἐπισκεφθῶ τὴν Ζάκυνθον διὰ νά γνωρίσω προσωπικῶς αὐτὸν τὸν Δεσπότην».

Ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Χρυσόστομος μᾶς ἐγκατέλειψε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1957 καί τὸ ἔτος 1958 μακρὰν τῆς ἀγαπημένης του Ζακύνθου ἀπεδήμησαν εἰς Κύριον. Ὁ ἐξαίρετος αὐτὸς ἄνθρωπος καί χειρουργὸς AARON GORELICK δὲν ἦλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Χρυσόστομου. Ἐπληροφορήθη τὸν θάνατόν του;

Ἡ ἴσως νά μὴν ἐπρόφθασε ἔστω καὶ ἂν ἐρχόμενος δὲν θά εὕρισκε τὸν Δεσπότην; Διότι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1963 ἐπαυσε νά περιλαμβάνεται εἰς τὸν πίνακα τῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Χειρουργικῆς Ἐταιρείας εἰς τὸν ὁποῖον ἐφέρετο ἐγγεγραμμένος. Τὰ μέλη τῆς ἐν λόγω ἑταιρείας διαγράφονται μόνον μετὰ θάνατον, ἐκτὸς σπανιστάτων ἀλλων περιπτώσεων.

Ταῦτα διὰ τὴν ἱστορίαν.

Ζάκυνθος 30.10.1970
Μὲ ἰδιαίτεραν ἐκτίμησιν
Γ. Ι. ΜΟΘΩΝΑΙΟΣ ἱατρός».

Καί τὰ δύο αὐτὰ «ντοκουμέντα» ἔχουν καταχωρηθεῖ στὶς σελίδες 231 - 233 τοῦ βιβλίου «Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος Δημητρίου» — «Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τῆς Ζακύνθου μιᾶς σύγχρονης εἰκοσιπενταετίας».

Ε) Ὅταν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐπανεσυνεστῆθη τὸ κράτος τῶν Ἑβραίων ἡ πρώτη κυβέρνησις τοῦ Τέλ - Ἀβὶβ δι' ἐγγράφου τῆς πρὸς τὸν Μητροπολίτη Χρυσόστομο τοῦ ἐγνώρισε ὅτι τὸν ἀνεκήρυξε «Μεγάλου εὐεργέτη τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους» καί

του άπένειμε τό μετάλλιο του 'Ισραηλιτικού Κράτους πού άπέ-
νειμαν τότε στους εϋεργέτες τής φυλής των. Τά άνεκτίμητα αύ-
τά Ιστορικά στοιχεία τά είχα διαφυλάξει εγώ εις τό άρχειον πού
κρατούσα τής κατοχής στό σπίτι μου. Δυστυχώς, ή λαίλαπα τής
συμφοράς του σεισμού του 1953 καί τής φωτιάς πού έπηκολού-
θησε εξαφάνισε τά πάντα μέ τήν άποτέφρωση του σπιτιού μου,
τών ύπαρχόντων μας, τής βιβλιοθήκης μου καί όλων των ίστο-
ρικών κειμηλίων πού είχα συγκεντρώσει. Κι έτσι έχάθησαν κι
αυτά.

ΣΤ) 'Όταν ή 'Επιτροπή 'Αποκαταστάσεως 'Εβραίων πού σύ-
νεστήθη από τόν ΟΗΕ καί πού έργο της ήτο νά έρευνήσει καί νά
έξακριβώσει τό ποσοστό των έξοντωθέντων 'Εβραίων από
τούς Γερμανούς κεχωρισμένα κατά χώρες καί κατά κοινότητες,
έδημοσίευσε τό 1947 τόν πίνακα πού αναφέροντο οί άπώλειες
των 'Εβραίων στην 'Ελλάδα, οί Ιθύνοντες τό κράτος του 'Ισ-
ραήλ είδον, ότι εκ των 25 έβραϊκών κοινοτήτων πού ύπήρχαν
πρό του διωγμού (πρό του 1939) συμπεριλαμβανομένων των 'Α-
θηνών καί Θεσσαλονίκης, μόνο ή Ζάκυνθος δέν ένεφάνισε πο-
σοστόν μειώσεως. Συγκεκριμένα, άνέγραφε ό πίνακας:

«Ζάκυνθος πληθυσμός πρό διωγμού 275. Πληθυσμός μετά
διωγμόν 275. Ποσοστόν μειώσεως ΜΗΔΕΝ», ενώ στίς άλλες έλ-
ληνικές περιοχές τό ποσοστό μειώσεως έκυμαινέτο μεταξύ
31% έως 99% (Ξάνθη).

Κατόπιν τούτου ή κυβέρνηση του 'Ισραήλ καθιέρωσε μέ Νό-
μο ένα ειδικό ίδρυμα στην 'Ιερουσαλήμ υπό τήν έπωνυμία «Γιάν Βασέν» — «Γιά τήν διαιώνιση τής μνήμης των θυμάτων του ό-
λοκαυτώματος», μέ σκοπό:

1) Τόν προσδιορισμό μέ επιστημονικά δεδομένα καί έρευνα
των παραγόντων πού οδήγησαν στό ναζισμό. «'Η γνώσις αυτή
δυνατόν νά βοηθήσει εις τήν πρόληψιν αναζωπυρώσεως του
τρομερού αυτού φαινομένου».

2) Τήν καταγραφή όλου του ύλικού πού άφορά τίς κατε-
στραμμένες έβραϊκές κοινότητες καί τήν διαιώνισιν τής μνήμης
των.

3) Τήν περιγραφή του αγώνος των 'Εβραίων έναντίον των
Ναζί στό Γκέτο καί στό κινήματα των Παρτιζάνων. Καί

4) Τήν άπονομή τιμής στους Χριστιανούς πού έσωσαν 'Ε-
βραίους καί του τίτλου «του Δικαίου μεταξύ των 'Εθνών», «σύμ-
φωνα μέ τό προαιώνιον έθιμο των 'Εβραίων νά μή λησμονούν
τούς εϋεργέτας των».

Μακροχρόνιες ύπήρξαν οί έρευνες γύρω από τό θέμα τής
διάσωσης των 'Εβραίων τής Ζακύνθου πού ένήργησε τό 'Ιδρυ-
μα «Γιάν Βασέν», τό όποιον κατέληξε ότι ή διάσωση των 275 'Ε-
βραίων τής Ζακύνθου όφείλετο στη θαρραλέα παρέμβαση
στούς Γερμανούς του Μητροπολίτου Χρυσοστόμου Δημητρίου
καί του Δημάρχου Λουκά Καρρέρ. «Τιμή καί δόξα στό έθνος
πού γαλουχεί τέτοια τέκνα» αναφέρει ή άπόφαση «τής 'Επιτρο-
πής Δικαίων» του 'Ιδρύματος «Γιάν Βασέν» ή όποία καί αίτιολο-
γει τόν λόγο τής άπονομής ειδικού διπλώματος τιμής στό Μη-
τροπολίτη καί στό Δήμαρχο, καί μεταλλίου μέ τόν τίτλο του «Δι-
καίου μεταξύ των 'Εθνών», μέ τήν έξης συγκινητική διαπίστω-
ση: «... από τούς 80.000 'Εβραίους πού ύπήρχον στην 'Ελλάδα,
έκτοπίσθηκαν από τούς Ναζί οί 62.000 καί δέν έπέστρεψαν πο-
τέ. 'Αλλά οί 18.000 'Εβραίοι πού έπέζησαν, σώθηκαν χάρις σέ ή-
ρωες όπως ό 'Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος, ό Λουκάς Καρρέρ
καί άλλοι...».

Στίς άρχές Αυγούστου του 1979 ή άείμνηστη ήδη σύζυγός
μου, έλαβε τήν κατωτέρω από 31 'Ιουλίου 1978 έπιστολή, γραμ-
μένη στη γαλλική, του προέδρου του 'Ιδρύματος «Γιάν Βασέν»:

Κυρία
Δ. Στραβολαίμου
Βασιλέως Κων/νου 59 Πειραιεύς, ΕΛΛΑΣ

'Αγαπητή κυρία,

«Έχω τήν τιμήν νά σās καταστήσω γνωστόν ότι «ή 'Ε-
πιτροπή Δικαίων», παρά του 'Αναμνηστικού 'Ινστιτού-
του «Γιάν Βασέν» άπεφάσισεν ύστερα από προηγουμέ-
νην έρευνα, νά άπονείμη εις τόν άποβιώσαντα άδελ-
φόν σας Χρυσόστομον ('Αρχιεπίσκοπον Ζακύνθου) τό
μετάλλιον των «Δικαίων» διά τήν γενναϊότητα καί τήν
άνθρώπινην άλληλεγγύην τās όποίας επέδειξε σώζον-
τας 'Εβραίους μέ κίνδυνον τής ζωής του ενώ εύρίσκον-
το υπό τήν γερμανικήν κατοχήν. 'Η άπονομή του μεταλ-
λίου θά πραγματοποιηθή από τήν πρεσβείαν του 'Ισ-
ραήλ έν 'Αθήναις. 'Η ήμερομηνία τής άπονομής έπ' όνό-
ματί του θά ανακοινωθή άργότερον. 'Αγαπητή κυρία δε-
χθήτε τήν έκφρασιν τής βαθείας έκτιμήσεώς μου (ύπο-
γραφή) MOSHE BEOSKI.

Πρόεδρος τής 'Επιτροπής των Δικαίων».

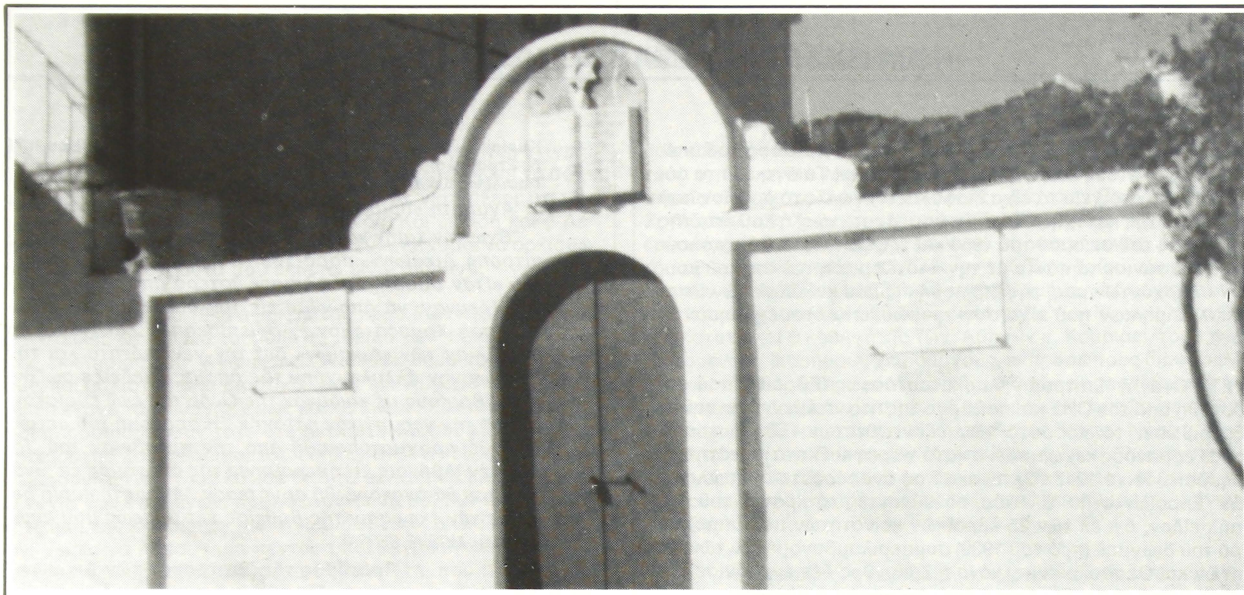
Παρόμοια έπιστολή πήρε καί ό κ. Λουκάς Καρρέρ.

Στή συνέχεια όργανώθηκε από τήν πρεσβεία έπίσημη τελετή
γιά τήν άπονομή των μεταλλίων καί πραγματοποιήθηκε τήν Τρί-
τη 7 Νοεμβρίου 1973 καί ώρα 12η μεσημβρινή στό γραφεία τής
πρεσβείας. 'Η τελετή ύπήρξε συγκινητική, σεμνή καί έπιβλητι-
κή. Παρόντες ήσαν μέλη των οικογενειών των τιμηθέντων, εκ-
πρόσωποι 'Εβραϊκών 'Οργανώσεων, των 'Αθηνών καί Τέλ 'Α-
βίβ, των 'Εκκλησιαστικών 'Αρχών, οί πρώην βουλευτές Μ. Μυ-
ριδάκης καί Διον. Καρρέρ, 'Ελληνες καί 'Εβραίοι δημοσιογρά-
φοι καί πολλοί άλλοι. Μίλησαν ό πρέσβης κ. Νισσίμ Γιαίς, ό κ.
Α. Κόβο εκ μέρους του Κεντρικού 'Ισραηλιτικού Συμβουλίου
καί ό ύποφαινόμενος. 'Επακολούθησε ή άπονομή των μεταλ-
λίων καί διπλωμάτων καί δεξίωση. Τά περιεχόμενα των διπλω-
μάτων καί λοιπά στοιχεία θά ίδουν τό φώς τής δημοσιότητας σέ
ειδικό τεύχος πού θά εκδώσω άργότερα.

Έκρινα άπαραίτητο νά κλείσω τήν παρούσα μέ μία μικρή ά-
ναδρομή στό παρελθόν. Τόν Φεβρουάριο του 1943 συνελήφθη-
κε καί έξορίστηκε, μέ τή βία, στην 'Αθήνα υπό των φασιστικών Ι-
ταλικών 'Αρχών ό Μητροπολίτης τής νήσου Χρυσόστομος, γιά
τήν έθνική καί άντιστασιακή του δράση. Σημειωτέον, ότι ό Ζα-
κύνθου Χρυσόστομος ήταν ό μοναδικός 'Ιεράρχης τής 'Ελλαδι-
κής 'Εκκλησίας πού έξορίστηκε καί έταλαιπωρήθηκε από τίς
'Αρχές τής κατοχής γιατί είχε σταθεί στό ύψος τής έθνικής ά-
ποστολής του. Στήν έξορία έμεινε μέχρι τόν Νοέμβριο του 1943
όπότε οί γερμανικές 'Αρχές πού διεδέχθησαν τίς Ιταλικές πού
κατέρρευσαν, μās συνέδεσαν μέ τό έλληνικό κράτος καί έπέ-
τρεψαν στόν Μητροπολίτη νά επανέλθει. Στίς 23 Νοεμβρίου
1943 ξαναγύρισε ό Δεσπότης καί μαζί του καί ή έλληνική ση-
μαία. 'Ο Χρυσόστομος γνώστης τής γερμανικής άρχισε άμέσως
τό έργο τής προστασίας του τόπου καί του πληθυσμού. Οί Γερ-
μανοί πού έμαθαν ότι είχε σπουδάσει στό Μόναχο καί ότι είχε
παλαιότερη γνωριμία μέ τόν Χίτλερ τόν περιέβαλαν μέ έκτίμη-
ση' τήν έκτιμώμενη τήν έκτίμηση αυτή ό Δεσπότης τής πρώ-
τος όφελος του ζακυνθινού λαού. Σταθερά προχώρησε καί προσέ-
φερε. Λίγες ήμέρες μετά τήν επάνοδό του άνέκυψε τό θέμα των
'Εβραίων' έπесе στή φωτιά, μαζί μέ τό δήμαρχο, γιά νά τούς
σώσει' ένα τηλεγράφημά του πρός τόν Χίτλερ ήταν τό σωσίφιν
των 'Εβραίων. «Νά παραμείνουν οί 'Εβραίοι τής Ζακύνθου επί
προσωπική εύθύνη του Μητροπολίτου καί του Δημάρχου». Αυ-
τό ήταν όλο. Οί 275 'Εβραίοι τής Ζακύνθου έσώθηκαν. Θά θεω-
ρούσα εύτυχή τόν εαυτό μου (μέ ειλικρίνεια τό όμολογώ) άν με-
ταξύ των τιμηθέντων ήταν καί ό Διονύσιος Ρώμας, πράγμα πού
θά είχε έπιτευχθεί άν εκ τής έρευνας πού έγινε από τό 'Ισραήλ
πρόέκυπταν στοιχεία άναμίξεώς του στη διάσωση των 'Ε-
βραίων τής Ζακύνθου».

ΔΙΟΝ. Χ. ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΣ.

Ἐξωτερική ὄψη Συναγωγῆς Ζακύνθου, ὅπως εἶναι σήμερα. Τό μόνο σωζόμενο τμήμα μετά τούς σεισμούς.

Ἀνταπάντηση τοῦ κ. ΝΤΙΝΟΥ ΚΟΝΟΜΟΥ

στήν «Πρόοδο» (Ζακύνθου)

Στό φύλλο τῆς 15.1.1985 ὁ κ. Ντ. Κονόμος δημοσίευσε σχε-
τικά τήν παρακάτω ἀνταπάντηση:

Ἡ μακροσκελής ἐπιστολή τοῦ φίλου κ. Διονυσίου Χ. Στραβολέμου, πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα τῆς 20.12.84, ἦταν ἀτυχῆ καί ἀδικῆ. Κι αὐτό γιατί ὁ ἐπιστολογράφος στήν προσπάθειά του νά ὑποστηρίξει ὅτι ἀποκλειστικοί καί μοναδικοί σωτῆρες τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου στά χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς ὑπῆρξαν οἱ τότε μητροπολίτης καί δήμαρχος τοῦ νησιοῦ, χρησιμοποίησε ὡς ἐπιχειρήματα ὁρισμένες ἀτυχες ἐκφράσεις ἢ θέσεις, πού ἀδικοῦν ὀλοφάνερα τόν ὑποφαινόμενο.

Καί πρῶτα - πρῶτα. Ὁ κ. Δ. Χ. Στραβόλεμος ἀναδημοσιεύει στήν ἐπιστολή του ἀπόσπασμα χρονικοῦ μου ἀπό τό περιοδικό «Περίπλους», ἀρ. 1 (Ἀθήνα 1984), ὅπου ἀνάμεσα στ' ἄλλα γρά-
φω καί τά ἐξῆς: «Ὁ Ρῶμας μοῦ διηγήθηκε λίγο καιρό πρίν πεθάνει, μέ χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, τόν ἀγῶνα του στόν Λίτ (Αὐστριακό δικαστικό καί στρατιωτικό διοικητή τῆς Ζακύνθου) γιά τή σωτηρία τῶν Ἑβραίων τοῦ νησιοῦ κ.λπ.».

Καί συνεχίζει παρακάτω στήν ἴδια ἐπιστολή του ὁ κ. Δ. Χ. Στραβόλεμος: «Ἐκεῖνο ὅμως πού μέ ξενίζει εἶναι τό γεγονός τῆς «διάσωσης» τῶν Ἑβραίων ἀπό τόν Ρῶμα... Ὡς, ὅχι, ἀγαπητέ Ντίνο δέν εἶναι ἔτσι. Σὺ ὁ ἴδιος εἶχες διαβάσει τό βιβλίο μου τῆς κατοχῆς στά 1949 καί εἶχες παραδεχτεῖ ποιοί ἦσαν οἱ πραγματικοί σωτῆρες τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου καί εἶχες χειροκροτήσει σάν τέτοιους τόν Μητροπολίτη Χρυσόστομο καί τόν τότε δήμαρχο Λουκά Καρρέρ καί κανέναν ἄλλον. Ἀφοῦ τώρα γράφεις σκέψεις σου γύρω ἀπό τά 1944 καί ἐπομένως ἤξερες τί εἶχε συμβεῖ τότε, γιατί δέν μοῦ ἔλεγες, στά 1949 πού διάβασες τό βιβλίο μου, καί δέν μοῦ ἔγραφες: στάσου, δέν εἶναι αὐτοί οἱ σωτῆρες, ἀλλά ὁ Διονύσης Ρῶμας, ἀνακάλεσε καί μπάσε αὐτὸν στήν ἱστορία. Ὅχι, δέν τό ἔπραξες, ἐσίωπησες καί παραδέχτηκες. Σήμερα ὅμως οἱ καπνοὶ τοῦ μωσχολίβανου σέ ἐπηρέασαν σέ βάρος τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, κ.λπ.».

Ὅπως εἶναι γνωστό σέ ὅλους, ὁ Διονύσης Ρῶμας πέθανε στή Ζάκυνθο στίς 10 τοῦ Νοέμβρη 1981. Ἐγὼ γράφω (καί ὁ κ. Δ.

Χ. Στραβόλεμος ἀναδημοσιεύει στήν «Πρόοδο») ὅτι ὁ Διονύσης Ρῶμας, λίγο πρίν πεθάνει, μοῦ ἀποκάλυψε μέ πολλές καί χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, τόν ἀγῶνα του γιά τή σωτηρία τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου. Αὐτό σημαίνει πεντακάθαρα ὅτι ἔμαθα γιά πρώτη φορά τό γεγονός ἐκεῖνο, ἀπό τό στόμα τοῦ ἴδιου τοῦ Ρῶμα, τό 1981. Πῶς γινόταν ὅμως, κάτι πού ἔμαθα γιά πρώτη φορά τό 1981 νά τό ἔλεγα ἢ νά τό ἔγραφα στόν κ. Δ. Χ. Στραβόλεμο τριανταενα χρόνια πρίν, δηλαδή τό 1949;

Τήν ἀποκάλυψη τοῦ Διονύση Ρῶμα μνημόνευσα ἕνα χρόνο ἀργότερα σέ ἄρθρο μου στά «Ἑπτανησιακά Φύλλα», τόμος ἐνδέκατος (1982) ὅπου ἀναφέρω, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, σ. 9 - 10, καί τά ἐξῆς: «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι γιά τή σωτηρία τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου ἔκαναν ὅ,τι μπορούσαν οἱ τότε Μητροπολίτης καί Δήμαρχος τοῦ νησιοῦ. Ἀλλά χωρίς τόν ἀγῶνα τοῦ Διονύση Ρῶμα, πού ἤξερε νά πείθει πάντα καί τόν δυσκολότερο συνομιλητή του οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ζακύνθου θά εἶχαν γίνει κι αὐτοί σαποῦνι στά κρεματόρια τῶν Γερμανῶν». Ὑστερ' ἀπό τό ἄρθρο αὐτό ἀκολούθησε τό σχόλιο στό χρονικό μου, πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Περίπλους». Αὐτά εἶναι ὅλα κι ὅλα ὅσα ἔγραφα γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς σωτηρίας τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου, ὕστερ' ἀπό τήν ἀποκάλυψη τοῦ Διονύση Ρῶμα. Ἄν, λοιπόν, οἱ δύο αὐτές βραχυτάτες ἱστορικές ὑπομνήσεις ἢ ἀναδρομές ἀπό τό ἄρθρο καί τό χρονικό μου κρίνονται ἀπό τόν κ. Δ. Χ. Στραβόλεμο ὡς «εὐόσμος λιβανωτός στή μνήμη τοῦ Διονυσίου Ρῶμα», πῶς θά πρέπει νά χαρακτηρίσω ἐγὼ τά δύο ὀγκώδη βιβλία («Ἡ Ζάκυνθος στά χρόνια τῆς σκλαβιάς», Ζάκυνθος 1949 καί «Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος Δημητρίου» Ἀθήναι 1976), πού ἀφιέρωσε ὁ ἐπιστολογράφος στόν ἀείμνηστο γυναικαδεelfό του Μητροπολίτη Ζακύνθου;

Παρακάτω γράφει ὁ κ. Δ. Χ. Στραβόλεμος ὅτι συνάντησε τόν Δ. Ρῶμα τήν Κυριακή τοῦ Πάσχα 1949 στό σαλόνι τοῦ τότε Μητροπολίτη Ζακύνθου καί μιλήσανε γιά τό βιβλίο του «Ἡ Ζάκυνθος στά χρόνια τῆς σκλαβιάς», κ.λπ. Καί συνεχίζει ὁ κ. Δ. Χ. Στραβόλεμος: «Περί Ἑβραίων, πού γράφω γιά τή διάσωσή τους στό βιβλίο, καμία νύξη δέν ἔγινε» ὁ Ρῶμας μᾶς ἔδειξε μέ τή σιωπή του γύρω ἀπό τό θέμα αὐτό, ὅτι εἶχε παραδεχθεῖ αὐτά πού

διάβασε, ότι δηλαδή τούς Έβραίους έσωσαν ο Δεσπότης και ο Καρρέρης' αν είχε αναμιχθεί και αυτός στη διάσωση ή αν είχε αυτός την αποκλειστικότητα της διάσωσης, θά μου τό έλεγε, κ.λπ.».

Δέν νομίζω ότι ο Διονύσης Ρώμας ήταν από τούς ανθρώπους που υπερασπίζον η προβάλλουν απέναντι στους άλλους μιά καλή τους πράξη. Καί μάλιστα στη συγκεκριμένη περίπτωση της διάσωσης των Έβραίων της Ζακύνθου, που δικαίωμα συμμετοχής στην ανθρωπιστική αυτή πράξη είχαν όπωσδήποτε και οι τότε Μητροπολίτης και Δήμαρχος του νησιού, πολύ στενοί φίλοι του Διονύση Ρώμα. Τί ήθελε δηλαδή ο κ. Δ. Χ. Στραβόλεμος, να σηκωθεί ο Ρώμας και να του πεί:

— Ξέρεις, φίλε, δέν είναι μονάχα ο παριστάμενος γυναικα-δελφός σου σωτήρας των Έβραίων, είμαι κυρίως εγώ!

Ο Διονύσης Ρώμας να πεί ποτέ τέτοια λόγια, τό φαντάζεται κανείς απ' όσους τόν γνώρισαν;

Μου είναι άγνωστο έως τώρα εάν υπάρχουν άτομα του στενού οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος του Διονύση Ρώμα, που γνωρίζουν την ουσιαστική συμβολή του στην αξιέπαινη

και θαυμαστή προσπάθεια της διάσωσης των Έβραίων της Ζακύνθου. Έγώ, μέ δυό λόγια, έθιξα τό ζήτημα τούτο, ύστερ' από μιά πολύωρη συνομιλία μου μέ τόν Διονύση Ρώμα γύρω από τά πρόσωπα και πράγματα της γερμανικής κατοχής στη Ζάκυνθο, λίγους μήνες πριν από τόν θάνατό του.

Είμαι βέβαιος ότι ο Διονύσης Ρώμας, όταν μου μίλησε για τόν άγώνα του της σωτηρίας των Έβραίων της Ζακύνθου, δέν πέρασε από τό νού του ή ιδέα ότι μπορούσε κάποτε να θίγει δημόσια τό ζήτημα τούτο.

Ο άριστος συγγραφέας Διονύσης Ρώμας υπήρξε αξιοπρεπής και σεμνός, υπόδειγμα πολιτισμένου και φιλοσοφημένου ανθρώπου. Ήξερε όχι μόνο να μιλεί αρκετά και δημοφιλώς, αλλά και να σωπαίνει!... Αυτό τό τελευταίο δέν είναι καθόλου εύκολο πράγμα που προϋποθέτει πολλά, πάρα πολλά πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα, που τά κατείχε σίγουρα ο Διονύσης Ρώμας.

Σας χαιρετώ

ΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΟΜΟΣ

Νεώτερη έπιστολή του κ. Στραβόλεμου

Τέλος, στην «Πρόοδο» (15.2.1985) δημοσιεύτηκε ή παρακάτω νεώτερη έπιστολή του κ. Δ. Στραβόλεμου.

Μιά τό «άναφυέν» από τόν καλό μου φίλο κ. Ντίνο Κονόμο θέμα της διάσωσης των Έβραίων της Ζακύνθου κατά τη Γερμανική κατοχή, είμαι υποχρεωμένος και πάλιν να μιλήσω, δι' ολίγων αυτή τη φορά απαντώντας στην από 29.12.1984 έπιστολή του.

Κατ' άρχήν, δηλώνω ότι τό θέμα δέν είναι προσωπικό, αλλά καθαρώς ιστορικό και σαν τέτοιο τό αντιμετώπισα μέ αδιαφιλονίκητα στοιχεία, τά όποια παρέθεσα στην προς ύμās έπιστολή μου που την δημοσιεύσατε στό φύλλο της 20ης Δεκεμβρίου 1984.

Στην άρχή της έπιστολής του ο κ. Κονόμος γράφει:

«... ο έπιστολογράφος στην προσπάθειά του να υποστηρίξει ότι αποκλειστικοί και μοναδικοί σωτήρες των Έβραίων της Ζακύνθου στά χρόνια της γερμανικής κατοχής υπήρξαν οι τότε μητροπολίτης και δήμαρχος του νησιού, χρησιμοποίησε, ως έπιχειρήματα όρισμένες άτυχες έκφράσεις ή θέσεις που άδικούν ολοφάνερα τόν υποφαινόμενο...». Στο σημείο αυτό, εγώ καμία προσπάθεια δέν κατέβαλα για να υποστηρίξω και να πείσω, ότι «αποκλειστικοί και μοναδικοί σωτήρες των Έβραίων υπήρξαν ο μητροπολίτης και ο δήμαρχος», ούτε χρησιμοποίησα άτυχες έκφράσεις ή θέσεις ως «έπιχειρήματα» (πράγμα που αντίκειται στο χαρακτήρα μου)· έδώ, έμέ άδικεί ο κ. Κονόμος και όχι εγώ έκείνον στην έπιστολή μου. Γιατί, όπως θά θυμούν, ότι όσοι μου έδωσαν την τιμή να διαβάσουν τά όσα έγραψα, δέν κατέβαλα «προσπάθεια» για να υποστηρίξω, άπλως παρέθεσα ιστορικά στοιχεία που μόνα τους μιλούσαν και μιλούν, ότι «αποκλειστικοί και μοναδικοί σωτήρες των Έβραίων υπήρξαν ο μητροπολίτης και ο δήμαρχος». Καί τά ιστορικά αυτά στοιχεία ήσαν σύμφωνα, απόλυτα, μέ τό κοινόν αίσθημα των Ζακυνθινών της έποχής εκείνης, οι όποιοι είχαν βγάλει την έτυμηγορία τους και ακόμη πιστεύουν, ότι «ο Δεσπότης έσωσε τούς Έβραίους». Καί αυτό τό «πιστεύω» μου τό επανέλαβαν πάρα πολλοί μέ τηλεφωνήματά τους των τελευταίων ήμερών. Ένδεικτική είναι ή από 18.1.1985 έπιστολή της διευθυνούσης τό τοπικό ΕΔΕΣ του νομού Ζακύνθου έπιτροπής την όποία παραθέτω:

ΕΔΕΣ - ΕΟΕΑ
Νομού Ζακύνθου

Ζάκυνθος 18.1.1985

Άγαπητέ κ. Στραβόλεμε,

Κατόπιν των δημοσιευμάτων εις την εφημερίδα «ΠΡΟΟΔΟΣ» εκ μέρους σας και του φίλου κ. Ντίνου Κονόμου, σχετικά μέ τά πρόσωπα που συνέβαλον επί κατοχής εις την διάσωση των Ισραηλιτών Ζακύνθου από τούς Γερμανούς, σαν εκπρόσωποι της Άντιστασιακής Οργανώσεως του ΕΔΕΣ Ζακύνθου, σας γνωρίζουμε ότι ο άείμνηστος τότε μητροπολίτης Χρυσόστομος Δημητρίου, έπίτιμον μέλος της Οργανώσεώς μας, λόγω του μεγάλου κύρους του εις τίς άρχές κατοχής και γνώστης της γερμανικής γλώσσας προσεπάθησε και συνετέλεσε τά μέγιστα εις τη διάσωση των συμπολιτών μας Ισραηλιτών. Ως δέ έκοινολογήθη τότε στην προσπάθειά του αυτή είχε συνεπικουρον τόν τότε δήμαρχον κ. Λουκά Καρρέρ. Όσον άφορά τόν άείμνηστον μεγάλο Ζακυνθινό Διον. Ρώμα δέν είχε άκουστεί ούτε από τόν ίδιο, ούτε από άλλα μέρη της κοινωνίας μας ή τυχόν συμβολή του εις την έν λόγω προσπάθεια, την όποια δέν θέλουμε ν' αποκλείσουμε, αλλά αυτό, αν έγινε, έκρατήθη από τόν ίδιο μυστικό και στον μόνο που έξεμυστρεύθη και μετά θάνατο τό ανακοίνωσε είναι ο κ. Ντίνος Κονόμος και δι' αυτό παραμένει εις ήμās άγνωστο τό γεγονός.

Άλλωστε νομίζουμε ότι εφόσον, μετά ιστορική έξακρίβωση, τό κράτος του Ισραήλ άπένειμε μετάλλια ευγνωμοσύνης εις τούς διασώσαντας τούς άδελφούς τους Ζακυνθίους τό θέμα θά έπρεπε να θεωρηθεί λήξαν.

Μέ εκτίμηση

Η Διοικούσα Έπιτροπή

Σ. ΙΘΑΚΗΣΙΟΣ, Ν. ΜΠΙΣΚΙΝΗΣ

Σάν ιστορικός που είναι ο κ. Κονόμος, ξέρει πολύ καλά, ότι ή ιστορία ενός τόπου δέν γράφεται μέ «κατ' ιδίαν» έξομολογήσεις, δηλαδή μέ λόγια, αλλά μέ ζωντανά έργα που τά βλέπει, τά αισθάνεται, τά ζει και τά κρίνει, αλλά και τά απολαμβάνει ο λαός· τά έργα εκείνων των ανθρώπων, που μ' αυτά κάνουν την ιστορία να μιλήσει. Η ιστορία σαν έπιστήμη που είναι, «προσπαθεί να καθορίσει τά αίτια και τούς παράγοντες που ρυθμίζουν την πορεία της εξέλιξεως του ανθρώπινου πολιτισμού». «Πορεία εξέλιξεως» ήταν για τόν πολιτισμό της Ζακύνθου, ή διάσω-

ση των Έβραίων της νήσου. Καί τό πράγμα μίλησε μόνο του. Στίς στιγμές εκείνες πού ο Ζακυνθινός λαός (καί τοῦτο πρὸς τιμήν του) παρακολουθοῦσε τό θέμα μέ συγκρατημένη τήν ανάσα, ἐβλεπε, ἀκουε καί περίμενε· περίμενε νά ἰδεῖ καί νά ἀκούσει ποιός, ἡ ποίος δοῦλευαν γιά τόν τόπο, γιά τήν ἱστορία του, γιά τόν πολιτισμό του. Γιά τοὺς Έβραίους, πού ἦταν ζήτημα τόπου. Καί σάν εἶδαν καί σάν ἀκουσαν τό ἀποτέλεσμα, φώναξαν ὅλοι μέ ἓνα στόμα «ὁ Δεσπότης ἔσωσε τοὺς Έβραίους καί ὁ δὴ μαρχος κοντά του». Ἐτοί γραφτήκε ἡ ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί ἔτσι μένει καί θά μένει. Καί ἓνα ἄλλο ἀκόμη: τό θέμα τῆς συλλήψεως τῶν Έβραίων καί ἐπομένως καί τῆς διάσωσης τῶν, δέν ἦταν θέμα τῶν Γερμανῶν πού διοικοῦσαν τή νήσο καί πού πήραν τή διαταγή· καί ἔπρεπε νά τήν ἐκτελέσουν, γιατί ἀλλιῶς θάπεφταν τά κεφάλια τοῦς· ἦταν θέμα, ὅπως ἀπεδείχθη, τοῦ «Ἀξονος» πού εἶχε κηρύξει τόν ἀμείλικτο διωγμό τῶν Έβραίων γενικότερα. Ἐπομένως, κάποιος ἔπρεπε νά στραφῇ πρὸς τόν «Ἀξονα» πρὸς τό γενικό στρατηγεῖο πού εἶχε δώσει τή διαταγή. Ποίος ἰδιώτης, ὅσον δυνατός καί ἂν ἦταν, στό λόγο, στή διπλωματία, στήν ἐξυπνάδα, στήν πειστικότητα, στή μόρφωση, στήν ἀξία (προσόντα πού τὰ ἀνεγνώριζα πάντοτε στόν ἀέμνηστο Διονύσιο Ρῶμα) θά μπορούσε νά πάρει μιά τέτοια παρακεκινδυνευμένη θέση ἢ πρωτοβουλία, ἀφοῦ δέν εἶχε τό χρίσμα κάποιας Ἀρχῆς; Ὁ Δεσπότης σάν Ἀρχή πήρε τήν πρωτοβουλία καί προχώρησε· ἀπηύθυνε ἐκκλήση στήν καρδιά τῆς διαταγῆς. Ὁ Θεός βοήθησε καί ἡ ἐκκληση ἐγινε τό σωσίβιο τῆς διάσωσης τῶν Έβραίων τῆς Ζακύνθου. Ὅλοι οἱ Ζακυνθινοὶ τό ξέρουσαν αὐτό καί τό φωνάζουν. Ἡ ἱστορία γράφτηκε κι ἔτσι θά μένει. Ὅπως θά μένει καί στό πάνθεο τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσραήλ, ὕστερα ἀπὸ τίς μακρόχρονες ἐρευνες πού ἔκαμε, εἰδικά γιά τήν Ζακύνθο. Ἐγὼ δέν ἀμφισβητῶ τήν ἀλήθεια τῶν λεγομένων τοῦ κ. Κονόμου, ὅτι δηλαδή ὁ ἀοίδιμος Διονύσιος Ρῶμας τοῦ εἶπε ὅτι ἐκεῖνος ἔσωσε τοὺς Έβραίους.

Τό ὑποστηριζόμενο ὅμως ἀπὸ τόν κ. Κονόμο, ὅτι «πρωταρχικό καί κύριο ρόλο στή διάσωση» ἔπαιξε ὁ Ρῶμας ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τὰ ἱστορικά δεδομένα καί μέ τό κοινό αἶσθημα τῶν Ζακυνθινῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὔτε λίγο, οὔτε πολύ ὁ καλός φίλος Ντίνος πού παραδέχεται ὅτι στή διάσωση ἔπαιξαν ρόλο ὁ μητροπολίτης καί ὁ δὴμαρχος, μέ τό πείσμα τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ πρωταγωνιστές τοὺς τοποθετεῖ στή θέση τοῦ «κομπάρσου» μέ πρωταγωνιστὴ τόν Ρῶμα. Καί αὐτό τό στηρίζει σέ μιά ἐμπιστευτική κουβέντα πού τοῦ ἔκαμε ὁ μακαρίτης ὁ Ρῶμας προτοῦ πεθάνει. Ἀλλά ἡ κουβέντα δέν εἶναι τό ἀποδεικτικό μέσο πού χρειάζεται γιά νά συνθέσει καί νά στοιχειοθετήσῃ τήν ἱστορία. Γι' αὐτὴ ἀπαιτοῦνται ἔργα καί ὄχι λόγια. Καί δικαιολογεῖ ὁ κ.

Κονόμος πὼς κράτησε μυστικό τόν διασωτικό τοῦ ρόλο, «γιατί ὁ Ρῶμας δέν ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού ὑπερασπίζον ἢ προβάλλουν ἀπέναντι στοὺς ἄλλους μιά καλὴ τους πράξη» καί ἐγκωμιάζει γι' αὐτό τόν μακαρίτη. Καί βέβαια γιά κάθε καλὴ πράξη εἶναι ἐπιβεβλημένο τό ἐγκώμιο. Μά ἐδῶ, δέν ἐπρόκειτο γιά μιά ἀπλὴ καλὴ του πράξη πού μπορούσε νά τήν κρατήσῃ μυστική. Ἐπρόκειτο γιά τόν ἴδιο τόν τόπο, γιά τήν ἱστορία του, γιά τόν πολιτισμό του· εἶχε ὑποχρέωση νά τήν ὁμολογήσῃ, νά τήν καταγράψῃ ὁ ἴδιος στίς σελίδες τῆς τοπικῆς ἱστορίας. Τό φαινόμενο, δέν ἦταν ἀτομικό, ἦταν κοινωνικό, τοπικό, ἐθνικό.

Γι' αὐτό, δέν ἔπρεπε νά τό παρασιωπήσῃ. Καί γιά νά τελειώσω, ἀπαντῶ στό σημεῖο «τοῦ εὐοσμίου λιβανωτοῦ». Τό νά καίει κανεὶς λιβάνι γιά κάποιον, γραμματολογικά καί ἐννοιολογικά σημαίνει, ὅτι τό κάνει ἢ νά κολακεύσῃ, ἢ νά ἀποδώσῃ δίκαιο ἔπαινο σ' ἐκεῖνον πού ἐργάστηκε, ἐκοπίασε, πού ἐμόχθησε, πού ἐπροστάτευσε τό κοινωνικό σύνολο σέ δύσκολες στιγμές καί πού ὅπωςδήποτε ὁ ἔπαινος (ὁ εὐσμος λιβανωτός), ἦταν σύμφωνος μέ τό κοινὸν αἶσθημα καί πού ἀπηχοῦσε τήν ἱκανοποίηση τοῦ τόπου ἢ τοῦ λαοῦ πού εὐεργετήθηκε. Ἐγὼ τουλάχιστον προσωπικά, ἐπειδὴ ἐγινε κάποιος ὑπαινιγμός γιά τὰ βιβλία μου, ἐφρόντισα, σ' ὅλες τίς ἐκδόσεις τῆς ζωῆς μου, εἴτε στή δημοσιογραφία, εἴτε στὰ συγγράμματά μου, νά χρησιμοποιήσω τόν ἔπαινο (τό λιβάνι) γιά νά ἐπιβραβεύσω μιά καλὴ πράξη, καί μιά προσφορά πρὸς τό κοινωνικό σύνολο πού εἶχε ἓνα ἀποτέλεσμα εὐεργετικό.

Ποτέ δέν ὑπῆρξε κόλακας, ὅπως δέν ὑπῆρξε καί ὁ ἀγαπητός μου Ντίνος Κονόμος πού τὰ ἔργα του ἀποπνέουν τό ἄρωμα τῆς εὐθύτητας καί τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου. Δέν τόν κολακεύω ἀπλῶς, τήν ἀλήθεια ὁμολογῶ, πράγμα πού μπορεῖ νά πράξῃ καί ἐκεῖνος γιά μέ, γιατί μέ ξέρεי πολὺ καλά, ὅπως καί ὁ λαός τῆς Ζακύνθου καί τοῦ Πειραιᾶ πού 30 χρόνια ζῶ κοντά του.

Καί γιά νά σταματήσει ὀριστικά ἡ συζήτηση, κάνω μιά πρόταση στό φίλο Ντίνο Κονόμο καί στόν ἑαυτό μου. Ἐκεῖνος μὲν νά πιστεύει, τώρα, ὡς πρὸς τό θέμα τῆς διάσωσης τῶν Έβραίων, ὅ,τι θέλει, ἐγὼ δέ νά πιστεύω ὅ,τι εἶναι ἀποδεδειγμένο ἱστορικά καί παγιωμένο μέ τὴ λαϊκὴ ἐπιδόκιμασία, ἐγκριση καί συμμετοχή. Ἄς ἀφήσουμε τοὺς νεκροὺς νά κοιμούνται τόν ἥσυχον ὕπνον τοῦ δικαίου».

Εὐχαριστῶ
διατελῶ φιλικότατα
ΔΙΟΝ. Χ. ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΣ

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

Τό "Αουσβιτς μέ τά μάτια τῶν SS

(*Τρεῖς μαρτυρίες τῶν Ρούντολφ Φράντς "Ὁς, Περὶ Μπρόαντ, Γιόχαν Πάουλ Κρέμερ, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις «Γνώση», 1984).*

Φέτος πού ἡ ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη θυμᾶται πὼς πέφτασαν 40 χρόνια ἀπὸ τήν κατατρόπωση τοῦ φασισμού καί τήν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τίς συνέπειές του, ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι σημαντική.

Τό στρατόπεδο τοῦ "Αουσβιτς (πού θά μπορούσε νά ᾽ναι κι ἓνα ὁποιοδήποτε ἄλλο στρατόπεδο) φαίνεται καθαρά μέσα ἀπὸ τὰ ἀπομνημονευματικά κείμενα τῶν τριῶν «συγγραφέων».

Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Ρούντολφ "Ὁς, ἰδρυτὴς καί διοικη-

τῆς τοῦ στρατοπέδου, πού δικάστηκε καί καταδικάστηκε σέ θάνατο ἀπὸ τό δικαστήριό τῆς Κρακοβίας. Ὁ δεῦτερος εἶναι ἓνα ὄχι παντοδύναμο, ἀλλ' ὥστόσο χαρακτηριστικό μέλος τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας τοῦ στρατοπέδου. Ὁ τρίτος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς «ἐπιστήμονες», τοὺς «γιατροὺς» πού ἐργάστηκαν στὰ στρατόπεδα. Δέν φτάνει βέβαια τὴ νοσηρότητα τῆς φαντασίας τοῦ Μένγκελε, τήν συναγωνίζεται ὅμως ἐπικίνδυνα.

Τό ἀξιοσημείωτο σ' αὐτό τό βιβλίο εἶναι πὼς δέν βασίζεται σέ μαρτυρίες θυμάτων πού ἐπέζησαν, ἀλλὰ τῶν ἰδίων τῶν θυτῶν.

(**Σελ. 421, Δρχ. 600**)

‘Ο ‘Εβραῖος ἀδελφός

Τό απόσπασμα πού ἀκολουθεῖ προέρχεται ἀπό ἄρθρο μέ τίτλο «Ἡ Ἰσραηλινὴ ἀερογέφυρα» πού δημοσιεύθηκε τὴν 5.1.1985 στὴ Σαουδαραβική ἐφημερίδα «Σαράκ Ἀλ Ἀουσσάτ», πού ἐκδίδεται στὸ Λονδίνο.

«Τὰ ἄρθρα πού ἀφοροῦν τὴν Ἰσραηλινὴ ἀερογέφυρα μέσω τῆς ὁποίας μεταφέρθηκαν οἱ Ἑβραῖοι Αἰθίοπες ἀπὸ τίς λοιμοκτονόουσες περιοχές τοῦ Ἰσραήλ, πόνεσαν τὸν μέσο Ἀραβὰ καὶ τοῦ ἀνέβασαν τὴν πίεση. Ὅχι γιὰ τὴ μυστικότητα μέ τὴν ὁποία ἐκτελέστηκε αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση, οὔτε γιὰ τὴ Αἰθιοπικὴ «ἐπανάσταση» ἐγκατέλειψε τὸν ἐπαναστατικὸ τῆς χαρακτῆρα καὶ τὴν μὴ ἀναγνώριση τοῦ Ἰσραηλινοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ γιὰ τὴν καρτερία μέ τὴν ὁποία τὸ Ἰσραήλ, μία χώρα μέ σοβαρὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, ὀργάνωσε τὴν ἀερογέφυρα αὐτὴ γιὰ τὴν μεταφορά (στὸ Ἰσραήλ) 25.000 Ἑβραίων τῆς Αἰθιοπίας σὲ γιγάντια στρατιωτικὰ μεταγωγικά ἀεροπλάνα, σὲ μιά ἐπιχείρηση πού θὰ πρέπει νὰ κόστισε ὄχι λιγότερο ἀπὸ πέντε ἑκατομμύρια δολλάρια.

«Ποιά εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἰσραηλινῶν γι’ αὐτὴ τὴν κοινότητα τῶν Φαλάσα; Πηγάζει ἀπὸ τὴν σημασία πού ἀποδίδει ὁ Ἑβραῖος στὸν Ἑβραῖο ἀδελφὸ του, ἀπὸ ἰδεολογικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως.

«Ἕνας Ἑβραῖος ἀκόμα καὶ στὴν χώρα τῶν Ἑσκιμῶν εἶναι πάντοτε Ἑβραῖος καὶ ἐναπόκειται στὸ «κράτος προορισμοῦ του» νὰ ἐνδιαφερεθῇ γι’ αὐτόν καὶ νὰ τὸν φροντίσει ὥσπου νὰ ἐπιστρέψει σ’ ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται χώρα τῆς Βίβλου, ὅπου θὰ χαίρει τῆς προστασίας του.

«Τὸ θέμα τῆς ἐσώτερης ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος ἢ τῆς ἀνθρωπιάς του — αὐτὴ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς δυνάμεώς τους καὶ ἡ πηγὴ... τῆς ἀδυναμίας μας».

السراة والناس

شجوة عربية

الجسر الاسرائيلي

التقارير التي تحدثت عن الجسر الجوي الاسرائيلي التي تنقل اليهود الانثيوبيين من مناطق المجاعات الى اسرائيل تصيب الانسان العربي بارتفاع ضغط الدم !

ارتفاع ضغط الدم ليس مبعثه كيفية حدوث هذه العملية في سرية خفيت على الجميع .

ارتفاع ضغط الدم ليس مبعثه ان الثورة الانثيوبية تخلت عن ثورتها ، وعن عدم اعترافها بالعدو الاسرائيلي واجرت مقايضة اليهود الانثيوبيين بالدور الاسرائيلي النشط لتوفير بعض المساعدات العاجلة لاديس ابايا .

ارتفاع ضغط الدم العربي مبعثه هو حرص اسرائيل التي تعاني من ازمت مالية ضاغطة على ان تقيم جسرا جويا لنقل ٢٥ الف اثيوبي يهودي بطائرات النقل العسكرية العملاقة في عملية لن تقل تكاليفها عن ٥ ملايين دولار على اقل تقدير .

لماذا كل هذا الاهتمام الاسرائيلي بطائفة يهود الفلاشا ؟

هذا يرجع الى اهمية اليهودي بالنسبة لآخيه اليهودي في الايديولوجية والقومية .

الانسان اليهودي حتى لو كان في الاسكيمو هو يهودي على دولة الميعاد ان تهتم به وترعاه حتى يعود الى ما يسمى «أرض التوراة» يتمتع بأمنها ويتفانى في الدفاع عنها .

قضية قيمة الانسان او بالاصح انسانية الانسان عندهم هي مبعث قوتهم . وقضية انسانية الانسان عندنا هي مبعث ضعفنا .

عماد الدين اديب

Οἱ ἐκκλησίες πρέπει νὰ ἀποβάλουν τὸν ρατσισμό

Ο Ἀγγλικανὸς ἐπίσκοπος αἰδ. Τζὼν Μπέηκερ, ἀπηύθυνε ἐκκληση γιὰ μιά «θεολογικὴ μετάνοια» τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴν «ἀνακήρυξη τῶν διαστρεβλωμένων στοιχείων τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Γράφοντας ἐπὶ τοῦ θέματος: «Φυλετικές διακρίσεις καὶ Βίβλος», ὁ ἐπίσκοπος Μπέηκερ ἀναφέρεται στὸν «ἀντισιμιτισμὸ πού ὁ Χριστιανισμὸς υπέθαψε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους χρόνους, τονίζοντας ὅτι πρέπει ν’ ἀναλάβει ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ τῶν κατηγοριῶν γιὰ τὴ ναζιστικὴ γενοκτονία καὶ τῶν ἀρχικῶν πογκρόμ στὴ Ρωσία».

Ὁ ἐπίσκοπος Μπέηκερ τόνισε ὅτι ὁ ἀντιουδαϊσμός τῆς Ἐκκλησίας δὲν ξεκίνησε ὡς ρατσισμός, ἀλλὰ ὑπὸ τὴ συμπίρρευση μέ ἄλλες ὑπάρχουσες πολιτιστικὲς δυνάμεις, κατέστη τέτοιος. Ἀναφερόμενος στὰ ἱστορικὰ αἰτία πού ὁδήγησαν τὸν Χριστιανισμὸ νὰ προσβληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀσθενεία τοῦ ρατσισμοῦ, περισσότερο ἀπὸ τίς λοιπὲς μεγάλες θρησκείες τοῦ κόσμου, ὑποστήριξε ὅτι τοῦτο ὀφείλεται στὶς συνέπειες τῆς συγκρούσεως τῆς Εὐρώπης μέ τὸν Ἰσλαμισμό, τὴν ἀποικιοκρατία καὶ τὴν υἱοθέτηση μιᾶς ἱεραποστολῆς πολιτικῆς, πού ἀρνεῖτο ὅτιδῆποτε καλὸ στὶς ἄλλες θρησκείες ἢ στοὺς τρόπους ζωῆς.

Ἀλλὰ ὁ «πρωταρχικὸς ἐνοχος», προσθέτει ὁ ἐπίσκοπος Μπέηκερ, εἶναι συγκεκριμένα θεολογικὸς καὶ συνίσταται στὸ δηλητήριο τοῦ ἀντιουδαϊσμοῦ πού ἀναπτύχθηκε σὲ ἀντισιμιτισμὸ καὶ πού ὁ Χριστιανισμὸς υπέθαψε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους χρόνους».

Τὸ χριστιανικὸ στερεότυπο τοῦ Ἑβραίου ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸ συναίσθημα ἀπογνώσεως τοῦ μὴ Ἑβραίου γιὰ τὴν ἀπόρριψή του ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμό, ἡ δὲ εἰκόνα αὐτὴ ὑπὸ τὴν ἐξελιγμένη μορφή τῆς, περικλείει «ὄλο τὸ μίσος, τὸ φόβο καὶ τίς ὑπόνοιες - θεολογικὲς, οἰκονομικὲς καὶ προκαταλήψεις».

Αὐτὴ ἡ μονομανία καὶ αὐτὲς οἱ ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις ἀντικατοπτρίζονται στὰ γραπτὰ κείμενα τοῦ Λούθηρου, τοῦ G.K. Chesterton καὶ τοῦ John Buchan. Στὴν περίοδο μετὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα ἡ ρατσιστικὴ προπαγάνδα βασίζεται ἐπὶ τῆς διαστρεβλώσεως τῶν δεδομένων, πάνω σὲ ψευδο - ἐπιστημονικὰ «δεδομένα», στὴν ἀνορθόδοξη χρησιμοποίηση τῶν στοιχείων καὶ στὶς πολιτιστικὲς προκαταλήψεις.

Ὁ ἐπίσκοπος Μπέηκερ καταλήγει: «Ἐμεῖς δὲν θὰ μπορέσουμε ποτέ νὰ ἀσκήσουμε πραγματικὴ ἐπίδραση κατὰ τοῦ φαινομένου τοῦ ρατσισμοῦ, ἐφόσον τὸ γενικότερο πολιτιστικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ὄραμά μας, εἶναι ἕνας πολιτισμὸς ὅπου ὁ ρατσισμὸς εἶναι ἐνδογενής».

(«Τζουῖς Κρόνικαλ» - 8.3.1985)

עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά...
(Παροιμ. 3:18)